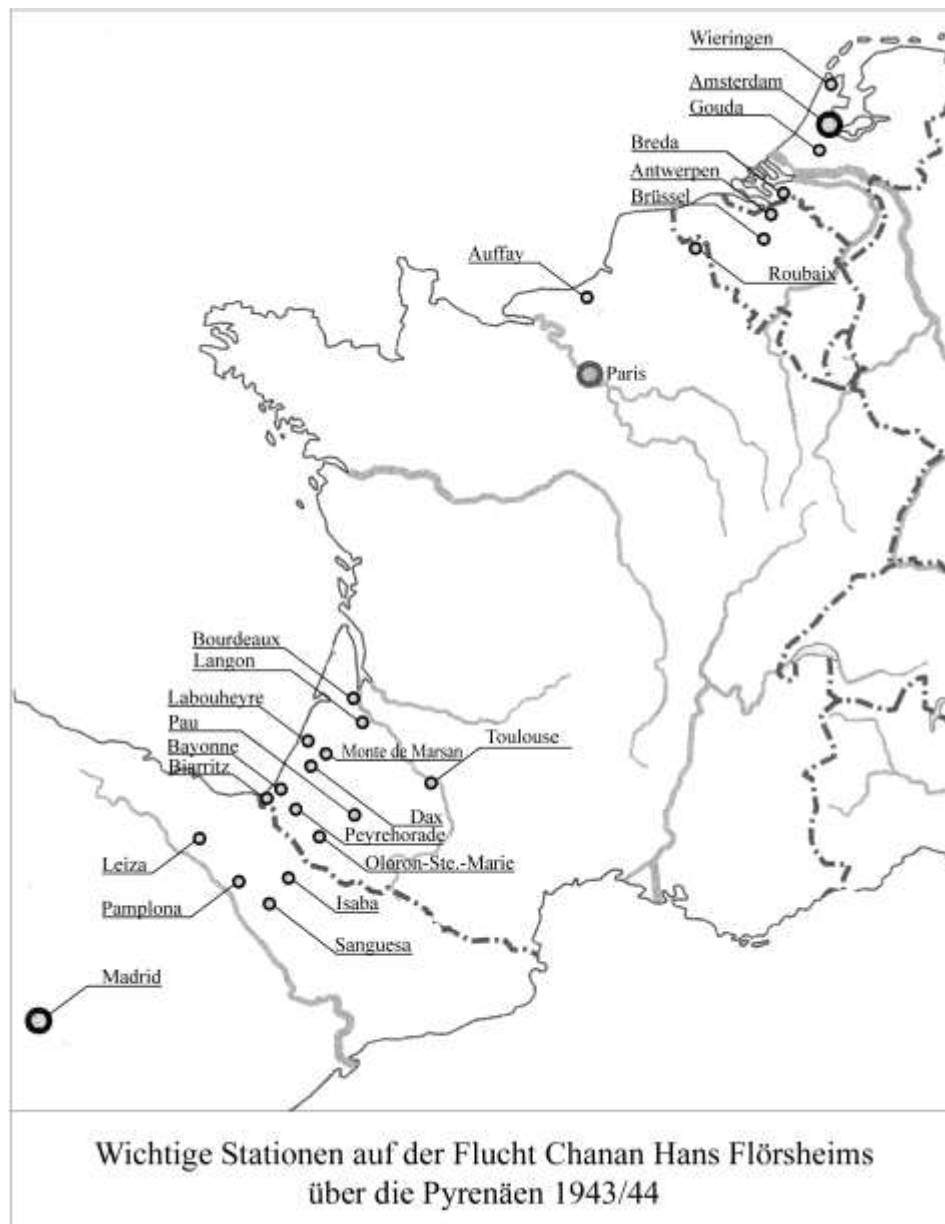

Wie Waagt, Die Wint
Over de Pyreneeën naar de Vrijheid

Dagboek van Chanan (Hans) Flörsheim
1943/44

Vertaald uit het Duits via Engels door Dieter Heymann
Uitgever van de Duitse Versie: Hartung-Gorre Verlag Konstanz 2007

Belangrijke haltes gedurende de vlucht over de Pyreneeën van Chanan Flörsheim in 1943/44. Cadix is uiteraard in het Zuiden van Spanje maar ten Westen van Gibraltar.

EEN WOORD VOORAF

Ongeveer 875 personen bereikten in de Tweede Wereldoorlog het Britse Mandaat van Palestina als vluchtelingen via het Iberische schiereiland¹. Nadat het Portugese schip „Nyassa“ enkele honderden passagiers op 1 Februari 1944 naar Haifa had gebracht duurde het tot October 1944 voordat enkele bureaucratische obstakels van de zijde van Groot Brittannië waren bevestigd zodat een tweede transport met Joodse vluchtelingen Cadix voor Palestina kon verlaten. Dit schip was de „Guiné“ dat ook onder de Portugese vlag voer. Aan boord bevond zich Hans/Chanan Flörsheim geboren op 2 April 1923 in Rotenburg an der Fulda. Met zijn ouders was hij in 1933 van deze stad naar Leipzig gevlucht. In Mei 1937 stuurden zijn ouders hem naar familie in Amsterdam waar zij meenden dat hij veilig was voor Nazi vervolging. Vanaf Maart 1943 dook Chanan onder in Nederland met de schuilnaam Hendrik Weerdesteyn². Hij had ook een vals persoonsbewijs³. Daarna woonde Chanan in Frankrijk. Hij gaf zich uit als een door de Duitsers geronselde Nederlandse arbeider. Bij de vierde poging om de Pyreneeën over te steken slaagde hij en bereikte hij het leven-reddende Spanje.

Na de capitulatie van Frankrijk voor Duitsland in Juni 1940 probeerden duizenden vluchtelingen uit Centraal Europa via het Iberische schiereiland bestemmingen buiten Europa te bereiken. Echter, na Franco's overwinning in de Spaanse burgeroorlog in 1939 gaven de Spaanse Consulaten alleen dan een doorgangsvizum af als een geldig Portugees visum kon worden overlegd. Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann, Franz Werfel en hun echtgenoten maakten daarvan gebruik om te voet in Augustus 1940 de Oostelijke Pyreneeën over te steken om zo de Spaanse grensstad Portbou te bereiken. Dat lukte Walter Benjamin einde September 1940 ook maar hij pleegde zelfmoord omdat hij bevreesd was dat de Spaanse autoriteiten hem zouden dwingen naar Frankrijk terug te keren. De omstandigheden van zijn zelfmoord zijn ook vandaag nog duister.

Hitler's leger trok in November 1942 het onbezette zuidelijke deel van Frankrijk binnen dat tot dan door het zogenaamde „Vichy Regime“ was bestuurd. Dat regime werkte toen al samen met de Duitsers bij de arrestatie van alle buitenlandse Joden in het Vichy-gebied en het gebruikte daarbij zijn politiemacht in het kader van zijn eigen rassen politiek. Elke persoon die niet in staat was te bewijzen dat hij/zij een legale inwoner was van de 30 km wijde grenszone met Spanje werd gearresteerd voor nadere ondervraging.

Met ingang van 18 Februari 1943 werd elke stad nabij de Frans-Spaanse grens tot „verboden gebied“ verklaard voor personen zonder geldige verblijfsvergunning en bij de ingangswegen van elke stad werden controleposten geplaatst.

¹ Dit getal komt van Patrik von zur Mühlen: *Fluchtweg Spanien-Portugal. Die Deutsche Emigration und der Exodus aus Europa 1933-1945 (Vluchtweg Spanje-Portugal. De Duitse Emigratie en de Exodus uit Europa 1933-1945)*, Dietz Verlag 1992.

² en ³ Deze voetnoten zijn door mij (D.H.) geplaatst voor de Amerikaanse lezers. Nederlanders zullen weinig moeite hebben met de begrippen van „onderduiken“ en „persoonsbewijs“. Er zullen meer van deze volgen. Holland in de Duitse tekst wordt hier altijd Nederland als dat is bedoeld (D.H.)

Deze maatregelen konden echter de illegale vluchten naar Spanje niet volledig stoppen want de controleposten waren te sporadisch bemand en het controleren van het bergachtige terrein was te lastig. Er wordt beweerd dat ongeveer 12000 Joden ontsnapten via geheime paden door de Pyreneeën tussen November 1942 en Augustus 1944 zelfs nadat de Duitsers hun controle van de Spaanse grens hadden verscherpt. Zij werden doorgaans geleid door een ervaren alpinist (in Frans: passeur). Zij waren er ook in geslaagd de Franse Gendarmerie met hun waakhonden en de Duitse patrouilles te ontwijken. Dat was echter niet altijd het einde van hun beproevingen want plotselinge weersveranderingen, lawines, zware letsels, of uitputting maakten slachtoffers.

Onder druk van de Geallieerden verklaarde Spanje in 1943 dat het de buitenlandse vluchtelingen niet meer aan hun respectievelijke regeringen zou uitleveren mits de Geallieerden verantwoordelijkheid namen voor hun verdere migratie. Tot die datum waren er geen buitenlandse hulporganisaties in Franco-Spanje meer zoals de particuliere Amerikaanse organisaties die men eerder had getolereerd, zelfs niet het Internationale Rode Kruis. De Duitse nederlaag bij Stalingrad begin 1943 bracht de eerste politieke ommekeer van Franco. De verandering kwam ten goede aan de vluchtelingen die Spanje hadden bereikt want particuliere hulporganisaties mochten hen nu helpen. Hans/Chanan Flörsheim behoorde tot de groep die door het *American Jewish Joint Distribution Committee* (in kort "Joint" of JDC) werden bestierd.

Terwijl de illegale vluchtelingen die Spanje voor 1943 bereikten werden gearresteerd en in kampen opgesloten gebeurde dit niet met Hans/Chanan Flörsheim en zijn reiskameraden. Niettemin duurde het een half jaar voordat zij op 26 October 1944 het land konden verlaten. Tot die dag werden zij niet in gevangnissen of in internatiekampen achter prikkeldraad opgesloten maar mochten zij in hotels of particuliere huizen wonen en konden zij zich vrij bewegen. Zo kregen zij de gelegenheid om nieuwe talen te leren en hadden zij genoeg vrije tijd om hun beproevingen en ontberingen van de laatste maanden en jaren op papier te zetten. Hans/Chanan Flörsheim deed dit met het schrijven van dit dagboek.

INLEIDING

Ik heb deze dagboek notities geschreven kort na mijn aankomst in Spanje in Mei 1944. Dat verklaart mijn vrij nauwkeurige weergave van gesprekken en data. Het handschrift werd in de 1950-er jaren met een schrijfmachine gecopieerd door een geregelde bezoeker van onze Kibbutz, een Zwitser uit Wallisellen genaamd Albert Wetzel.

In 1978 vertaalde ik het werkstuk in het Hebreeuws en bracht het in boekvorm uit in 2000. Een totaal van 200 exemplaren werd gedrukt voor familie en vrienden. In 2004 bracht ik de Duitse text onder in een computer-geheugen. Het oorspronkelijke verhaal begon in Nederland in 1943 en eindigde in het Spaanse dorp Leiza in de provincie Navarra.

Toen men mij erop wees, dat het voor de lezer nuttig kon zijn om een korte beschrijving van mijn leven voor 1943 zowel als het vervolg van mijn lot na mijn aankomst in Spanje eraan toe te voegen, heb ik twee hoofdstukken geschreven: Proloog en Epiloog.

Chanan (Hans) Flörsheim, Kibbutz Yakum, Israel.

Chanan (Hans) Flörsheim tijdens zijn eerste schooljaar in Rotenburg an der Fulda

Hans Walter Flörsheim werd op 23 April 1923 geboren in het huis aan de Lindenstraat 9 in Rotenburg an der Fulda. Zijn ouders waren Julius Flörsheim en Paula Flörsheim geb. Katzenstein. In Palestina nam Hans de naam Chanan aan (B.MC/H.N.). B.MC/H.N. zijn de Duitse bewerkers van het boek.

PROLOOG

Duitsland 1923-1937

Rotenburg 1923-1933

Ik werd in 1923 geboren in het Hessische⁴ stadje Rotenburg an der Fulda van ongeveer 4000 inwoners 50 km ten zuiden van Kassel. Mijn ouders Paula en Julius

⁴ Duitsland was toen een Federale Republiek van „Laender“ (Staten). Hessen was een van die Laender. (D.H.).

Flörsheim kwamen uit solide middenklasse families diep verankerd in Duitse tradities⁵. Volgens sommige documenten hebben de families op zijn minst sinds het begin van de 18^e eeuw in Rotenburg gewoond⁶. Mijn zus Edith werd bijna twee jaar later geboren. Mijn vader had twee broers, Joseph en Willy. Mijn vader en Willy dienden beide in het leger in de Eerste Wereldoorlog. Willy sneuvelde in Vlaanderen in 1916. Als kind was ik geweldig trots als ik de naam van mijn oom naast die van andere gesneuvelde oorlogshelden van onze Joodse gemeenschap op een herdenkingstabelt in de synagoge⁷ las.

Na de oorlog woonde Joseph⁸ enkele jaren in Zuid Afrika iets dat hem vele jaren later zeer te goede kwam. Nadat hij naar Rotenburg terugkeerde leidde hij met mijn vader de zaak „Gebroeders Flörsheim.“ De zaak was in 1906 opgericht. Zij specialiseerden zich in het verzenden van textiel en manufacturen maar er was ook een winkel in ons huis. Er was doorgaans iedere dag een bediende in de winkel en mijn moeder hielp ook wel als zij tijd had.

Mijn vader was het grootste deel van de week op reis en meestal in het „Land“ Thüringen waar hij klanten bezocht en hun nieuwe bestellingen aannam. Wij kinderen waren steeds blij als hij voor het weekeinde thuis kwam. Wij vroegen hem altijd naar de

totale waarde van de goederen die hij die week had verkocht. Gedurende de week werden de bestellingen uitgevoerd en werden de goederen verpakt. Ik vond het altijd fijn als ik kon helpen met het duwen van de volgeladen kar naar het spoorwegstation. Zoals ik al heb vermeld, moeder hielp vaak in de winkel. Wij kinderen werden verzorgd door een hulpje, meestal een jonge buur genaamd Elizabeth.

De familie van mijn moeder waren de Katzenstein's. Haar vader had een fabriek waar houtwol werd vervaardigd. Op een zekere dag ging die in vlammen op. Grootvader Jakob⁹ was de enige grootouder die toen nog in leven was. Hij stierf in 1936 in Rotenburg op de leeftijd van 76.

Mijn moeder had een zuster genaamd Lisl en een broer Karl. Lisl was getrouwd met Friedrich Bartmer. Die had de bijnaam oom Fidi. Hij was een niet-Joodse vertegenwoordiger van een wijnfirma in Emden, Oost Friesland. Zij woonden in Emden. Wij kinderen vonden het altijd heerlijk om met vakantie naar Emden te gaan. Karl was ongetrouwd. Soms hielp hij in onze zaak maar was meestal ergens in de wijde wereld op reis.

⁵ De fotos van mijn ouders hierboven zijn te zien in het formaat van 10x15 cm in de portrettengalerij van voormalige Joden van de stad in het Historische Museum van Rotenburg (B. MC/H.N.).

⁶ Verdere documenten over de geschiedenis van mijn familie zijn te vinden in het Aangangsels (S. XYZff.) (B. MC/H.N.).

⁷ Willy Flörsheim trouwde in 1910 met Else Rosenthal uit Hamburg. Hun zoon Bruno werd op 3 Mei 1911 geboren. In 1936 slaagde hij erin om uit Leipzig naar de USA te emigreren. Van daar emigreerde hij naar Johannesburg/Zuid Afrika waar hij in 1985 stierf (B. MC/H.N.).

⁸ Joseph Flörsheim was politiek actief in Rotenburg. Na zijn terugkeer uit de oorlog op 11.30.1918 werd hij lid van de SPD (Duitse Socialistische Partij, D.H.). Hij werd secretaris van de plaatselijke afdeling. In Mei 1924 werd hij voor de SPD in de stadsraad gekozen. Daardoor werd hij bijzonder kwetsbaar toen Hitler in 1933 aan de macht kwam. (B.MC/H.N.).

⁹ Jacob Katzenstein had samen met zijn neef Salomon Katzenstein een fabriek die houtwol produceerde. De Katzenstein's zijn Kahanes hetgeen betekent dat zij als nakomelingen van de priesters van de tempel in Jerusaleem worden beschouwd.

Aus Hessen und Umgegend.
 Rotenburg, den 28. April 1916
 * Unsere Helden.
 Auf dem Felde der Ehre sind gefallen:
 Willi Flörsheim, Rotenburg.
 Feldw.-Leutn. Adam Riemann, Gertterode.

 Den Heldentod für's Vaterland starb im Feldlazarett am 14. März 1916 infolge schwerer Verwundung mein innigstgeliebter Mann, mein treusorgender, guter Vater, unser lieber Sohn, Schwiegersohn, Bruder und Schwager
der Kaufmann Willi Flörsheim
 im Alter von 34 Jahren.
 Im Namen der trauernden Hinterbliebenen
Else Flörsheim.
 Beileidsbesuche dankend verboten.

Helemaal boven rechts: detail van het herdenkingstabelt voor de gesneuvelde soldaten van de eerste wereldoorlog . Het hing oorspronkelijk in de protestantse Jacobs kerk.

Midden: nieuws uit het lokale dagblad van Rotenburg (BMC/HN).

Daaronder: Overlijdensberichten van Willi Flörsheim in het lokale dagblad van Rotenburg.

 Auf dem Felde der Ehre starb am 14. März unser Mitglied,
 der Kaufmann
Willi Flörsheim.
 Wir verlieren in ihm einen guten, treuen Kameraden, dessen Andenken bei uns nie vergessen wird.
Radfahrerverein „Viktoria“.

15. September Rotenburger Streifblatt 1911

Gebrüder Flörsheim :: Rotenburg

Manufaktur- und Modewaren

Um unsere wertigen Kleider auch in diesem Jahre Gelegenheit zu besonders vortheilhaften Weihnachts-Einkäufen zu haben, erlauben wir uns konkurrenzlos billig

1 Posten doppeltbreite Hauskleiderstoffe	sonstiger Preis 55 Pfg., Weihnachtspreis 60 Pfg.
1 Posten reinwollene Cheviots , <small>extra schwarze Ware</small>	sonstiger Preis 1.25 Mk., Weihnachtspreis 88 Pfg.
1 Posten reinwollene 110 cm breite Satintuche	sonstiger Preis 2.80 Mk., Weihnachtspreis 2.60 Mk.
1 Posten weisse Damenhemden <small>mit eleganten Stickereien</small>	sonstiger Preis 1.75 Mk., Weihnachtspreis 1.25 Mk.
1 Posten weisse Damenhemden <small>mit Webstuhl-Handstickerei</small>	sonstiger Preis 2.25 Mk., Weihnachtspreis 1.50 Mk.

1906 1931

25 Jahre

Großer Jubiläums-Verkauf

vom 1. bis 15. Oktober.

Trotz billiger Preise geben wir noch einen
Jubiläums-Rabatt von 20% auf alle Waren.

Neuheiten in
Damen- und Herren-Wintermänteln.

Großes Lager in
 Kleider- und Anzugstoffen — Bett- und Leibwäsche — Tricotagen — Wollwaren — Teppiche — Gardinen.

Gebr. Flörsheim, Rotenburg a. S.

*Grootvader Jacob Katzenstein (Midden), Vader Julius Flörsheim (Links), Oom Friedrich Bartner (Rechts).
Vooraan: Hans Flörsheim en zuster Edith (Zomer 1928)*

*Chanan Hans Flörsheim en zijn zuster Edith op bezoek bij tante Louise/Lisl en oom Friedrich Bartner in
Emden (Photo ongeveer 1936).*

Er was een Joodse gemeenschap van ongeveer 30 families in Rotenburg. Af en toe gingen wij naar de synagoge, doorgaans op feestdagen. De meeste families waren uit de middenklasse en, zoals het gezegde het wil, de relaties met de Christelijke inwoners waren correct. Zoals al mijn leeftijdsgenoten werd ik opgevoed als een typische Duitser uit de middenklasse hetgeen betekende dat wij ons moesten gedragen om altijd vlijtig, vriendelijk, behulpzaam en geduldig te zijn. Het ontbrak ons feitelijk niets. De zomervakanties brachten wij met onze ouders door. Wij waren een klein en harmonieus gezin. Niettemin, alle tekens wezen op een naderende storm.

Er waren verkiezingen voor de Reichstag¹⁰ in 1932 op komst en de gevolgen ervan waren duidelijk voelbaar in Rotenburg. Zoals overal in Duitsland waren er gewelddadige opstootjes tussen Nazis en Communisten. Mijn vader was een Duitse patriot en lid van de SPD. Trots hees hij in deze dagen de zwart-rood-gouden nationale vlag.

Zoals overal in Hessen was er anti-semitisme in Rotenburg, maar wij kinderen merkten daar zelden iets van en eigenlijk alleen gedurende vechterijtjes met de Christelijke kinderen. Als zij ons „Stinkende Joden“ scholden, betaalden wij terug met dezelfde munt als „Stinkende Christenen.“

Kennelijk behandelden volwassenen elkaar anders, want wij hoorden dikwijls de uitdrukking „Richeskopf“ of „kwade kop“ = anti-Semiet.

Hans Flörsheim 1928 in zijn geboorteplaats Rotenburg an der Fulda in een Purim verkleeding.

In Januari 1933 won Hitler de verkiezingen en de situatie voor de Joden veranderde daarna snel. Mijn ouders luisterden vaak naar de opruiende propaganda toespraken van Hitler en zijn trawanten. Als wij dan te veel lawaai maakten kregen wij standjes. Vaak werden deze gebeurtenissen besproken bij het avondeten of bij het briden. Er werd zelfs gewed hoe lang Hitler als kanselier aan het bewind zou blijven.

¹⁰ Het Duitse equivalent van onze Tweede Kamer (D.H.).

De familie met vakantie op het eiland Wangerooge. Het woord ROTENBURG en het wapen van de stad zijn uit zand gemaakt. Eronder is Hans Flörsheim met zijn ouders en zuster Edith op vakantie in Zandvoort in de zomer van 1937.

Op 1 April begon de boycott van alle Joodse zaken en bedrijven. Ook voor ons huis stond een SA man op wacht. In dezelfde maand kwamen onze ouders en andere Joodse families bijeen bij de „Seminarie School“ om ons als middelbare scholieren in te schrijven voor het komende schooljaar.

Maar daar kwam niets van terecht want op een zekere dag verraste moeder ons met het bericht dat wij nog diezelfde avond een reis zouden beginnen. Waarheen? Op onze vragen kregen wij slechts ontwijkende antwoorden. In alle haast pakten wij wat spullen in, onderbroken door telefoongesprekken. Pas veel later begrepen wij wat er was gebeurd. De situatie van de Joden was veel gevaarlijker geworden sinds de verkiezing van Adolf Hitler tot Kanselier¹¹ van Duitsland. Mijn vader had tijdens een reis van zijn vriend Herman Linz vernomen dat de Nazis van plan waren om alle Joden van Rotenburg te arresteren. Mijn ouders achtten het veiliger om Rotenburg zo snel mogelijk te verlaten. Dus namen wij drietjes die avond de trein naar Bebra, waar vader aan het station op ons wachtte. Samen reden wij verder naar Leipzig¹².

¹¹ Essentieel de Eerste Minister van Duitsland (D.H.).

¹² Volgens het bevolkingsregister van Rotenburg verliet Julius Flörsheim zijn geboortestad op 20 Mei 1933. Het vertrek van de overige gezinsleden is vermeld als 12 Juni 1933. Het nieuwe adres is aangegeven als Weinlingstrasse 11, Leipzig.

Chanan Hans Flörsheim en zijn zuster Edith ongeveer 1927/28

Chanan Hans Flörsheim en zijn zuster Edith ongeveer 1931/32

Leipzig 1933-1937

De volgende morgen werden wij wakker in een pensioen in het centrum van deze wereldstad. Vanuit ons raam keken wij opgewonden naar de drukte daar beneden in de straat. Dat was nieuw voor ons. Wij bleven daar enkele dagen totdat onze ouders een ruime woning hadden gehuurd in Gohlis, een noordelijke wijk van Leipzig. Onze firma werd opnieuw opgericht op de derde etage van het Oostenrijkse „Messe“ paviljoen in het centrum van de stad. Ditmaal was er geen winkel bij.

Wij werden op de Joodse school Carlebach ingeschreven. Ik ging naar de middelbare en Ditha naar de lagere school. Ik moest een toelatingsexamen doen. Al snel paste ik mij in de eerste klas aan. Gewoonlijk ging ik per tram naar school, maar ik gaf er somsde voorkeur aan om naar huis te lopen omdat de weg door het prachtige „Rosenthal“ park, vlak bij onze woning, leidde.

In Duitsland was het een traditie dat middelbare scholieren een petje droegen waarvan de kleur aangaf in welke klas je zat. De Carlebach school had een bruin petje voor alle studenten ongeacht de klas waarin zij zaten. Ik wilde dat petje niet op. De reden was dat iedereen mij dan onmiddellijk als Joodse leerling zou herkennen. Ik weet niet zeker of het mijn beslissing was of die van mijn ouders, maar ik wilde ook niet helemaal zonder petje gaan. Dus gingen mijn moeder en ik winkelen en in een van de zaken vonden wij een groen petje dat met geen enkele school te verbinden was. Vermoedelijk kreeg ik allerlei opmerkingen over het petje in de school te horen, want na enige tijd liet ik het thuis en ging blootshoofds naar school.

In de Messe-stad Leipzig met zijn 750000 inwoners merkte je weinig van anti-semitisme. De Internationale Messe werd twee keer un het jaar gehouden en in die tijd verdween „Der Stümer“ dat smerige anti-Joods opruiende blad van de kranten-kiosken. Leipzig was ook wereldberoemd om zijn bontindustrie die overwegend door Joden werd bedreven. In een wijk van het centrum vond je voornamelijk bontwinkels maar ook bedrijven waar bont werd verwerkt. Daar ontmoette ik tot mijn grote verbazing een soort Joden dat ik niet kende. Joden met baarden en lange mantels wier Duits-klinkende taal begeleid werd met levendige gebaren van hun handen. Later leerde dat dit Joden uit Polen waren die Yiddish spraken.

Ook in mijn schoolklas zaten veel kinderen wier ouders zogenaamde „Oostjoden“ waren. Vaak moesten onze leraren lijsten voor de autoriteiten maken. Steeds ging een van de vragen over de nationaliteit van de ouders. Ik was trots met mijn antwoord „Duits“ in tegenstelling tot hen die gewoonlijk met „Statenloos“ of „Pools“ antwoordden.

----->

In Juni 1933, huurden de Flörsheims een woning in the Weinligstraat 11 (eerste etage) in Leipzig.

Hoofdingang van de (Joodse) Carlebach School in Leipzig in 1933 (Gustav-Adolf-Straat 7)

Een klasgenoot met wie ik vaak naar huis wandelde haalde mij over om lid te worden van een jeugdorganisatie. Zo werd ik lid van de Bond van Duits-Joodse Jeugd¹³. Dat was een glorieuze tijd voor mij want ik leerde veel jongens en meisjes kennen. Wij organiseerden toneeluitvoeringen en gingen soms “auf Fahrt”, dat wil zeggen lange excursies maken. Het was gewoonlijk mijn opdracht om het verslag van deze reisjes te schrijven en als ik het voorlas kreeg ik altijd veel applaus..

Hans/Chanan Flörsheim (vooraan links) in Leipzig 1935 met zijn zuster Edith (vooraan rechts). Rechts achter is Julius Flörsheim, naast hem tante Lisl Bartmer, geb. Katzenstein. In het midden is oom Karl Katzenstein. Links achter, gedeeltelijk achter Hans is Paula Flörsheim, geb. Katzenstein.

In 1934 bracht ik twee weken door met andere lokale afdelingen van de organisatie op een kampeerterrein aan de Oostzee. Kortgezegd ik hield van deze bijeenkomsten. Zij zouden eventueel een grote invloed hebben op het verdere verloop van mijn leven.

Wij merkten toen nog maar weinig van de komende storm. Onze firma deed goed, vader leerde een auto te besturen en dat maakte het zeulen met de zware koffers gemakkelijker voor hem en zijn medewerkers. Wij hadden nu ook een auto beschikbaar op Zondag voor reisjes in de omgeving van de stad.

Op school voelde ik mij op mijn gemak en ik haalde goede cijfers. Wij hadden zowel Joodse als Christelijke leeraren. Onder de laatste was er maar een die ooit anti-Semitische uitingen bezigde en dat leidde later tot slaags tussen hem en Oostjoodse studenten.

¹³ De Bond van Duits-Joodse Jeugd was in December 1933 gesticht als een reactie op de situatie van de Joodse Jeugdbeweging . Het betrof de samensmelting van de Duits-Joodse Jeugdorganisatie (DJJG), Liberal Ili, Joodse Jeugd-en Kinderen Troepen en C.V.-groepen.

Chanan Hans Flörsheim en zuster Edith met de auto van het gezin, een Adler Trumpf Junior in September 1938

Berni Polak, geb. Katzenstein, nicht van Chanan's moeder en haar man Fritz Polak

In de zomer van 1935 reisden wij met de auto op vakantie naar het zogenaamde „Zwitserland van Saksen“¹⁴. Bij deze gelegenheid maakten wij ook een uitstapje van een dag naar Bodenbach (Decin) in Tschechoslowakije. Dit was voor mij de eerste keer dat ik in een ander land was. Vandaag ben ik niet meer zo zeker van het doel van deze zijsprong, want in Bodenbach ontmoetten wij oom Karl. Ik vermoed dat vader geld naar Tschechoslowakije had gesmokkeld om het aan oom Karl te geven.

In Leipzig had ik een goede vriend die vlak bij ons woonde. Zijn naam was Ali Schub. Hij was iets ouder dan ik en bracht de zomers door in internaten. Hij kwam altijd thuis met enthousiaste verhalen en daarom wilde ik ook wel eens een zomer zo doorbrengen. Maar mijn ouders wilden niets van mijn plannen weten en stonden erop, terecht, zoals later bleek, dat ik de zomers met het gezin doorbracht. Zij legden mij uit dat de ouders van Ali niet met elkaar konden opschieten en dat zij daarom nooit samen met vakantie gingen.

Het was nu 1936. In Berlijn, 170 kilometer van Leipzig, waren de voorbereidingen voor de Olympische Spelen in volle gang. Ik bracht de vakantie door in Hamburg bij familie en mijn zus was in Emden.

De vreselijke wetten van Neuremberg bestonden al een jaar lang. Wij moesten daarom onze jonge dienstbode ontslaan¹⁵. Tegen het einde van dat jaar praatten mijn ouders zo nu en dan over mijn toekomst. De eerste gedachte was om mij naar familie van mijn moeder in Engeland te sturen maar daar kwam niets van terecht. Daarna dachten zij aan Nederland en een Quaker school in Ommen¹⁶. Uiteindelijk werd het Amsterdam waar een nicht van mijn moeder met haar man woonde. Zij stemden toe dat ik bij hen kon wonen.

En zo gebeurde het dat ik na vier jaar de Carlebach School met Pasen 1937 verliet. In Mei van dat jaar reisde ik, begeleid door oom Karl in de sneltrein Leipzig-Amsterdam een nieuw hoofdstuk van mijn leven tegemoet.

¹⁴ Sachsen was een ander “Land” van Duisland (D.H.).

¹⁵ Deze wet verried het schizophrene Nazi geloof dat Chanan’s vader dat jonge en onschuldige meisje zwanger zou maken wat hem zeker niet zou lukken met een ervaren vrouw van meer dan 45 jaar (D.H.).

¹⁶ Een stad in het Oosten van Nederland (D.H.).

Amsterdam en Werkdorp Wieringen 1937-1941

Ik was nu 14 jaar oud en ver van huis voor het eerst in mijn leven. Ik was bovendien in een vreemd land en bij familie die ik nog niet eerder had ontmoet. Berni was de nicht van mijn moeder. Zij was getrouwd met Fritz Polak die zijn rechtenstudies in Duitsland in 1933 had beeidigd maar daar niet kon werken tengevolge van de nieuwe wetten. Daarom emigreerden beiden naar Nederland in 1935 en dat was gemakkelijk, want de ouders van Fritz waren Nederlanders. Fritz had de Nederlandse nationaliteit verloren omdat hij rechtskundige in Duitsland wilde worden. Zij waren beide 33 jaar oud, hadden geen kinderen en woonden in een middelgrote woning in het Zuidelijke deel van Amsterdam. Fritz verkocht stropdassen aan kennissen en onderwees zo nu en dan Nederlands in kringen van emigranten. Berni hielp soms in andere huishoudingen en deed de was voor kennissen. Het was toen nog mogelijk om geld van Duitsland naar Nederland over te maken en zo kwam een wezenlijke bijdrage elke maand naar het budget van de familie.

Chanan Hans en Edith Flörsheim met hun moeder voor het Hotel Seinpost Zandvoort Juli 1937

Voor mij was de verandering allebehalve gemakkelijk. Ik had een omgeving verlaten waar het aan niets ontbrak en waar ik aan een goed leven was gewend geraakt. Zo was het moeilijk om mij aan te passen aan een omgeving waar elke cent werd omgekeerd voordat die werd uitgegeven. Mijn familie geloofde dat zij mij in de plaats van mijn ouders moesten opvoeden maar dat was niet eenvoudig want ik was in een lastige leeftijd gekomen. Omdat mijn maandelijks zakgeld van vijf gulden behoorlijk veel was voor die tijd, had ik geen geldelijke zorgen.

.Ik ging weer naar een Joodse HBS en kwam in een klas waar de helft van de kinderen Duitse ouders hadden. Omdat het Mei was moest ik in de eerste klas blijven tot het einde van het schooljaar in Juni (in Duitsland begon het schooljaar met Pasen). Volgens Nederlandse regels had ik het eerste jaar niet volbracht en moest ik dus in September weer in de eerste klas beginnen.

Intussen was het Juli geworden. Ik verwachtte met groot plezier het bezoek van mijn ouders en mijn zuster. Dat werd in 1937 nog toegestaan. Gezamenlijk brachten wij twee prachtige weken in Zandvoort door, een stadje aan de Noordzee, en nog wat dagen in Amsterdam waar zij in het hotel “Krasnapolsky“ woonden. Daarna kwam het moeilijke afscheid van mijn ouders die nog twee weken vakantie aan de Rijn namen.

Hans Flörsheim met zijn moeder en zuster met vakantie in Zandvoort in Juli 1937.

Zo begon mijn schooljaar in September. De school bevond zich in een oud herenhuis aan de Herengracht¹⁷. Er was echter toen al sprake van een toekomstige verhuizing. Er waren weer veel Duits-sprekende studenten in mijn klas maar ondertussen had ik de taalproblemen overwonnen en sprak redelijk goed Nederlands.

Toch bleven mijn beste vrienden Duitsers. Ik voelde mij op mijn gemak in deze grote stad en genoot van mijn onafhankelijkheid welke mijn vrienden die met hun ouders moesten leven, niet kenden.

Voor Chanukah kreeg ik toestemming van het Duitse consulaat om met vakantie naar Duitsland te reizen. Zo bracht ik twee mooie weken in de gezellige familiekring in Leipzig door.

Intussen was het 1938 geworden. De internationale politieke situatie was alsmaar gespannener geworden. Hitler was Oostenrijk ingemarcheerd en spoedig was het Sudentenland¹⁸ aan de beurt. Gedurende de lange zomer vakantie reisde ik weer naar huis.

¹⁷ Een Amsterdamse gracht is een kanaal (D.H.). Dit soort voetnoten waren er voor de Engelse tekst. Om de nummers niet te hoeven veranderen heb ik deze notities maar in deze tekst gelaten.

¹⁸ Een gebied aan de Westelijke grens van Tschechoslowakije met Duitsland (D.H.).

Hans Flörsheim, 14 jaar in Amsterdam (Photo van 11.6.1937). Vanaf Mei 1937 bezocht hij de Joodse HBS.

*Aanzicht van de Joodse HBS ,nu Joods Lyceum Maimonides
in de Stadstimmertuin in Amsterdam (Photo April 2007)*

Tussen Halle en Leipzig verscheen mijn vader plotseling in de gang van de sneltrein.. Hij was een beetje in mijn richting tegemoet gereisd om mij te verrassen en dat lukte hem dus ook. Wij viertjes trokken gedurende mijn vakantie naar Königswinter aan de Rijn waar wij enkele weken verbleven. Dat zou ook de laatste keer worden dat wij bijelkaar waren. De opschriften „Voor Joden Verboden“ waren al overal in parken en zwembaden te zien. Wij hielden ons daar niet aan want geen van ons zag er „Joods“ uit.

Gedurende die vakantie waren er enkele telefoongesprekken met Leipzig die mijn ouders kennelijk verontrustten, maar wij kinderen werden niet ingelicht over de inhoud ervan .

Ik ging naar Amsterdam terug voor het begin van het schooljaar. Ik was verrast toen mijn vader onaangekondigd in September in Amsterdam opdook. Hij vertelde mij de reden van zijn reis niet maar hij toonde mij trots de gouden munten die hij over de grens had gesmokkeld. Dit was de laatste keer dat ik hem zag. Ik denk dat hij dat aanvoelde, want het afscheid op de stoep die morgen was bijzonder pijnlijk.

Het werd November en zo kwam de Pogrom Nacht in Duitsland. Mijn vader en veel andere Joden werden gearresteerd en naar het concentratiekamp Buchenwald gestuurd. Na zes weken kwam hij thuis, kaalgeschoren en uitgemergeld zoals mijn zus mij later vertelde. Toch bleef ons bedrijf nog bestaan. Oom Joseph, een partner in de zaak, was al in 1936 naar Zuid Afrika vertrokken. Dat bleek gemakkelijk te gaan in verband met zijn activiteiten aldaar gedurende de Eerste Wereldoorlog¹⁹.

Mijn ouders stonden mij niet toe hen weer te bezoeken. Zij konden Duitsland niet verlaten omdat veel landen hun grenzen hadden gesloten. Zij hadden zich wel bij het Amerikaanse Consulaat in Berlijn ingeschreven en hadden een nummer op het Duitse quotum gekregen²⁰. Heelaas was de vraag voor emigratie naar de USA zo groot en het quotum zo klein dat de kans op success heel gering was.

Intussen verscheen oom Karl in Amsterdam en kreeg na veel moeite een verblijfsvergunning. Hij huurde een kleine kamer in onze woning en zorgde voor mijn onderhoud nadat het overbrengen van fondsen uit Duitsland niet langer mogelijk was. Nederland werd in die dagen overspoeld door Joodse vluchtelingen. De meesten van hen die mochten blijven moesten tijdelijk in het speciaal daartoe ingerichte kamp Westerbork in het Noordoosten van Nederland verblijven.

Onze kleine woning kreeg nog een gast, namelijk Berni's vader, die uit Adelsleben bij Hannover kwam. De woning was nu stampvol maar ik mocht mijn eigen kamer behouden.

¹⁹ In 1919 had Joseph Flörsheim de weduwe Else van zijn broer Willy die in de Eerste Wereldoorlog was gesneuveld getrouwd. Joseph Flörsheim stierf in 1969 in Johannesburg/Zuid Afrika waar hij samen met zijn partner Samson een verkoophuis had bedreven. (B.MC/H.N.).

²⁰ In die tijd had elk land van de wereld een “immigration quota” dat wil zeggen een maximum aantal van staatsburgers die per jaar naar de USA mochten emigreren. Het Duitse “immigration quota” was echter na dat van Groot Britannie het grootste en dus zeker niet „klein“. (D.H.).

*Boven: Chanan Hans Flörsheim gedurende zijn zomervakantie in 1938 op bezoek bij zijn ouders die een reis langs de Rijn maakten. Dit was de laatste keer dat zij bijeen waren.
Onder: Hans en Edith Flörsheim varen op de Rijn gedurende de zomervakantie van 1938.*

In de zomer van 1939 slaagden mijn ouders er nog in om mijn zus met een kindertransport naar Engeland te sturen. Oorspronkelijk zou zij via Nederland reizen zodat ik verwachtte haar te zien, maar zij reisde per schip van Hamburg naar Engeland²¹. Intussen hadden mijn vriend Günter Wolff en ik een plan uitgestoofd om in de zomervakantie een fietstocht door België en Luxemburg te maken. Het bleef niet bij een plan en zo vertrokken wij dan ook per fiets. De eerste nacht verbrachten wij bij de vader van een vriend uit Leipzig in Rotterdam. Daarna ging het door naar België waar wij enkele dagen bij familie van Günter in Antwerpen woonden. Vervolgens fietsten wij naar mijn relaties in Brussel, die ons koeltjes ontvingen en waar wij niet konden overnachten. Eventueel kwamen wij bij kennissen van Günter terecht. Die woonden weliswaar in een vrij armoedig emigranten milieu maar in tegenstelling tot de koele ontvangst bij mijn relaties, werden wij warm onthaald. Van daar zetten wij onze tocht voort naar de Ardennen waar wij in Jeugdherbergen sliepen.

Op een morgen, toen wij nog in het stadje Rochefort waren, brak mijn fiets zonder aantoonbare oorzaak in twee stukken, net toen we wilden op stap gaan. Repareren was onmogelijk en dus bond ik de stukken aan elkaar en stuurde het geheel per trein naar Amsterdam. Ik ried mijn vriend aan om met een andere groep naar Luxemburg verder te fietsen hetgeen hij deed. Ik „lifte“ terug in de richting van Nederland. Zo kwam ik in Luik aan waar een internationale watertentoonstelling plaats vond. Op het laatste stuk naar de grens kreeg ik een lift van een wat aangeschoten Nederlander die er op stond om mij te laten zien hoe men illegaal de grens kon passeren. Ik was uiteraard niet in zijn voorstel geïnteresseerd want ik had immers een geldig paspoort. Maar, zoals gezegd, hij was niet helemaal nuchter.

Voordat wij bij de grenspost kwamen verlieten wij de auto en passeerden de grens te voet. De grenswachter vroeg of wij Nederlanders waren. Mijn begeleider zei van ja. Over de grens gingen wij in een café zitten. Iets later ging hij terug om de auto te halen. Ik vermeld deze episode met opzet, omdat het de eerste van mijn illegale grensovergangen was. Meer en veel gevaarlijkere zouden nog volgen....

Terug in Nederland kon ik voor die eerste nacht geen onderdak vinden. Ik was al aan het voorbereiden om die nacht op de grond in een klein bosje door te brengen toen een van de kinderen die in de buurt speelden mijn pogingen om een bed te maken door had. Het moet gedacht hebben: „laat ik naar huis gaan en mijn moeder waarschuwen.“ Het kind kwam terug met de uitnodiging om de nacht in hun huis door te brengen en ik was maar al te gelukkig om toe te stemmen.

Zo kwam ik veilig terug in Amsterdam. De politieke situatie had nu het kookpunt bereikt over de aangelegenheid van Danzig en de Poolse Corridor. Op 1 September rukten de Duitsers Polen binnen.

Zelfs vandaag herinner ik mij hoe wij aan de radio kleefden om naar de toespraak van Chamberlain op 3 September te luisteren, waarin hij de veel gehoopte oorlogsverklaring aan het Derde Rijk aankondigde.

²¹ Edith Flörsheim trouwde in Engeland en kreeg twee kinderen. In 1968, na een tweede huwelijk, emigreerde zij met haar Amerikaanse echtgenoot Williams naar Austin, Texas waar zij nu, in 2007, nog woont.

Met nog meer spanning volgden wij de gebeurtenissen die volgens ons nu plaats moesten vinden. Tot onze grote teleurstelling kregen wij echter door dat er in de volgende maanden slechts wat schermutselingen gebeurden in het niemandsland tussen de Maginot- en Siegfried Linies en, iets beter, bombardementen van het Ruhrgebied maar metpropaganda blaadjes!

Ongeduldig wachtten wij op iets beters. Helaas hoefden wij niet lang te wachten. Nederland had intussen zijn strijdkrachten gemobiliseerd maar hield vast aan de illusie dat het land zoals in 1914/18 neutraal zou kunnen blijven.

In April 1940 sloeg Hitler weer toe en bezette Denemarken en Noorwegen. Op 10 Mei 1940 was het de beurt aan Nederland en België. Op de morgen van die noodlottige dag werden wij allemaal wakker door het ongewoon luide lawaai van laagvliegende machines en sporadische explosies. Mensen stonden bevend achter hun ramen en op balconen van waar zij gespannen naar de hemel keken. Zij hadden al begrepen wat de radio ons nu luidkeels vermeldde.

Duitse troepen waren Nederland binnengetrokken! Iedereen was van streek, want men had de Duitse beloftes dat Nederland neutraal kon blijven, geloofd. Op die dag werd het decreet uitgevaardigd dat alle Duitse burgers permanent binnenshuis moesten blijven. Dat gold ook voor ons en wij hadden dus geen keuze. Wij konden naar de radio luisteren of de krant lezen om op de hoogte van verdere ontwikkelingen te blijven. Iedereen begreep dat de Nederlandse strijdkrachten de Duitsers niet voorgoed konden tegenhouden maar men hoopte dat de vijand opgehouden zou worden door de „Waterlinies“. Men hoopte ook op hulp van Engeland. De Duitse valschermtroepen veroverden echter de ondergelopen gebieden met gemak.

In die eerste dagen waren wij gedwongen tot nietsdoen. Op de vierde dag, toen het onontkoombare al duidelijk was, durfden wij weer op straat te gaan. Er gingen geruchten rond dat het mogelijk zou zijn om per schip uit IJmuiden²² naar Engeland te ontkomen. Mijn familie had het ook gehoord en droeg mij op om een taxi te vinden waarmee wij naar IJmuiden konden rijden. Ik vond het toch al moeilijke plan plan absurd en ik spande mij niet zeer in om een taxi te vinden. Ik kwam thuis zonder iets bereikt te hebben. Later bleek hoe verstandig ik was geweest want duizenden hadden die vluchtroute geprobeerd en hadden zo alle wegen naar IJmuiden verstoep. Als zij er toch in slaagden het doel te bereiken, was het lang niet zeker of zij op een schip konden komen. En de gelukkigen aan boord van vele van deze schepen werden op zee door Duitse duikbommenwerpers aangevallen en tot zinken gebracht.

De opperbevelhebber van het Nederlandse leger, Generaal Winkelman, kondigde de Nederlandse capitulatie aan nadat de stad Rotterdam zwaar was gebombardeerd. De volgende namiddag trokken Duitse troepen Amsterdam binnen.

²² Ongeveer 30 kilometer ten Westen van Amsterdam (D.H.).

Ik kon van dat tafereel niet wegblijven en zo stond ik tussen de stilletjes toeziende Nederlanders en zag hoe eerst de motorfietsen en daarna de vrachtwagens de Noorder Amstellaan²³ inreden. Slechts enkele toeschouwers brachten hier en daar de Hitler-groet.

Na de schrik van de voorafgaande dagen was het bijna een opluchting om te ontdekken dat het leven gewoon verder ging. Op straat was niets veranderd behalve dan het verschijnen van marcherende en zingende Duitse soldaten.

Ik ging weer naar school tot het einde van het jaar in Juni. Nu moest ik wel beslissingen nemen over de nabije toekomst van mijn leven. Ik had drie jaar HBS achter de rug. Dat was genoeg en voor die jaren kon ik een diploma krijgen. Ik kon ook nog twee jaar verder studeren en eindexamen doen. Uiteindelijk besloot ik voor het eerste aangezien ik niet wilde gaan studeren. Ik wilde een innerlijke stem volgen en een oude droom realiseren.

Hans/Chanan Flörsheim 16-jarige student student in Amsterdam 1939

Ik zag ook hoe vele van mijn goede vrienden zich groote moeite getroostten om hun beroep te veranderen en iets nieuws te leren dat later bij verdere emigratie voor hen van groot nut zou kunnen zijn.

Intussen had ik van een vriend wat inlichtingen verkregen over het bestaan van een zogenaamd “Werkdorp”²⁴ in het Noorden van de Provincie Noord Holland waar honderden jongen en meisjes van mijn leeftijd het boerenbedrijf, tuinbouw en andere beroepen leerden met het doel om later Nederland te verlaten en dat was precies waarvan ik had gedroomd toen ik nog in Duitsland leefde.

²³ Churchillaan in Amsterdam Zuid (D.H.).

²⁴ Werkdorp Wieringen: een vestiging in de Wieringermeerpolder waar jonge mensen hoofdzakelijk uit Duitsland en Oostenrijk die boeren wilden worden dat vak of andere beroepen in ongeveer twee jaar konden leren met het doel om Nederland eventueel te verlaten. (Ch. Fl.).

Werkdorp Wieringen

Mijn familie steunde mijn idee omdat zij mij dan als huurder kwijt raakten. Het was behoorlijk vol geworden in die kleine woning vooral na de geboorte van hun eerste kind, een dochter Ilse. Het was bovendien onmogelijk geworden om fondsen uit Duitsland over te maken, dus moest oom Karl zorgen voor de huur van ons beiden en dat was niet gemakkelijk, want hij had geen vast werk. Helaas vergde de toelating tot het Werkdorp ook enige betaling en dit vertraagde de onderhandelingen ervoor.

Op een dag kregen wij van onze familie te horen dat zij ons niet meer gratis konden voeden en dus moest Karl naar een andere onderkomst uitzien. Spoedig vond hij er een bij kennissen die een bridgeclub bedreven. Dit vermaak was zeer populair in de kringen van emigranten. Omdat mijn oom een goede kaartspeler was, werd hij als „vierde hand“ beschikbaar als dat voor bridge-of skat tafels nodig was. Van die activiteit konden wij bestaan en bij de familie Marx in de De Laressestraat wonen en maaltijden gebruiken.

Het was zomer geworden. Het was niet gemakkelijk de school te verlaten waar ik met plezier had geleerd. Ik had twee goede schoolvrienden Walter Hes en Hans Bloemendal met wie ik in contact bleef. Intussen vond ik een baan als verkoper van cosmetica die ik direct van de eigenaar van de fabriek kocht. Ik verkocht ze door aan Duitse emigranten, wier adressen ik had gekregen van een zekere Mevr. Rosenberg uit Frankfurt., die veel contacten had in kringen van emigranten. Ook fietste ik door Amsterdam heen e weer om Engelse en Amerikaanse cigarettten te kopen die ik met behoorlijke winst wist te verpatsen aan de verwende leden van de bridgeclub, aangezien deze cigarettten vrij schaars waren geworden. Op een goeie dag stelde mijn oom voor, dat ik een vaste baan moest hebben. Een vriend van hem had een kleine werkplaats waar hij damestassen maakte. Het was mijn taak om samen met een ander jonge man vierkante stukken leer te stanzen. Die werden dan door de vrouw des huizes aaneen genaaid tot er een tas klaar kwam. Het was een bewerkelijk en saaie taak maar voor het eerst in mijn leven verdiende ik wat, al was dat niet veel. Zo verging de zomer en aan het begin van September moest ik toezien hoe mijn vrienden weer naar school teruggingen.

Eenige dagen later deelde mijn oom mij mee, dat er niets meer in de weg stond voor mijn toelating tot het Werkdorp, aangezien hij de leiding ervan had overtuigd dat hij de benodigde som geld onmogelijk kon opbrengen. Op een goede dag in September reisden drie jongens, waaronder ook hij vanwie ik het idee had gekregen, eerst per trein en daarna per bus door Noord Holland naar de Wieringermeerpolder, de polder die pas 10 jaar geleden aan de zee was ontworsteld. De hele polder was dus nieuw land met splinternieuwe boerderijen en dorpen die spoedig tot kleine stadjes uitgroeiden.

Nadat wij waren ingeschreven, werden wij naar het hoofgebouw gebracht. In de benedenverdieping waren de eetzaal en keuken. Op de eerste verdieping was een lange rij van woon-en slaapkamers. De barakken waarin de meeste leden van het Werkdorp woonden, vormden een halve cirkel om dit gebouw. Ik kreeg een bed in het hoofgebouw want dat gedeelte was gereserveerd voor de jongere bewoners en leden van Zionistische Organisaties.

Ik heb vergeten te vermelden dat ik gedurende mijn laatste schooljaar lid was geworden van de Maccabi-Hazair Beweging²⁵. Bij Maccabi had ik menige plezierige Zaterdagmiddagen doorgebracht. In die dagen discussieerde men over zeer „acute“ onderwerpen waar ik meestal niet veel van begreep.

Omdat ik dus een Zionist, was werd ik bij de betere woongelegenheden ingedeeld. Het inwonerschap in zijn geheel bestond uit ongeveer 300 jongens en meisjes uit Duitsland of Oostenrijk. In de periode 1938-1939 waren zij altijd toegelaten onder de voorwaarde dat zij na twee jaar weer zouden vertrekken. Zij leerden allen een vak dat zij later in Palestina of elders konden uitoefenen. Ruwweg de helft van de Werkdorpers bereidden zich voor op emigratie naar Palestina. Zij onderscheidden zich door lidmaatschap in specifieke politieke partijen of bewegingen waarvan er vele in het Zionisme waren. Wij drie nieuwelingen waren wat uitzonderlijk. Wij waren in Amsterdam op school geweest, mochten zo nu en dan naar huis reizen en hadden een behoorlijk zakgeld, iets wat de anderen niet hadden. Ik moest weer wennen aan Duits te spreken want dat was de lingua franca van het Werkdorp. Slechts weinigen leerden Nederlands want dat was alleen nodig voor contacten met onze Nederlandse voormannen.

Ik hield van het werken in de tuin waartoe men mij had ingedeeld. Onze voorman was een aardige vent die in een dichtbijzijnd dorp woonde. Spoedig werd het winter. De grond bevroor en werd met sneeuw bedekt. Wij moesten nu voornamelijk bonen sorteren. 's Avonds bracht ik mijn tijd door in een van de sociale clubs, bij voorkeur die waar de bewoners van mijn dichtbijzijnde slaapkamers rondhingen. Maar elke beweging had zijn eigen club-kamer. Die van mij waren de „Werklui“²⁶ van de Schomer-Hazair Beweging²⁷. Daar leerde ik de kameraden Zippi Fränkel, Ernst Kahn, en Walter Posnansky kennen met wie ik later een groot deel van mijn leven zou doorbrengen. Zij waren wat ouder dan ik en dus was er wat afstand met hen. In hun club-kamer heerste altijd een vriendelijke atmosfeer met interessante debatten en gramfoon muziek.

²⁵ Midden-klasse liberale jeugdbeweging (Ch. Fl.).

²⁶ Oorspronkelijk de Duits-Joodse jeugdvereniging „Kameraden“. Na de splitsing in 1932 noemden zij zich „Werkers“ (Werkleute), omdat zij naar Palestina wilden emigreren. Zij stichtten daar de Kibbutz Hasorea .

²⁷ Links-gerichte jeugdbeweging (Ch. Fl)

De lente kwam en wij konden eindelijk weer buiten werken. Wij merkten weinig of niets van de Duitse bezetting. Toch waren wij beducht want Hitler had intussen veel van Europa veroverd, had Polen met de USSR gedeeld en er was steeds het gevaar van een invasie van Engeland.

En nu kwam de dag van 20 Maart 1941. Tegen 11 uur hoorden wij plotseling het luide sirenesignaal dat steeds gebruikt werd voor de aankondiging van het begin of einde van onze werkperiodes. Met het voorgevoel dat er niets goeds kon gebeuren, begaven wij ons naar het plein voor het hoofdgebouw waar Duitsers in uniform en burger op ons wachtten. Men stuurde ons naar de eetzaal waar wij het bevel kregen: „Mannen naar links, vrouwen naar rechts.“

Wij vreesden het ergste, namelijk transport naar een concentratiekamp. Inplaats daarvan werd ons verteld dat het Werkdorp zou worden ontruimd en wij kregen vijf minuten om onze spullen in te pakken. Wij renden naar onze slaapkamers. Daarna moesten wij ons buiten in rijen opstellen. Er was een doffe stilte totdat onze Directeur Abel Herzberg naar voren trad en zich aan de Duitse commandant voorstelde. Hij werd echter afgesnauwd naar zijn rij teruggestuurd. Intussen had een van de moedige Nederlandse voormannen aan de Duitsers uitgelegd, dat men de dieren en de boerderij niet zomaar aan hun lot kon overlaten. Dat begrepen zij ook en na kort overleg stonden zij toe dat 60 inwoners tijdelijk in het Werkdorp mochten blijven. Elke voorman mocht enkele werkers voor zijn vak uitzoeken. Nu was het de beurt van onze voorman in de tuinbouw, Slabbekoorn. Hij liep door de rijen en koos mij ook. Ik was meer dan gelukkig dat ik de rijen kon verlaten en naar mijn kamer mocht terugkeren. Ik begreep niet waarom hij juist mij had gekozen, want ik had slechts enkele maanden bij hem in de tuin gewerkt. Maar er was geen tijd om hierover na te denken. Later stonden wij achter de ramen om toe te kijken, hoe onze kameraden in de bussen werden geladen en weg reden.

Wij konden weer eens een zucht van verlichting slaken! Na deze gebeurtenis gingen wij weer aan de slag met onze dagtaken. Wij waren gereduceerd tot een intieme kring en beschouwden ons als een grote familie. Later waren er geruchten dat de helft van de voormalige inwoners terug zou komen, omdat de Duitsers belang hadden bij de agrarische producten van het Werkdorp. Maar daar kwam niets van. Precies het tegengestelde gebeurde! In die dagen had er in Amsterdam een explosie in een club voor Duitse officieren plaats gevonden en als wraak werden Joden opgepakt. Aangezien de Duitsers een lijst hadden van alle in Amsterdam wonende “Werkdorpers”, - zij hadden die opgeëist om allemaal zogenaamd naar het Werkdorp te “repatriëren”- maakten zij in dit geval ervan gebruik Enkele tientallen werden opgepakt en naar het concentratiekamp Mauthausen gestuurd. Een paar weken later kwamen al de eerste doodsberichten uit dat kamp binnen

Zoals in Duitsland vanaf 1935 verschenen er in Nederland gedurende de Duitse bezetting plakkaten met „Voor Joden Verboden“

Gedurende mij eerste bezoek aan Amsterdam na deze gebeurtenis, vertelde mijn familie dat men bij hun adres naar mij had gezocht. Aan de politieagenten werd echter correct verteld dat ik nog in het Werkdorp Wieringen woonde. Ik had deze keer kennelijk geluk gehad! Toen het duidelijk werd dat er voor het Werkdorp geen toekomst meer was, besloot het bestuur het geheel op te heffen, voordat de Duitsers dat zouden doen. Ik had nu twee keuzes: ik kon bij een Nederlandse boer het agrarische vak verder leren of mij bij een gemeenschap in Gouda aansluiten die zich hoofdzakelijk met tuinbouw bezig hield.

Ik besloot voor het tweede en verliet het Werkdorp voor goed in Augustus, samen met Erich Sander en Ernst Goldstein, twee medewerkers van mij in de tuinbouw.. Met hen reisde ik naar Gouda.

Gouda 1941-1943

De gemeenschap die wij aantroffen bestond uit ongeveer 25 jongens en meisjes van 16-17 jaar dus iets jonger dan ik, en veel jonger dan Ernst die al 27 was. Maar Erich, de jongste van ons drietal, paste zich het snelste aan. De “Jeugdfarm” zoals het Tehuis ook werd genoemd, was een kleine villa. Eromheen bevond zich een stuk land waarop de leerlingen met een Nederlandse voorman werkten. Zij verbouwden allerlei groentes wat in Gouda normaal was. De commune werd geleid door Manfred en Schuschana Litten. Hij was een Duitse intellectueel die voor de geestelijke en culturele scholing zorgde en Schuschana, een Nederlandse vrouw uit Amsterdam was de „huismoeder.“ Vaak onderhield zij ons met haar prachtige stem, op de piano begeleid door Ernst.

Schuschana Litten

Ernst en ik besloten al gauw om onafhankelijk te worden want het bleek moeilijk om het leeftijdsverschil met de anderen te overbruggen. Gouda was een betrekkelijk kleine stad die om zijn kaas beroemd was. Er was een kleine Joodse gemeenschap met een synagoge die ik nu dikwijls bezocht en een Tehuis voor ouden van dagen dat zijn rol later in dit verhaal zal spelen.

Wij kregen spoedig werk bij twee broers die bloemkwekers waren. De ene, waarvoor ik werkte kweekte bloemen in velden of kassen terwijl de andere een bloemenwinkel in de stad had en slechts zijdelings bloemen kweekte. Wij waren blij dat wij een eigen leven leidden en eigen inkomsten hadden. Ik huurde een kamer bij een Joodse familie. Al gauw leerde ik jongens en meisjes van mijn leeftijd kennen.

Ofschoon de slagvelden van de oorlog feitelijk ver weg waren, werden wij pessimistisch door Hitler's successen in Rusland. Wij hoopten steeds op een tegenoffensief van de Geallieerden in de vorm van een tweede front maar dat was nog ver in de toekomst. Niettemin voelde ik mij op mijn gemak in Gouda. Ik was 18 en het leven leek mooi met zijn geflirt en ook de tegenslagen, zoals dat behoort. De enige schaduw op deze idylle was het lot van mijn ouders in Duitsland.

Mijn vader was weer onder het een of andere voorwendsel gearresteerd. Ik ontving een briefkaart van hem waarvan de inhoud voorspelde wat er spoedig daarna zou gebeuren. In December kreeg ik van moeder het droevige bericht dat hij aan een hartaanval was overleden. Deze doodsoorzaak in die dagen was de standaard leugen van de Duitsers om misdaden te verhullen²⁸.

Joodse begraafplaats van Rotenburg a.d. Fulda. Voorts een herdenkings-steen (links) voor de vermoordde ouders Julius Flörsheim en Paula Flörsheim, geb. Katzenstein.

Grafsteen van grootvader Jacob Katzenstein (rechts) en grootmoeder Nanny, geb Lange op de

²⁸ Na de pogroms van November was Julius Flörsheim kort in het concentratiekamp Buchenwald opgesloten. Op 13 Februari 1939 werd hij weer gearresteerd en tot 1940 in de gevangenis Waldheim opgesloten. Tenslotte werd hij op 10 Juni 1941 in Leipzig gearresteerd op grond van „misdrijven tegen de voorschriften van de oorlogs-economie“. Op 15 Juli 1941 werd hij naar het kamp Sachsenhausen overgebracht waar hij op 11 December 1941 werd vermoord. (B.MC/H.N.).

Onze moeder in Leipzig werd gedwongen haar ruime woning te verlaten voor een kleinere in een buurt waar nu alle Joden in zogenaamde “Jodenhuizen” woonden. Begin 1942 kreeg ik het bericht dat zij met vele andere Joden uit Leipzig naar Riga was gedeporteerd²⁹.

Nederland was tot de zomer betrekkelijk rustig gebleven. Wel moesten wij allemaal de gele „Jodenster“ (vanaf nu „Ster“ genoemd) dragen maar dat deerde ons niet. Wij waren ook gewend geraakt aan andere beperkingen zoals het verbod om in parken of zwembaden te komen. In Juli 1942 veranderde de situatie grondig. Duizenden Joden in Amsterdam ontvingen plotseling het bevel om op 15 Juli naar het Centraal Station te komen voor „overplaatsing voor werk in het Oosten.“ Slechts weinig bagage mocht worden meegenomen. Zware straffen werden bedreigd voor weigering.

Aanvankelijk begrepen de mensen niet wat dit inhield. Werk? Veel jonge mensen in onze kringen vonden dat zij dat wel aankonden en zij wilden de Duitsers laten zien dat Joden ook zwaar werk konden verrichten. De meesten van ons vertrouwden het zaakje echter niet en bleven dus weg. Dit had echter als gevolg dat de „ontbrekende aantallen“ werden aangevuld door grote Razzias, meestal `s avonds als de meeste Joden thuis waren³⁰. De deportaties gingen eerst naar kamp Westerbork en van daar naar Oost Europa.

Nederlandse versie van de „Jodenster“ September 1941

²⁹ Paula Flörsheim geb. Katzenstein werd op 21 Januari 1942 van Leipzig naar Riga gedeporteerd waar zij op 4 Juli 1944 stierf (B.MC/H.N.).

³⁰ Gedurende een typische Razzia werden vele huizenblokken door soldaten van het Duitse leger totaal geïsoleerd. Militaire voertuigen met luidsprekers reden door de straten. Zij riepen om dat iedereen van de ramen moest wegblijven en dat alle Joden met hun bagage op straat moesten komen. Vervolgens werden alle woningen doorzocht voor verborgen Joden door gewapende leden van de Sicherheits Dienst (SD), Nederlandse politie, en soms door Duitse soldaten. Het kamp Westerbork was veranderd van een plaats waar Joodse buitenlandse vluchtelingen voor de oorlog tijdelijk waren ondergebracht in een kamp vanwaar Joden nu naar Oost Europa werden getransporteerd doorgaans naar Auschwitz Birkenau. De Duitse tekst gebruikt het woord “Sammellager” waarvoor gelukkig geen goed Nederlands analogo bestaat

Het bleef echter niet bij een oproep voor deportatie. In Amsterdam, waar de meeste Nederlandse Joden woonden, volgden meer oproepen en Razzias en dat veroorzaakte paniek. Iedereen probeerde de deportatie te ontlopen. Dat was soms mogelijk als men een speciaal stempel in het persoonsbewijs (PB) kon krijgen waarin stond: „voorlopig vrijgesteld van tewerkstelling.“ Dit stempel was doorgaans beschikbaar voor personen die voor Joodse autoriteiten werkten. Zo zwol de bureaucratie van de „Joodse Raad“ sterk aan. Er waren weer anderen die niet slechts heel moedig waren maar die ook toegang tot relaties en fondsen hadden om te „verdwijnen“ of „onder te duiken“ zoals dat heette, maar zij waren een minderheid. De meeste Joden leefden nu gepakt en gezakt en angstig in hun woningen vooral `s avonds als niemand wist of de tijd was aangebroken voor de weg naar kamp Westerbork en verder. Niemand in die dagen durfde na te denken over de gigantische en kriminele afmetingen van die weg.....

22 Juni 1942

Der Chef Der Sicherheitspolizei
und des SD

Berlin SW 11, Sen 22. Juni 1942. 140

Dist.-Bezirks-St. 4
Telefon 12 10 40

IV B 4 a - 3233/41g (1065)

Das ist ein Dokument nach dem Gesetz über den Schutz der Deutschen Bevölkerung vor Feindpropaganda

Schnellbrief

Auswärtiges Amt
D III 576. 9
eing. 24. JUNI 1942
Dist. (100) Dep. 2. Bg.

Geheim

An das
Auswärtige Amt,
s.Hd. von Herrn Legationarnt Andemacher,
Berlin.

Betrifft: Arbeitseinsatz von Juden aus Frank-
reich, Belgien und den Niederlanden. My 725
1.62

Besagt: Fernmündl. Besprechung am 20.6.42.

Es ist vorgesehen, ab Mitte Juli bzw.
Anfang August d.Jrs. in täglich verkehrenden
Sonderzügen zu je 1.000 Personen zunächst etwa
40.000 Juden aus dem besetzten französischen
Gebiet, 40.000 Juden aus den Niederlanden und
10.000 Juden aus Belgien zum Arbeitseinsatz in
das Lager Auschwitz abzubefördern.

Der zu erfassende Personenkreis er-
streckt sich zunächst auf arbeitsfähige Juden,
soweit sie nicht in Mischehen leben und nicht
die Staatsangehörigkeit des Britischen Empire,
der USA, von Mexiko, der mittel- und südamerika-
nischen Feindstaaten sowie der neutralen und
verbündeten Staaten besitzen.

Ich darf um gefällige Kenntnisnahme
bitten und nehme an, daß auch seitens des Aus-

K210150

261423

Bevel van 22 Juni 1942 van Adolf Eichmann aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken betreffende de voorgenomen deportatie van Joden uit Frankrijk, Nederland en België naar Auschwitz (bron: Thuisland en Emigratie van Duitse Joden na 1933. Uitgever: het Fonds van het Joodse Museum in Berlin; Frankfurt/M, bladzij 65).

FEBRUARY 1943 IN GOUDA: IK WIL NIET GAAN!

Zoals altijd was er stilte voor de storm. Wij, die nog niet door de politie in Gouda waren gearresteerd en naar Westerbork waren gedeporteerd, bereidden ons innerlijk voor dat er spoedig iets zou gaan gebeuren. Men had intussen een vijfde zintuig hiervoor gekregen maar dat was niet eens nodig, want het was zeker dat er gauw iets zou losbreken na drie maanden van rust.

Ik aarzelde toen tussen twee keuzes. Het ouderenhuis was beschermd tegen invallen en was, althans in theorie, hermetisch van de buitenwereld afgesloten op grond van een beweerde epidemie van dysenterie. Moest ik er blijven of weggaan? Terugkeren naar mijn kamer in de Sophiastreet en gewoon afwachten tot de hele situatie duidelijker was geworden? Iedereen wist wel dat er een kamp lag aan het einde van een vreselijke reis, maar wat er daar werkelijk toeging dat wisten wij toen nog niet.

Ik geef toe, iedere dag vreesde ik dat ik dezelfde weg van de vele duizenden Joden moest volgen. Aan de andere kant scheen ik te behoren tot het soort mens dat een buitengewone en onverklaarbare besluitvaardigheid bezit als het om belangrijke beslissingen gaat. Men kan erover twisten of dat een goede of slechte eigenschap is. Voor mij was het zeker een gezonde karaktertrek. Ik wilde in geen geval naar Polen! Ik herinner mij niet wanneer die gedachte voor het eerst bij mij opkwam. Ik weet slechts dat de gedachte „Lieve Heer maak dat ik niet word gedeporteerd“ voortdurend door mijn hoofd spookte. Met mijn naïef vertrouwen liet ik de uitvoering ervan over aan mijn Beschermer die mij tot nu toe had geholpen. Toen ontdekte ik dat mijn naam, dank zij een wonderbaarlijk toeval, niet als Jood op de lijsten van de Goudase politie stond. Door groot geluk was mij iets in de schoot gevallen ,dat ik nooit met veel geld of diamanten had kunnen kopen! Ik hoefde niet bang te zijn te worden gearresteerd. Toch betekende dat niet dat ik helemaal veilig was. Aangezien ik in het ouderenhuis zou kunnen zijn als het plotseling totaal ontruimd werd, gaf ik er de voorkeur aan om thuis te blijven. Men kon ook op straat worden opgepakt aangezien wij allen de „Ster“ droegen, al zag ik er niet Joods uit. Tenslotte was het mogelijk dat alle woningen waar Joden woonden, werden doorzocht en dat iedereen daar werd gearresteerd en gedeporteerd. Ik had dus absoluut geen reden om mij veiliger te voelen dan de anderen.

Per slot van rekening besloot ik bij mijn werk te blijven, want dat was de beste afleiding. `s Nachts sliep ik weer thuis. Vanwege het miserabele weer bleef ik echter in de winter dag en nacht in het ouderenhuis, ongeveer een half uur lopen van mijn woning. Intussen was het wachtwoord: wacht af, wacht af en wacht nog meer af. Uiteindelijk maakte dat voortdurende afwachten mij zenuwachtig en ik dacht, je moet niet zo passief blijven en op je Goede Herder vertrouwen, maar je eigen lot zoveel mogelijk zelf in handen nemen.

Het was in die Februaridagen dat ik na de avonddienst begon te dromen (ik weet geen beter woord dat die gevoelens kan beschrijven) hoe mooi het zou zijn om in vrijheid te leven, zeg in een neutraal land, om die voortdurende angst achter te laten en echt diep en vrij te ademen. Ik vernam bijvoorbeeld van onze directrice dat vrienden van haar erin waren geslaagd om veilig naar Zwitserland te ontkomen. Ik stond naast haar toen zij de briefkaart voorlas. Dat gaf mij het gevoel alsof mensen van de Maan ons een boodschap hadden gestuurd .Dat was precies mijn eerste en overweldigende indruk.

Daarna vroeg ik mij af hoe deze mensen uit Nederland naar Zwitserland waren gekomen. Kennelijk had men daarvoor geld en relaties nodig. Om te slagen was het niet genoeg om 19 jaar oud te zijn en het vaste besluit te hebben om niet in Duitse handen te vallen. Een tijdje dacht ik dat ik er ook wel in zou slagen ,maar waar kon ik het geld en bovenal de relaties vandaan halen? Nee, dacht ik, als het erop aankomt, moet ik wel naar Polen gaan ondanks mijn sterke tegenzin.Dus was ik in de volgende dagen wat gedeprimeerd vooral nadat ik van Lilo Spiegel-de juffrouw van de huishouding in het Tehuis-vernam dat enkele Chawerim, waaronder Adina, erin geslaagd waren om Zwitserland³¹ te bereiken. Dat deed de deur dicht!

Voor den drommel! Iedereen schijnt naar Zwitserland te gaan zoals onlangs mijn Amsterdamse vriend Günter Wolf en Rolf Schloss de jeugdleider in de farm. Waarom zou het mij niet ook lukken? Ik had een tweedaagse reisvergunning naar Amsterdam aangevraagd en die was gelukkig toegestaan. Wat een geluk om dit provinciestedje, waarvan ik toch wel hield, voor een paar dagen te verlaten. Ik besloot Zaterdagmorgen te vertrekken en op Zondagavond terug te keren.

Lilo gaf mij een brief mee, die ik ergens in Amsterdam , waar enkele vrienden van haar een gemeenschappelijke woning hadden, moest afgeven.. Ik vermeld dit opzettelijk omdat die brief, een op zich zelf vrij onbelangrijk object, een hoeksteen van mijn leven werd. Wat is het gezegde ook alweer? Kleine gebeurtenissen hebben grote gevolgen!

De Tolstraat,waar ik de brief moest bezorgen, bevond zich in een Amsterdamse buurt waar veel Joden woonden. De buurt was lelijk en had geen speciale kenmerken. Toen ik eindelijk bij het adres aankwam, belde ik aan. Het duurde enige tijd voordat iemand de deur opendeed. Dat was gewoon bij Joodse woningen in die tijd want men wilde eerst absoluut zeker zijn of het niet de Groene Politie of zwart geklede Nederlandse militie was die aan de deur stonden³³. Amsterdam was een gekkenhuis. Iedere avond werden honderden Joden uit hun woningen gehaald die niet door het beruchte stempel waren vrijgesteld van deportatie naar een Duits slavenkamp. Er waren altijd onverwachte Razzias of nieuwe regels, in kort, het mogelijke en onmogelijke. In Amsterdam was men nooit zeker ervan dat men rustig kon slapen. Zelfs zij die er prat op gingen dat zij vrijgesteld en dus veilig waren, moesten vaak vanuit Westerbork enkele dagen later familie en vrienden smeken om hen voedselpakketten op te sturen.

.³¹ Chawer, meervoud Chawerim betekent kameraad, vriend. Lilo Spiegel, de huishoudster bij het tehuis van ouden van dagen was mijn bron van inlichtingen (Ch. Fl.).

³³ Grüne Polizei of Groene Politie was de normale Duitse politie maar zij waren gevreesd om hun brutaliteit. Het is mij niet duidelijk wat Chanan bedoelt met „zwart geklede Nederlandse militie.“ Het uniform van de Nederlandse Nazi partij, de NSB, was zwart maar de Amsterdamse politie had ook zwarte uniformen en andere Nazi organisaties zoals het „Zwarte Front“ liepen in het zwart rond. Zij deden allemaal mee met het oppakken van Joden (D.H.).

Kurt Hannemann was in Berlijn geboren. Hij volgde het „werkbevel“ niet op omdat hij begreep dat dit tot deportatie en moord in concentratiekampen van Oost Europa zou leiden.

Ik gaf mijzelf nooit een klapje op de rug omdat ik in Gouda woonde, waar men in die dagen van terreur tegen Joden slechts bij vlagen van horen-zeggen vernam. Het was een „mazzel“ waar ik erg dankbaar voor was. En zo besteeg ik de steile trap trede voor trede. Boven stond zowaar Kurt Hannemann,³⁴ die ik na het sluiten van het Werkdorp Wieringen niet meer had gezien.

Na onze begroeting vertelde ik hem in het kort waar ik woonde en gaf hem de brief voor Lilo's vriend die kennelijk bij hem woonde. Hij bracht mij naar zijn kamer. De vriend lag met geelzucht in bed. Zo maakte ik kennis met Harold Simon. Zijn voornaam was nu Henk en dat was alles wat men mij vertelde. Niettemin wist ik dat hij een met valse papieren ondergedoken Chawer was. Omdat ik daar ook in geïnteresseerd was, begon ik hem daarover te vragen.

Hij antwoordde wat ontwijkend en het werd duidelijk dat men hem daarover niet diende te vragen. Dus vertelde ik hem van Gouda en Lilo Spiegel en vroeg hem om raad over hoe ik mijn eigen illegale leven zou kunnen beginnen. Hij zei dat ik dat aan Kurt Hannemann moest vragen want hij, Henk, wist daar niets over te zeggen. Nadat hij mij zijn antwoordbrief voor Lilo had gegeven, nam ik afscheid van hem. Ik vond Kurt in een andere kamer met vele personen van mijn leeftijd waarvan ik alleen Lore Sieskind en Ludi Goldwein van de Maccabi Hazair in Amsterdam kende. Ik vroeg Kurt om een kort gesprek onder twee ogen en stelde hem dezelfde vraag die ik eerder aan Harald had gesteld.

³⁴ Kurt Hannemann was een van de medewerkers en vrienden van Schuschu (Joachim) Simon, de stuwende geest van de weerstand. Hij werd in 1944 in Auschwitz vermoord. (Ch. Fl.).

Zelfs vandaag herinner ik mij nog, dat hij niet veel antwoord gaf en dat ontmoedigde mij. Ik was natuurlijk niet de enige die hem om hulp vroeg, en als ik hem niet had gekend, dan had ik zeker alle moed verloren. Ik had de indruk dat hij maar met een half oor luisterde. Maar dat was precies wie hij was met dat bleke gezicht van hem. Hij beloofde echter dat ik van hem zou horen, nadat ik hem wat technische details had gegeven. Ik zou dus tevreden moeten zijn, maar ik begreep gewoon niet wat hij bedoelde met „van mij horen.“ De rest van de dag bracht ik door bij mijn familie Bernie en Fritz en Hans Bloemendal de enige vriend die nog van school over was. Op Zondag bezocht ik ze weer. Ik keerde naar Gouda terug met een zucht van verlichting, toen ik het Amstelstation³⁵ achter mij had gelaten.

Mijn dagtaak als huisknecht nam weer veel tijd in beslag. Ik werd weer optimistisch aangezien de situatie kalm bleef en raakte het gevoel van direkt gevaar soms helemaal kwijt. Ik hoorde van kennissen die waren ondergedoken en ook van anderen die „naar boven waren gekomen“ omdat zij door de politie waren opgespoord. Dat gebeurde niet zelden vanwege het uitgebreide Duitse controlenetwerk in Nederland met zijn talloze helpers. Iedere keer als ik hoorde van iemand die ondergedoken was, dacht ik aan mijn bezoek in de Tolstraat van Amsterdam want ik had nog niets van Kurt Hannemann gehoord. Aan de andere kant, wanneer een kennis gepakt werd, prees ik mij gelukkig dat ik een volkomen legaal leven leidde. Maar men had mij niet vergeten, hoor. Op een dag toen ik bezig was met het schoonmaken van een kookketel, werd Lilo naar buiten geroepen. Ik had het vermoeden dat er een bezoeker voor mij was gekomen. Spoedig kwam Lilo terug en vroeg mij om ook naar buiten te komen. Daar stond ik tegenover een blonde kerel, een zogenaamd Arisch type, die ik eens bij een bezoek aan Lilo had gezien.

Wij begonnen te praten en hij zei dat hij mijn exacte persoonlijke gegevens nodig had. Hij vroeg hoe een vals persoonsbewijs eventueel betaald kon worden. Ik zei dat mijn oom voor de kosten kon opkomen. Norbert, dat was zijn naam, schreef alles netjes op. Hij had veel haast en vertrok al gauw. Het leek er op dat mijn plan nu vaste vormen ging aannemen. Ik was stilletjes uitbundig. Het was blijkbaar genoeg als Kurt Hannemann met slechts een oor en een nietszeggend gezicht luisterde. Ik was zo uitgelaten dat ik niet wist wat verder te doen! Ik had bijna de mogelijkheid van onderduiken opgegeven. Per slot van rekening was het in Gouda zo kalm gebleven, bijna te kalm.

³⁵ Het Amstel Station was het laatste Station in Amsterdam waar je als Jood in de trein kon worden opgepakt (D.H.).

DE SPRONG IN DE ONZEKERHEID

Ik kan het gevoel nauwelijks beschrijven waarmee ik voor het eerst zonder „Ster“ op straat liep. Gelukkig was dat vroeg `s morgens en ik kwam slechts wat arbeiders op weg naar hun werk tegen. De lege plek op mijn linkerborst scheen magische kracht te bezitten en een ieder`s blikken te trekken; tenminste dat is wat ik mij verbeeldde. Ik voelde mij als een dief na zijn eerste inbraak. De gevaarlijkste plek was altijd bij het station, want men wist nooit wie daar op wacht stond. Ik kwam echter zonder moeite op het perron. Ofschoon ik van Gouda na bijna twee jaar was gaan houden, slaakte ik toch een zucht van verlichting toen de trein zich in beweging zette. Ik keek met wat melancholie naar de bekende plekken. Al gauw reden wij langs weilanden en velden waar het eerste groen was te zien.

Gedurende de afgelopen weken was alles bijna volgens programma snel verlopen. Op een dag kwam Norbert om mijn vals persoonsbewijs te brengen. Het was te gek dat ik nu Hendrik Weerdesteyn zou heten. Ik werd geacht een metselaar te zijn en ongeveer een half jaar jonger dan in werkelijkheid. Het enige wat ik nu nog geregeld moest oefenen, was mijn handtekening zetten alsof ik het nooit anders had gedaan. Norbert gaf mij ook een geldige reisvergunning voor vier weken, die ik onmiddellijk kon gebruiken als er voor Joden gevaar bestond, zodat ik per trein kon ontsnappen.

Norbert Klein. Hij werd gepakt en toen hij uit de derde verdieping van een Gestapo gevangenis sprong, om geen geheimen te verraden, brak hij zijn ruggegraat en was voor de rest van zijn leven gedeeltelijk verlamd.

Mocht er iets ongewoons gebeuren, zo zei hij, dan moest ik naar de Tolstraat in Amsterdam komen van waar ik „doorgestuurd“ zou worden zoals Hannemann dat uitdrukte. Dat klonk allemaal niet slecht maar het motto bleef toch „kijk uit je doppen“ zo dat ik niet werd gearresteerd, vooral als er iets met het ouderentehuis gebeurde.

Ik dacht dat het misschien beter zou zijn om daar niet langer te werken ,dus nam ik ontslag. Ik had het gevoel dat men mij daar een beetje als een verrader beschouwde om het maar eens grof te zeggen. Maar ik liet hen duidelijk weten dat ik er niet aan dacht om

in Westerbork te geraken. Men kwam overeen, dat het Tehuis telefonisch gewaarschuwd zou worden als er een actie op touw stond, zodat iedereen die wilde vluchten dat kon doen. In werkelijkheid kozen slechts drie van de twaalf medewerkers deze mogelijkheid. Intussen hielp ik de bevriende familie Kahn-een gemengd huwelijk- gedurende Maart met hun schoonmaak voor Pasen. Aan het eind van de maand was die taak gedaan en ik ging weer in het ouderenhuis werken.

Zij hadden kennelijk personeelstekort aangezien enkele collegas waren ondergedoken. Vanaf de derde April werkte ik daar weer de hele dag, maar ik was altijd op mijn hoede. Als er gebeld werd, keek ik eerst goed wie er aan de voordeur stond.

Er moest wel iets gebeuren want alle Ouderentehuizen in Den Haag, Rotterdam en Utrecht waren al ontruimd, en de enige nog bestaande huizen waren in Amsterdam en Gouda. Welingerichte Joodse bronnen in Amsterdam hadden gemeld dat ons huis in Gouda al enige tijd geleden voor ontruiming was bestemd.

Zoals ik al zei, alles had zijn tijd en op 9 April 1943 begon het. Het was Vrijdagavond en wij waren net om ongeveer zes uur aan tafel gaan zitten om te eten, toen onze Directrice Sara Teixeira de Mattos naar de keuken kwam en meedeelde dat een „actie“ binnen een half uur zou beginnen. Eerst reageerde ik helemaal niet en ging door met de lekkere kippensoep op te lepelen. Pas daarna realiseerde ik mij hoe ernstig de situatie was. Met het mij bekende vreemde gevoel van angst in mijn maag sprong ik op. Iedereen was natuurlijk zeer gespannen. Ik rende naar de garderobe, pakte mijn jas, vertrok zonder horen of zien, en werd pas kalmer toen ik enkele honderden meter van het huis verwijderd was. Later speet het mij dat ik door mijn plotseling vertrek geen afscheid had genomen.

Ik ging naar mijn woning en wachtte, terwijl ik wat probeerde te eten. Net toen ik naar buiten wilde gaan om wat inlichtingen in te winnen over wat er in de stad was gebeurd, zag ik dat de politie bij mijn Joodse burens aanbelde. Ik begreep meteen wat dat betekende. Gedurende een ogenblik was ik totaal de kluts kwijt. Maar een gedachte overweldigde en dreef mij: vetrek, weg van hier!

Ik maakte wat praktische afspraken met mijn huisbaas die „beschermd“ was omdat hij met een niet-Joodse vrouw was getrouwd. Ik verliet het huis door de achtertuin zodat ik niet op straat hoefde te gaan. Instinctief bedekte ik de „Ster“ met mijn hand. Ik had nog niet de moed om deze helemaal te verwijderen. Ik weet niet meer waar ik in het volgende halve uur liep. Ik maakte mij verwijten dat ik geen tijdelijk verblijf had voorbereid voor een situatie als deze. De toestand was nu kritisch geworden. Het liep tegen acht uur `s avonds, de tijd waarna alle Joden binnen moesten zijn. Ik liep rond als een kip zonder kop en wist niet wat te doen. Het ergste was dat het nog niet donker genoeg was om ergens buiten te schuilen. Tenslotte besloot ik om naar een voormalige collega van de bloemkwekerij te gaan om daar anderhalf uur te verblijven. De mensen die daar waren kende ik niet, maar mijn kennis was thuis. Zij waren maar aan het praten over koetjes en kalfjes.. Toen ik de bedoeling van mijn bezoek duidelijk maakte, viel er een pijnlijke stilte. De vader van de collega wilde mij niet helpen, maar de moeder en dochter probeerden hem van gedachten te veranderen ,terwijl de zoon er wat beschaamd bij stond. Ik stond naast hem met een gevoel van hulpeloosheid, iets dat ik in mijn hele leven nog niet had ervaren. Wat nu?

Het was een wanhopige situatie. Het was al kwart over acht en ik had nog geen schuilplaats gevonden. Als ik weer op straat ging, kon ik door iemand die mij kwaad wilde, herkend worden, ondanks het feit dat ik de „Ster“ bedekte. Het was niet moeilijk de paar Joden die nog in Gouda leefden te herkennen. Nadat ik wat doelloos was rondgelopen, herinnerde ik mij plotseling de naam van de zwarthandelaar in boter. Zijn huis was dichtbij. Nadat ik er zeker van was, dat er geen klanten in zijn huis waren, ging ik naar binnen en vroeg of ik een uur in zijn schuur mocht doorbrengen. Hij begreep drommels goed waar het om ging en gaf toe. In de schuur stak hij een petroleum lamp aan en wees mij de plek waar ik het beste kon zitten. Ik slaakte een zucht van verlichting. Hier kon ik veilig schuilen tot het buiten donker was geworden. Daarna kon ik naar huis gaan om na te gaan wat daar was gebeurd. De tijd verging langzaam. Van verre hoorde ik een gedempt gesprek met een klant.

Toen deze wou vertrekken kwam hij plotseling naar de ruimte, waar ik zat met een zaklantaarn..Het was angstig omdat ik niet begreep waarom hij dat deed. Daarna ging hij weg.

Tenslotte was het buiten donker genoeg om weer op straat te lopen.. De zwarthandelaar bood mij voor de nacht een plek op een strobaal aan. Ik zei ,dat ik nog niet zeker was of ik dat kon aannemen. Als dank gaf ik hem wat sigaretten.

Eenmaal buiten, keek ik met veel zorg om mij heen. Ik liep eerst naar het achterraam van mijn kamer om te zien of de politie er voor mij was geweest. Mij huisbaas en ik waren voor mijn vertrek overeengekomen dat hij de deur van het balkon open zou laten als een zeker teken van veiligheid. Toen ik dat zag, slaakte ik weer een zucht van verlichting. Daarna ging ik naar binnen en vernam dat er niemand naar mij was komen vragen. Ik was aan gevaar ontsnapt, althans voorlopig. Ik sliep natuurlijk slecht want er was steeds het gevaar dat men in het midden van de nacht kon worden opgepakt. De volgende morgen ging ik de stad in om te horen wat er was gebeurd. Dat overtrof al mijn slechte voorvoelens. Elke Jood die niet met een niet-Jood was getrouwd, was gearresteerd en men had slechts enkele families overgeslagen. Men feliciteerde mij met mijn geluk.

Bij het ouderentehuis stond een wachtpost. Ooggetuigen vertelden mij van de vreselijke scenes gedurende de ontruiming. Slechts enkele collegas waren ontsnapt.

Ik was nu werkeloos. De volgende dagen bleef ik `s morgens langer in bed, deed boodschappen en liep wat rond gedurende de dag, at goed en hielp de voorzitter van de joodse gemeente in het lege kantoor de telefoon bedienen. Daar hoorde ik ook waarom ik gespaard was gebleven. Tijdens een vroeger bezoek aan het hoofdbureau van politie had Eli van der Hoeden, de voorzitter, ontdekt, dat ik daar niet als Jood geregistreerd stond! Wat een onverwacht en gelukzalig geschenk!

Maar wat had ik er werkelijk aan? Enkele dagen later pakte ik de krant uit de postbus. Die vermeldde het nieuwste bevel dat mij dezelfde angst bezorgde als twee jaar geleden toen het bevel voor het dragen van de „Ster“ was uitgevaardigd.

Deze keer ging het om de verwijdering van de Joden uit alle Nederlandse Provincies voor 23 April. Elke Jood moest zich in het concentratiekamp Vught³⁶ melden. Dat was een klap voor ons, die nog vrij waren, ofschoon wij ons op zoiets hadden voorbereid. Niemand had dit bevel voor Mei verwacht. Nu moest ik wel onderduiken. Ik dacht er geen ogenblik aan om dit bevel te gehoorzamen. Het was nu Zaterdag. De steekdag was de volgende Vrijdag. Op Dinsdag besloot ik om Gouda voor goed te verlaten....

Dit alles vloog door mij hoofd terwijl ik met de sneltrein naar Utrecht reed. Ik voelde mij vrijer, nu ik de „Ster“ niet meer droeg maar ik was nog niet helemaal gerustgesteld. Ik vroeg mij af wat ik bij een eventuele controle zou antwoorden. Vreselijke tonelen van arrestaties spookten door mijn brein. Tenslotte kwam ik om 8:30 in Amsterdam aan.

Kurt Reilinger

Ik ging onmiddellijk naar de woning van Hannemann wiens adres ik van Schoschanna Litten, de leidster van de Jeugdfarm, had gekregen. Hannemann liet mij wat wachten. Daarna vroeg hij mij hem later bij de J.C.B. (Joodse Centrale voor Beroepsopleiding)³⁷ te ontmoeten.

Daarna ging ik naar mijn familie. Wat waren die verbaasd toen ik zo als „pseudo-Arier“ op bezoek kwam! Later ging ik terug naar de J.C.B. Daar was het een levendig komen en gaan van de legale en illegale wereld. Ik ontmoette er enkele kennissen met wie ik de tijd doodde met verhalen te vertellen. Daar ontmoette ik ook mijn vriend Marcel Leiser die van het ouderenhuis was ontsnapt. Na een eindeloos gewacht tot ongeveer 2 uur, kon ik met Hannemann spreken. Hij had mij al afgeschreven, want hij had al die tijd niets van mij gehoord.

³⁶ Het strafkamp Vught, ook bekend als `s Hertogenbosch bevond zich in de provincie Noord Brabant. De gevangenen waren Joden, ondergrondsen, zwarthandelaars, prostituees, Jehova`s Getuigen en nog meer.

³⁷ Een organisatie wiens taak beroepsopleiding was. De leiding van de illegale ondergrondse hield er zijn bijeenkomsten. Het was ook een ontmoetingsplaats voor legale en illegale Chalutzim (Ch. Fl.).

Er was namelijk iemand in Gouda geweest, die een bericht voor mij had achtergelaten dat ik naar Amsterdam moest komen, maar het bericht had niet gezegd waarheen. Hoe dan ook, Hannemann had geen onderduikadres voor mij en kon er ook de komende week geen vinden vanwege de geweldige hoeveelheid werk die gedaan moest worden. Iedereen wilde onderduiken en er waren niet genoeg adressen voor allemaal. Ik moest maar om zeven uur terugkomen. Misschien zou hij dan meer weten. Toen ik dan 's avonds weer kwam, had hij geen adres voor mij. Ik maakte met hem een afspraak voor de volgende ochtend.

Mijn familie was te bang om mij voor de nacht bij hen onder te brengen. Ik besloot naar Gouda terug te keren en de nacht in de oude kamer te slapen.

Om precies tien uur belde ik aan. Mijn huisbaas was doodsbenuwd maar liet mij toch binnenkomen. Ik beloofde heel vroeg de volgende morgen te vertrekken. Zo sliep ik slecht in een onopgemaakt bed en tussen een hoop rommel.

De volgende morgen werd een herhaling van de vorige dag, 24 uur geleden. Deze keer miste ik echter mijn trein. Ik verbracht dertig bange minuten op het perron in vol daglicht. Tegen twaalf uur sprak ik weer met Hannemann. Hij gaf mij een adres, maar waarschuwde mij dat het niet zeker was dat ik daar kon huren. Op weg ernaar toe zei ik voortdurend tegen mijzelf: Ik moet slagen! Ik kon kennelijk niet voor de nacht terug naar Gouda. Ik had geluk! Een vriendelijke vrouw³⁸ opende de deur en binnen drie minuten was alles in kannen en kruiken. Nu wist ik tenminste waar ik 's nachts kon slapen. Ik had mij op een verblijf van slechts enkele dagen voorbereid, want Hannemann had het gehad over de mogelijkheid van een onderduikadres op het platteland.

Zo richtte ik mij in een zolderkamer in die ik met een student deelde³⁹. De dagen werden weken en de weken werden maanden. Mijn illegaliteit in Amsterdam die schijnbaar zo nutteloos was begonnen werd spannend en zelfs productief. Voor kost en inwoning betaalde ik drie gulden per dag en daarvoor woonde ik in een plezierige en vriendelijke omgeving.

³⁸ Het adres was Argonautenstraat 19A. De vriendelijke vrouw was mevrouw Erika Heymann, (mijn moeder.D.H.) een Duitse socialiste die met haar twee kinderen in Juli 1933 Nazi Duitsland was ontvlucht. Vanaf 1934 hield zij een pension. Haar Joodse echtgenoot werd in April 1933 gearresteerd en was ten tijde van dit verhaal in het concentratiekamp Auschwitz-Monowitz (D.H.).

³⁹ Abraham (Ab; Appie) Keijzer, een Nederlandse Jood wiens vervalste persoonsbewijs vermeldde dat hij „student“ was (D.H.).

Mevrouw Heymann, Sonja, and Dieter

De eerste veertien dagen testten mijn zenuwengestel. Ik kon nauwelijks de moed opbrengen om overdag enkele uren buiten rond te lopen. Het scheen alsof iedereen naar de lege plek staarde waar eens de „Ster“ had gezeten. Na acht uur `s avonds durfde ik al helemaal niet naar buiten, laat staan de tram te nemen om naar een bioscoop te gaan. Stukje bij beetje raakte ik mijn angst kwijt en ging vaker overdag de stad in naar concerten of om naar hartelust boodschappen te doen. Spoedig bewoog ik mij als iemand die nooit een „Ster“ had gedragen.

Gedurende de volgende maanden was ik meer een toeschouwer dan een medespeler. Ik was getuige van de voorbereidingen, van successen en mislukkingen van vluchtelingen van Chawerim, zij het naar Frankrijk of Duitsland. Stukje bij beetje nam Kurt Reilinger⁴⁰ de leiding van het illegale werk over. Nieuwe bepalingen werden uitgevaardigd tegen Joden die nog in Amsterdam leefden en duizenden waren weer op weg naar kamp Westerbork.

⁴⁰ Kurt Reilinger (Nanno) was later vooral actief in Frankrijk. Hij werd in 1944 gearresteerd, overleefde, maar werd in 1945 in Nederland door een truck aangereden en gedood (Ch. Fl.).

Er waren ook Razzias zoals de grote op 20 Juni. Die ochtend werd ik wakker door de schrille luidsprekers van de vrachtwagens van de Groene Politie. Gauw daarna begon de echte Razzia. Politie en hun helpers kwamen in de woningen om persoonsbewijzen te controleren en naar verborgen goederen of personen te zoeken. Mijn kamergenoot en ik zaten tot het uiterste gespannen in onze kamer, terwijl onze hospita wonderen verrichtte met haar Duits paspoort⁴¹.

Pas later die morgen zag ik wat er buiten gebeurde: de afzettingen, de plekken waar de gearresteerden werden gedwongen zich te verzamelen, en daarna het wegtransporteren in tramwagens.

Langzamerhand werd ik meer actief en begon in bescheiden mate bij het illegale ondergrondse werk te helpen. Mijn familie was nu ook ondergedoken. Toen kwam de catastrofe van de arrestatie van twee actieve leden van de groep Gideon Drach en Norbert Klein. Kurt was net met Leo Schwarzschild naar Frankrijk gegaan. Drie weken later hoorden wij van Leo's veilige aankomst in Zwitserland.

Gideon

*Lore Durlacher overleefde en kwam na de oorlog naar Israel.
Zij trouwde met Aaron Goren en stierf in 1991.*

Nu was Lore Durlacher de enige achtergeblevene, om al het illegale werk te doen en ik hielp haar zo goed als ik kon. En dan kwam de droevige dag van vijf September, de dag waarop mijn plezierige tijd en onderkomen bij de Heymann's tot een einde kwam.

Mijn ondergedoken familie bij wie ik sinds mijn schooldagen had gewoond waren door hun hospita, die om onbekende redenen angstig was geworden, het huis uitgezet op Zaterdag , 4. September. Wij waren net aan het avondeten, toen zij helemaal verward met hun kleine dochter naar boven kwamen en Mevr. Heymann smeekten hen voor die nacht onderdak te geven. Niemand anders dan Norbert, Gideon, Kurt, en Lore wisten waar ik woonde maar Bernie en Frits hadden mij gevraagd om hun het adres te geven voor het geval ik mocht laat zijn met het afleveren van de bonkaarten, die ik geregeld voor hen op het distributiekantoor afhaalde. Zij mochten mij slechts in het grootste noodgeval bereiken. En zo waren zij gekomen, volkomen onderstebovenl. Ik moest lang en indringend met Mevr. Heymann argumenteren. Zij gaf tenslotte alleen toe, omdat haar kinderen Sonja en Dieter dat weekeinde niet in Amsterdam waren⁴² en dus mochten zij een nacht in hun kamers blijven.

Ik pakte meteen mijn fiets en reed door de stad op zoek naar onderdak voor de volgende nacht, maar zonder success. Mijn pogingen de volgende dag waren ook zonder resultaat. Ik reed de hele dag op Lore's fiets rond, maar vond niets. Uitgeput kwam ik omstreeks drie uur terug en was van plan om later weer te gaan zoeken. Ik stond net op het punt om weer op stap te gaan, toen er werd gebeld. Ik riep Mevr. Heymann die op het platte dak boven zat te zonnebaden en vroeg haar de hoofddeur beneden te openen. Ofschoon ik op de elektrische opener had gedrukt bleef die deur gesloten. Ik ging dus naar beneden om die deur zelf te openen. Intussen was Mevr. Heymann wel erin geslaagd om de deur middels de elektrische knop te openen. Zo kwam het dat vier stuurse mannen mij tegenhielden toen ik de trap verder wilde afgaan. Ik deed net alsof mijn neus bloede om langs hen heen te lopen en het huis te verlaten. Want ik wist meteen wie zij waren. Maar zij hielden mij tegen en bevalen mij weer naar boven te gaan. Staande bij de bovendeur hoorde ik de volgende dialoog: „Heymann?“ „Ja dat ben ik.“ „Duitse Politie!“ „Persoonsbewijzen!“ Ik was nu helemaal in de woning en volkomen wanhopig. Ik was door een vreselijke angst overspoeld. Dit was dus het einde!

Mijn hart bonsde en mijn knieën trilden. In de rechter achterzak van mijn broek had ik nog tien bonkaarten en in de linkerzak een blanco persoonsbewijs. Een agent verlangde mijn persoonsbewijs. Hij stopte het zonder het te bekijken samen met het paspoort van Mevr. Heymann in zijn zak. Ik liep door de woonkamer naar de ramen en keek naar buiten om naar wachtposten en autos te zoeken. Niets te zien! Het kleine pleintje voor het gebouw baadde in de Zondagse zonneschijn.

Toen hoorde ik hoe een van de mannen commandeerde: „Aankleden. Klaarmaken.“ Ik liep naar de buitendeur, sloot demonstratief mij jas alsof ik naar beneden wilde lopen. Ik trachtte de trap te bereiken en zo snel mogelijk weg te rennen, maar de kerel die daar op wacht stond ,duwde mij ruw terug. Ik draaide mij hulpeloos om en was niet in staat helder te denken. Bijna mechanisch liep ik naar de kleine achterkamer waar Mijnheer Geismar, een man van ongeveer veertig jaar, al enkele weken had gewoond. Ik gooide het blanco persoonsbewijs achter een kastje in zijn kamer. Als door een dichte mist hoorde ik Geismar zeggen: „neem jij een jas mee?“ Ik zei „ja“ maar mijn gedachten waren al ergens anders. Een nieuw plan begon bliksemsnel vormen aan te nemen. Door de achterdeur zag ik het balkon en ik herinnerde mij hoe Norbert na zijn arrestatie had gepoogd zich te redden door van de tweede verdieping te springen. Ik ging naar buiten

maar toen ik naar beneden in de tuinen keek, gaf ik dat plan op. Maar ik zag meteen een andere vluchtroute! Ik dacht en handelde bijna gelijktijdig! Ik klom op de balkonrailing en met een stap werkte ik mij langs het houten schot tussen ons balkon en dat van de burens! De mannen in Mevr. Heymann's woning konden mij nu niet meer zien! Ik herhaalde dit enkele malen totdat ik al enige woningen verder weg was gekomen.

Een aantal families waren op de platte daken van het vierkante blok van ongeveer 100 woningen aan het zonnebaden. Veel later vroeg ik mij af, wat zij wel van die avontuurlijke klimmer gedacht moeten hebben. Intussen ging ik een mij onbekende woning in om die door de buitendeur naar de straat te verlaten. Helaas was die deur afgesloten want de inwoners waren er kennelijk niet. Misschien waren zij nog met vakantie. Dat was ook mijn geluk want wat zouden zij gedacht hebben als ik daar plotseling onder hen was komen opduiken? Ik stond op het punt onder een sofa te gaan schuilen voor mogelijke achtervolgers, toen ik een beter idee kreeg. Ik klom langs nog een houten schot naar de volgende woning. Gelukkig was ook daar niemand thuis en de buitendeur was niet op slot.

Ik rende snel alle trappen af naar de straat terwijl ik goed uit mijn doppen keek. Toen ik de hoek omging, zag ik een verlaten Mercedes met een Duits nummerbord. Ik rende bijna een uur rond terwijl ik over mijn hele lichaam beefde. Ik had het gevoel gered te zijn maar wat als de Duitsers mijn papieren zouden vinden? Dat waren blanco persoonsbewijzen, een stempel en tachtig bonkaarten.

Het zou voor onze organisatie een ondenkbare catastrofe zijn, als die zoek gingen. Ik maakte mij meer zorgen over Lore, met wie ik om vier uur had afgesproken en die mij zeker in de Argonautenstraat zou opzoeken als ik niet op tijd kwam opdagen. Ik liep hulpeloos rond tot ik plotseling Erwin Kapellner, een vriend uit het Werkdorp Wieringen tegen het lijf liep. Hij raadde van de uitdrukking van mijn gezicht dat er iets ergs was gebeurd. Hij vroeg ernaar en ik vertelde het hem in het kort. Hij beloofde mij te helpen en stelde voor, dat ik die nacht bij hem zou verblijven. Dat loste mijn gigantische zorg over een schuilplaats voor die nacht op. Ik vroeg hem om mijn kamergenoot „Ab“ bij de eindhalte van lijn 24 op te vangen en hem naar een bepaalde plaats te brengen. Zonder persoonsbewijs ging ik naar Hanna Neubauer en vroeg haar om mij een nieuw PB te verzorgen. Zij beloofde daar zo gauw mogelijk voor te zorgen. Daarna ontmoette ik „Ab“. Om onze angst kwijt te raken gingen wij uitvoerig dineren. Ik vertelde hem in grove trekken wat mij was overkomen. Daarna ging ik naar de ondergedoken familie Kapellner.

De volgende morgen kwam Lore en we waren blij elkaar weer te zien. Zij was inderdaad 's middags heel onnozel naar mijn voormalige woning gegaan, maar niemand had opengedaan nadat zij had aangebeld. Wij trokken daaruit de conclusie dat men gelukkig geen wachtpost in de woning had achtergelaten. Daarom ging zij de volgende dag weer naar de woning om de belangrijke documenten op te halen. De kinderen van Mevr. Heymann die op de avond van die vorige dag waren thuisgekomen lieten haar naar binnen⁴². Zo kon zij mij de verborgen blanco persoonsbewijzen overhandigen. Een daarvan ging naar Hanna Neubauer, de specialiste was voor het invullen van valse persoonsbewijzen, om een nieuwe voor mij te maken. Mijn oude was immers in de handen van de Duitsers. Nu kon ik gegevens laten invullen die beter op mij pasten. Om mijn Duits accent te verklaren, liet ik mij als geboren in Duitsland door een Duitse

moeder inschrijven. Ik moest ook trouw blijven aan mijn oud monogram, HW, dat in mijn kleren genaaid was. Van Hendrik Weerdesteyn werd ik nu Hendrik Westerman

Later ging Lore nog eens naar de woning terug om mijn kleren op te halen.

Wat ik later hoorde was, dat mijn familie en de oudere Heer Geismar op transport naar Westerbork waren gesteld, terwijl Mevr. Heymann eerst in een Amsterdamse gevangenis en daarna in het concentratiekamp van Vught werd opgesloten. Ik ging door met Lore te helpen, ondanks haar herhaald aandringen dat ik, zoals vele anderen zo gauw mogelijk het land moest verlaten. De jongens die als Nederlandse arbeiders „vermomd“ in Duitsland waren gaan werken, kwamen hals-over-kop terug vanwege potentieel gevaar aldaar ontdekt te worden, maar binnen korte tijd waren zij al in Frankrijk weer aan het werk.

Langzamerhand kwam mijn rol als een helper tot zijn einde. Ofschoon ik van Zwitserland en andere landen had gedroomd, kon ik mij toch maar moeilijk van Nederland losmaken....

Speciaal voor de Nederlandse Vertaling door Dieter Heymann geschreven.

Het leven hangt af van toevalligheden. Het volgende was de reden waarom Sonja en Dieter niet in Amsterdam waren. Hun oom Tell die in Stuttgart woonde, had clandestien naar de BBC geluisterd en dat was verraden. Hij verkoos ziekendrager bij de Duitse marine te worden (in de eerste wereldoorlog was hij ook ziekendrager geweest) inplaats van voor straf naar een concentratiekamp te gaan. Voor zijn opleiding was hij enkele weken voor de vierde September naar 's Heerenberg, een kleine stad in oostelijk Nederland, gestuurd. Sonja en Dieter bezochten hem daar en kwamen pas laat op Zondagavond thuis. Zij begrepen onmiddellijk wat er was gebeurd.

Sonja bleef moedig thuis wonen en Dieter sliep twee nachten op het Olympiaplein bij Mej. Dol de Directrice van zijn voormalige Montessori MULO. Hij wist dus niet dat Lore op Maandag was gekomen om spullen van Chanan te halen.

Een anti-fascistische Duitse vrouw die bij de Ortskommandantur werkte en die wij kenden, vertelde ons later waarom de SD vermoedelijk niet was teruggekomen om ons kinderen te halen. De opdracht was blijkbaar geweest: „ga naar de Argonautenstraat 19A en arresteer iedereen aanwezig in de woning op drie hoog en breng ze hier.“ Omdat de SD niet dacht, dat mijn moeder meer had gedaan dan Joden verbergen wilde men geen tijd en personeel verspillen met een wacht in ons huis te zetten.

Moeder vertelde na haar terugkeer uit Vught dat de SD niet naar ons kinderen had gevraagd ofschoon wij er vermoedelijk geregistreerd stonden en zij had uiteraard niets over ons gezegd. Verschillende Duitse instanties hadden kennelijk verschillende inlichtingen over ons. De „Adolf Hitler School“ in Amsterdam bijvoorbeeld wist niet dat onze vader Jood was want zij drongen erop aan dat Dieter bij hen op school zou komen. Gelukkig kwam daar niets van terecht. Wij hadden elk een Duits paspoort uitgegeven door het Duitse Consulaat in Amsterdam. Daar stond voor Sonja en Dieter geen notitie van „Mischling Zweiten Grades“ (twee Joodse grootouders) in (Duitse Joden hadden een stempel J in hun paspoort). Bij Dieter's keuring voor de Wehrmacht in October 1943 werd hij echter geklassificeerd als „nicht zu verwenden aus Familienumstaenden“ hetgeen in dit geval betekende: Joodse vader. Wat wist men bij de SD? Dat is onzeker, maar Sonja's avontuur (lees erover beneden) wijst erop dat zij ook niet van de Joodse vader wisten. Zoals ook uit Chanan's verhaal blijkt, de Duitse instanties werkten vaak langs elkaar heen.

Veel later heb ik mij wel eens afgevraagd waarom moeder het risico nam dat niet alleen zij, maar ook haar kinderen naar een concentratiekamp konden worden gestuurd als haar hulp aan Joden zou worden verraden. Voor Sonja en mij zou dat wel de dood hebben kunnen betekenen. Ik heb het haar nooit gevraagd.

Chanan ontsnapte en Appie was niet thuis geweest. Moeder, mijnheer Geismar en Chanan's familie werden naar het hoofdkwartier van de SD op het August Allebeplein gebracht. Onderweg dreigden de kerels mijn moeder dat zij geslagen zou worden omdat Chanan was ontsnapt, maar moeder dacht-terecht zoals bleek-„dat vertellen jullie vast niet aan jullie chef, want dan krijg je ongelooflijk op je donder.“

Mijnheer Geismar en Chanan's familie werden „naar het Oosten“ getransporteerd en vermoedelijk in Auschwitz vermoord.

De standaard straf voor „hulp aan Joden“ was negen maanden concentratiekamp maar omdat moeder als Duitse „beter had moeten weten“ werd dat „bis zum Kriegsende“, tot aan het einde van de oorlog, in wezen een doodsstraf. Na een paar weken in de gevangenis aan de Amstelveense weg te zijn opgesloten werd zij naar het concentratiekamp Vught overgebracht. Over haar wonderbaarlijke ontslag in April 1944 later meer.

Door Sonja wisten wij waar moeder gevangen zat. Zij was na enkele dagen naar de SD gegaan en had daar met krokodillentranen in de ogen gezegd dat moeder soms een nacht met een Duitse officier wegbleef maar dat zij nu al enkele dagen niet meer was thuisgekomen. De SD-er trapte erin en zei zoiets als: „maak je geen zorgen meisje, je moeder zit voor hulp aan Joden in de gevangenis aan de Amstelveense weg.“

Na Lore's bezoek verloren wij alle contact met Chanan tot ongeveer 1990. Hij wist dus lange tijd niet dat de inval niet het gevolg was geweest van een achtervolging van zijn familie door politie of SD. Wat er werkelijk was gebeurd was dat Mijnheer Geismar niet naar een kapper wilde gaan want hij zag er „zo Joods uit.“ Inplaats daarvan liet hij een jonge man aan huis komen die zijn haar verzorgde. Die jongen was bijna debiel maar hij raadde wel dat Geismar een Jood was en bovendien had hij vernomen dat je voor elke aangegeven Jood een rijksdaalder beloning kon krijgen. Hij was dus de verrader geweest. Moeder wist dit al want de jongen was als „getuige“ bij de SD aanwezig om te bevestigen dat dit de mensen waren die hij had aangegeven. Toen Chanan dit hoorde was hij ongelooflijk opgelucht.

Sonja en ik voerden de huishouding zo goed en zo kwaad mogelijk. Het is opmerkelijk wat jonge kinderen kunnen als zij weten waarom. Ik ging naar het Montessori Lyceum, deed de boodschappen en kookte. Sonja werkte en verdiende. Samen hielden wij de woning schoon. De fascistische vrouw van beneden liet ons met rust. Elke twee weken schreven wij een brief aan moeder en kregen wij er een van haar.

Op 20 April 1944, Hitlers verjaardag, zaten Sonja en ik 's avonds aan tafel te eten toen wij plotseling moeder vanuit de Jasonstraat ons pleintje zagen oversteken. Enkele minuten later was zij boven. Zij was die morgen uit Vught ontslagen en per trein en tram alleen naar huis gereisd. Pas veel later vernamen wij de ware toedracht van zaken.

De zoon van een hoge Duitse officier, vermoedelijk een generaal, had aan het Oostfront een kogel in zijn hersens gekregen maar was niet gestorven. Men had hem voor verdere ingrepen naar Berlijn overgebracht. De arts die belast was met zijn behandeling had bij een beroemde Nederlandse neurochirurg Prof. Dr. Lenshoek gestudeerd en vond het belangrijk dat Lenshoek bij de operatie aanwezig zou zijn. Hij nodigde hem uit en Lenshoek zegde toe maar op de voorwaarde dat hij een lijst mocht indienen van gevangenen in Vught die vrijgelaten zouden worden. Uiteindelijk werd dat een lijst van tien „lichte gevallen“ die op Hitler's verjaardag vrijgelaten zouden worden. Lenshoek gaf de taak voor het uitzoeken van de gelukkigen aan een illegale groep. Hoe mijn moeder op die lijst is gekomen weten wij niet. Ik was dolblij dat zij weer thuis was maar ging door met boodschappen doen en koken want zij was nog te zwak daarvoor. Wij namen geen huurders meer.

Na de oorlog bezochten wij Dr. Lenshoek en bedankten hem uit de grond van ons hart.

Deze voetnoten waren in de Engelse vertaling gebruikt. Een deel van de inlichtingen vindt U in de vorige bladzijden

Lore werd door Sonja geholpen want Dieter was bij Mej. Dol. Sonja kan zich dat niet meer herinneren. Tot vele jaren later geloofde Chanan dat zijn familie door de SD naar onze woning waren gevolgd. Toen hij eindelijk van Dieter de ware toedracht vernam was hij geweldig opgelucht. Appie Keijzer overleefde de bezetting maar stierf in de negentiger jaren. Erika Heymann had in het concentratiekamp aan het plakken van gasmaskers met benzol-houdende solutie gewerkt en uiteindelijk daarvan leukaemie overgehouden. Daaraan stierf zij in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam in 1949. Oom Tell raakte in Franse krijgsgevangenschap. De fascistische vrouw beneden ons werd na de oorlog gearresteerd en kreeg een lange gevangenisstraf. Als haar eigendommen werden haar afgenomen. Wat er met de „verrader“ is gebeurd weten wij niet. Chanan huurde voor enkele maanden een kamer in „Nieuw Zuid“ van Amsterdam.

Aan het einde van dit verhaal, nog enige opmerkingen.

Mevrouw Heymann had oorspronkelijk de woningen op de tweede en derde verdieping gehuurd voor haar pension. Elke woning had zijn eigen zolderkamer. In 1938 gaf zij de tweede verdieping met zijn zolderkamer op die tot midden 1942 door het kinderloze Joodse echtpaar Cohen waren gehuurd. Zij gingen helaas vrijwillig naar „Oost Europa.“ De woning werd toen toegewezen aan de weduwe van een hoge NSB-er, de Nederlandse Nazi partij.

Mevr. Heymann was er inderdaad in geslaagd, op de dag van de Juni-Razzia, om de eerste groep politie te doen weggaan door bij de deur van onze woning haar Duitse paspoort te tonen en „mijn kinderen die slapen nog“ te antwoorden op de vraag „wie wonen hier allemaal nog meer“. Toen de soldaten naar beneden gingen moet de fascistische vrouw hen bij haar deur hebben gezegd „kijk toch eens in de zolderkamer van Mevr. Heymann.“ Nu kwam de “Grüne Polizei” en wilde die kamer zien. Gelukkig was de fascistische vrouw niet meegekomen en het toeval wilde dat Mevr. Heymann nog de sleutel van HAAR zolderkamer had! Koel als een komkommer opende zij de deur van de kamer naast die waar Chanan en Appie zaten! Er waren geen jonge kerels in die kamer te zien en dus ging de Grüne tevreden weer weg! De fascistische vrouw moet nu wel geloofd hebben dat die twee jonge kerels geen Joden waren!

Nu terug naar Chanan's verhaal.

DE GROTE TREK BEGINT

De oorlog verliep nu slecht voor Duitsland en zijn geallieerden. Bij de verloren slag van Kursk in Juli 1943 waren vele divisies van het Duitse leger in de Sovjet Unie vernield. In het najaar jaagde het Rode Leger de Duitsers naar het Westen over de Dnieper rivier. Noord Africa was in Geallieerde handen. Het Amerikaanse leger had Sicilie bezet en de Italiaanse regering had het bondgenootschap met Duitsland opgezegd. Hitler vreesde dat de invasie van Frankrijk elke dag kon plaats vinden. Zijn nachtmerrie van oorlog op twee fronten zou dan werkelijkheid worden. Intussen hadden Hitler en Goebbels de „totale oorlog“ uitgeroepen en Albert Speer had de wapenproductie sterk opgevoerd. Maar de oorlog verslond mannen en dus werden fabrieken en kantoren uitgekamd voor nieuw kanonnenvoer voor het Oosten, Westen, of Zuiden. Om het verlies aan werkrachten goed te maken werden honderdduizenden buitenlanders van 16 tot 60 jaar in de bezette gebieden opgepakt en als „Fremdarbeiter“ gestuurd naar waar men ze nodig had. Zo zullen wij Chanan en zijn kameraden als „Fremdarbeiter“ in Frankrijk tegenkomen waar zij met vervalste papieren „vrijwillig“ werkten aan de zogenaamde „Atlantische Muur“ langs de kust van de Atlantische Oceaan. Een tweede konsekwentie was dat de bewaking van fabrieken en grenzen nu was overgelaten aan oudere soldaten. Wij zullen er een tegenkomen als Chanan en zijn kameraden te voet en illegaal de Franse grens probeerden over te steken.

Menachem Pinkhof, een van de organisatoren van de Nederlandse weerstand waarvan het doel was om Nederlandse Joden bij hun ontsnapping en vlucht te helpen.

Regenwolken hingen laag over de ontwakende stad Amsterdam. De tekenen van het dagelijkse leven begonnen zich te manifesteren. De eerste trams ratelden door de slecht verlichte straten. De sirene van een fabriek in een buitenwijk kondigde het begin van de werkdag aan.

Daar stond ik dan, lichamelijk uitgeput maar met een ongebroken moed te wachten op de tram die mij naar het Centraal Station zou brengen. Het was 8 October

1943. Als alles volgens plan ging , dan zou dit de laatste dag van mijn verblijf in Nederland worden. Ik wilde niet zover vooruit denken. Tenslotte zou ik binnenkort proberen de gevaarlijkste van de twee grenzen over te steken.

Inplaats van over gevaar na te denken, hield ik mij bezig met het mij bekende opwekkende gevoel aan het begin van een grote reis. Maar de reis, die ik nu ging ondernemen, kon gemakkelijk zeer avontuurlijk worden. Eindelijk kwam de tram uit de remise aangerateld. Ik ging in een hoekje zitten en sloot mijn ogen. Er was toch ook wel een gevoel van nostalgie. Ik ging Amsterdam en dus Nederland voorgoed verlaten waar ik zes en half jaar zo aangenaam had geleefd. Mijn vertrek was uiteraard niet vrijwillig. Mijn leven was mij lief en dus vluchtte ik. De meeste Joden doken onder en zij die dat niet konden of aandurfdn, wachtten op arrestatie door de “Grüne Polizei” en deportatie via kamp Westerbork naar Polen.

De verschillende periodes van mijn verblijf in Nederland gingen door mijn brein: de schooljaren in Amsterdam, Werkdorp Wieringen, Gouda, en tenslotte de zes maanden onder een valse naam in Amsterdam.

Ik had niet veel tijd gehad om mij op het vertrek voor te bereiden. Twee dagen eerder had Menachem Pinkhof⁴⁴ mij gewaarschuwd. Oorspronkelijk wilde ik niet mee, want er waren een aantal zaken die geregeld moesten worden. Gelukkig kreeg ik daarbij hulp, zodat ik toch op tijd klaar was. En zo zat ik nu in die tram op weg naar het station.

Mijn enige bagage was een uitpuilende aktentas en een etenspakket dat mijn vriendelijke hospita had meegegeven. Ik zou Zippi op het Centraal Station en Menachem, die ons over de Nederlands/Belgische grens naar Antwerpen zou brengen, in Rotterdam ontmoeten. Toen ik langs Lore's straat-de van Ostadestraat- reed,spet het mij dat ik geen behoorlijk afscheid van haar had kunnen nemen. De vorige avond had ik tot enkele minuten voor spertijd op haar gewacht, maar zij was niet thuis gekomen.

Zo nu-en-dan probeerde ik de mij bekende straten te herkennen maar het enige zichtbare waren de donkere omtrekken van de huizenblokken en de zwakke koplampen van de vele fietsers naast ons. Kort voor zes uur kwam ik bij het station aan waar het al behoorlijk druk was. Ik zocht Zippi maar zag hem nog niet. Inplaats van hem wachtte Miriam, Menachem's vrouw bij de ingang. Zij wilde afscheid van ons nemen. Wij praatten wat tot een eveneens licht beladen Zippi verscheen. Hij zag er slaperig uit. Kennelijk had hij slecht geslapen. Wij namen van Miriam afscheid die ons veel geluk toewenste. We kochten treinkaartjes naar Breda. We haastten ons naar de trein want wij wilden zitplaatsen hebben om verder uit te rusten. Wij waren zeker niet te vroeg want de trein was al tamelijk vol maar wij vonden toch nog twee vrije plaatsen. Het was nog volledig donker buiten. Onze coupé werd slechts door de lantaarens van het perron verlicht.

^{44A} Menachem Pinkhof en zijn vrouw werden in 1944 gearresteerd. Beiden overleefden het beruchte kamp Bergen-Belsen. Zij kwamen na de oorlog naar Israel waar Menachem in 1969 stierf (Ch. Fl.).

Nadat wij daar ongeveer tien minuten stilletjes hadden gezeten, hoorde ik achter mij een bekende stem.. Wat een geweldige verrassing was het voor ons toen Lore daar ineens stond! Zij kon de gelegenheid niet missen ons gedag te zeggen ondanks het vroege uur. Ik ging met haar naar buiten zodat wij daar ongestoord konden praten. Daarna was het de beurt van Zippi. Het was kwart over zes toen de trein het station verliet.

In het Oosten werd het dag. De schijnbaar eindeloze weilanden baadden in het onzekere morgenlicht. Ik was blij dat ik wat kon rondlopen want ik vond het moeilijk om stil te blijven zitten. Lore ging tot Haarlem met ons mee en zo konden wij alle belangrijke zaken nog eens bespreken. Zij vroeg mij om haar groeten aan familie in Frankrijk over te brengen. Ik vroeg haar om mijn oom Karl, die ook was ondergedoken, verder met bonkaarten te verzorgen. Zij verliet de trein in Haarlem. Die was nu vol met studenten voor de Technische Hogeschool in Delft. Wij praatten niet veel vanwege Zippi's Duits accent. Wij waren immers echte Nederlanders. Allebei hadden we onze eigen droevige overpeinzingen. Zoals ik al zei, ik was bedroefd om Nederland te verlaten, het land waarmee ik zo vertrouwd was geraakt. De afgelopen maanden waren weliswaar gevaarlijk ,maar ook interessant geweest.

In Delft en Den Haag liep de trein leeg. Wij hadden nu raamplaatsen en konden het landschap beter zien. In Rotterdam kwam Menachem bij ons en terwijl wij in de richting Dordrecht reden, legde hij ons uit, wat de betekenis was van een schets die hij van het grensgebied op een stuk papier had gemaakt. Ik begreep er niet veel van maar dacht dat het bij de grens zelf wel duidelijker zou worden. Langzamerhand begon ik te beseffen dat wij in een spannend avontuur verwickeld waren. Het vooruitzicht dat wij, zoals het plan was, om vijf uur `s middags in Antwerpen zouden aankomen was geweldig! In Dordrecht stapten wij over naar de trein naar Lage Zwaluwe en dan ging het over de grote Moerdijkbrug naar Breda waar wij om tien uur aankwamen. Ik kende de streek van vroegere tochten. Ik had Menachem de locatie van de voorgenomen grensovergang gegeven, die ik van een ondergedoken meisje in Breda, Chana de Leeuw, had gekregen.

Slechts een keer zagen wij „Gestapo-Spoken“ bij het station van Breda in de vorm van twee jonge Duitsers die wij goed in de gaten hielden. Tien minuten later kwam de bus waarmee wij verder moesten. Zippi en ik stapten in terwijl Menachem ons op de fiets volgde. Breda zag ik toen ook voor het laatst. Wij reden door de buitenwijken en waren spoedig in Ginneken, van waar wij te voet verder gingen. Menachem wachtte bij de bushalte en wees onopvallend in de richting van de weg die wij moesten volgen. Zippi en ik liepen samen en deden net alsof wij hier thuis hoorden.

Pas later liep ik, die Menachem's schets had, voorop en Zippi moest honderd meter achter mij volgen en precies nadoen wat ik deed.

Ik keek eens snel naar de schets en ging toen alleen verder. Ik zag hoe Menachem de buurt voor ons verkende. Ik marcheerde voort en vroeg stilletjes om een hoop geluk van mijn „Beschermer.“

Enkele Duitse soldaten die langs de rand van de weg paddestoelen aan het plukken waren, joegen ons angst aan, maar zij keken helemaal niet naar ons. Zo liepen wij door ieder met zijn aktentas in de hand. Zo nu en dan keek ik naar achter, om er zeker van te zijn dat Zippi op de juiste afstand volgde.

De zon was al tamelijk heet in deze tijd van het jaar en ik begon al gauw geweldig te transpireeren want om zo veel mogelijk kleren mee te nemen had ik mij in drie lagen angekleed. Wij zouden rust houden in een bosje om daar op Menachem te wachten maar ik was een beetje te ver doorgelopen en Menachem, die terugkwam, wees naar het bewuste bosje. Ik ging terug en vroeg hem of alles in orde was, en kreeg een positief antwoord. Ik sprong over een slootje en was nu tussen de struiken. De hele buurt zag er verlaten uit. Ik zag slechts alleenstaande boerderijen. Tijdens onze rust maakte Menachem Zippi's identiteitspapieren in orde en ondertussen aten wij wat. Langzaam raakte ik mijn angstgevoel kwijt en kreeg het gevoel in een van de excursies van mijn jeugdorganisatie te zijn beland.

Na ongeveer tien minuten gingen wij weer verder. Menachem liep nu vrij ver voor mij en Zippi volgde achter mij. Een tijdje lang bleven wij op een veldweg maar spoedig liepen we op een smal pad ging door de velden heen. Ik keek zelden naar de kaart; slechts een keer toen ik het contact met Menachem, die sneller was gaan lopen, had verloren. Ik moest mij haasten om hem bij te blijven. Ik zag Zippi op de juiste afstand achter mij en gaf hem af en toe met handsignalen de juiste richting aan. Plotseling werd onze weg door prikkeldraad versperd. Aan de andere kant ervan was een boerderij. Op een plek waar het prikkeldraad gebroken was, stapten wij erdoor. Ik veronderstelde dat dit de grens moest zijn. Wij liepen nog eens vijftig meter verder langs hetzelfde pad. Daarna door de binnenplaats van een boerderij. Daar vertelde Menachem ons dat wij geslaagd waren. Wat een gelukzaligheid! Wij dropen van het zweet door onze inspanning van de laatste dertig minuten. Wij bevonden ons nu in een smokkelaarsnest en Menachem wisselde onze guldens voor Belgische francs in. Allerlei gespuis kwam en ging. Ik genoot van het goede bier, belgisch bier, dat ik al lang niet meer gedronken had. Het slaakte mijn grote dorst.

Menachem vroeg om inlichtingen voor onze verdere tocht. Hij wilde vooral te weten komen over Duitse patrouilles in de buurt. Wij moesten daarom nog wat wachten om ontmoetingen ermee te voorkomen. Tenslotte om half twee, stonden wij op en gingen verder. Deze keer liep ik achteraan. We liepen langs verschillende weggetjes tot wij bij de hoofdweg kwamen met een wegwijzer naar Breda-Nederland. Wat later zaten wij in een cafétje dat zwermde van smokkelaars. Er waren vrouwen beladen met kippen, eieren, boter en kaas. Ik dacht even hoe gevaarlijk dat was met zo een bus te rijden want ik vreesde dat die zeker onderzocht zou worden vanwege al dat smokkelen, maar een kwartier later klommen we erin. Ik kreeg de schrik van mijn leven toen ik wat Duitsers op de fiets om een hoek zag komen, maar zij reden door naar de velden. Ik had eerst gevreesd dat zij de bus zouden gaan onderzoeken en dat zou ons op een zware proef stellen. Wij reden op een landweg langs een tal van boerenhuizen. De bevolking nam zittend voor hun woningen middagsrust. Op aanraden van Menachem kochten wij kaartjes naar Hoogstraten bij de bestuurder. In Hoogstraten stapten wij uit en wachtten voor de tram naar Antwerpen.

Menachem maakte nog wat zaken af, terwijl Zippi en ik wat rondhingen en de etalages van de winkels bekeken. Om half drie kwam onze tram naar Antwerpen. Ik voelde mij nu volkomen veilig en meende op een soort vakantietocht te zijn. Wij kochten kaartjes voor Antwerpen en keken naar het Vlaamse landschap. In Oost-Malle stapten wij over op tram 70 naar Antwerpen.

Hier zonken wij nu in de zachte pluche banken en ik voelde nu pas hoe doodmoe ik was, Maar desondanks keek ik naar buiten want wij reden door dezelfde straten waar ik in de zomer van 1939 had gefietst. In de verte konden wij nu de omtrekken van Antwerpen zien.

Spoedig reden wij door de voorsteden, over slecht gerepareerde bruggen en door drukke straten. Het was kort na vijf uur toen het eerste stuk van onze reis was volbracht. Wij stonden op het Victorieplein en begrepen nauwelijks dat wij het doel van vandaag: België en Antwerpen, hadden bereikt.

Menachem gaf ons niet veel tijd om na te denken want wij waren spoedig op weg naar een onderkomen dat bekend en geliefd was door alle reizigers naar Frankrijk. Het was een typisch Antwerpse kroeg met een kamer waar men zonder zich te laten inschrijven kon slapen. Er was ook een slaapzolder. Wij zetten onze bagage neer en namen wat rust. Tot de volgende dag, een Zaterdag, zouden wij hier blijven. Op Maandag zou Menachem naar Nederland teruggaan, terwijl wij met Willy, wiens echte naam Ernst Hirsch⁴⁵ was, naar Parijs zouden verdergaan. Volgens de plannen moest Willy al in Antwerpen zijn, maar hij was nergens te bekennen.

Een uur later gingen wij voor een wandeling Antwerpen in. We liepen zomaar wat rond en toen het donker werd, keerden wij terug naar ons „Hotel“ om wat te eten. In de eetkamer zat een man op een kroegstoel met een van de bedienden te praten. Toen wij wat nader keken, bleek de gast in werkelijkheid Willy te zijn. Wij begroetten elkaar hartelijk. Willy zei dat hij net uit Parijs was aangekomen. Natuurlijk vergat hij niet te vertellen over zijn “kleine wandeling” over de grens van Frankrijk naar België. Wij hoorden onder anderen van hem dat Kurt Reilinger nu in de buurt van de Zwitserse grens was.

Wij wisten dat Menachem op Zondag de stad Brussel wou gaan bezoeken, maar omdat wij geld moesten besparen, bleven wij maar met Willie in Antwerpen.

Die avond gingen wij naar de bioscoop. Daarna hadden wij ijsjes van vooroorlogse kwaliteit, de prijs eveneens vooroorlogs, d.w.z. duur. Wij gingen tegen middernacht doodmoe naar bed, voor het eerst buiten Nederland.

Ernst Hirsch, genaamd “Willy”

⁴⁵ Ernst Hirsch werd in 1944 gearresteerd en naar het concentratiekamp van Bergen-Belsen gesleept waar hij in 1945 werd vermoord (Ch. Fl.).

Het was nu Zondag ochtend. Menachem was al op weg naar Brussel, toen wij wakker werden. Hij was van plan die avond terug te keren. Willy zagen wij iets later. Hij moest naar de Nederlands/Belgische grens gaan om daar wat mensen op te halen, die met ons naar Frankrijk zouden gaan. Maar hij nam zoveel tijd om zich te wassen en te scheren dat hij de trein miste. Hij ging wel naar het station waar de trein uiteraard niet op hem had gewacht. Wij verzorgden ons intussen ook en gingen de Zondagse straten op. Wij beklommen de „Meir“ de beroemde wolkenkrabber, vanwaar wij een schitterend uitzicht hadden over Antwerpen en zijn omgeving. Op de bovenste verdieping kon je heerlijke taartjes voor onmogelijke prijzen kopen. Het was een delicateria voor de smaakpapillen: druiven, chocolade, noten en vijgen.

Daar stonden wij met open monden te staren naar die heerlijkheden en hun kaartjes met de buitenissige prijzen. In de loop van de dag bezochten wij enkele bezienswaardigheden die ik van mijn Belgische trip van 1939 al kende. Toch vond ik het fijn deze weer te zien. Het uiterlijk van de stad was door de vele Duitse uniformen en wachtposten sterk veranderd. Wij kochten weer wat lekker roomijs. Die avond aten Zippi en ik in een goedkope eetgelegenheid om iets warmes in de maag te hebben. Later vielen wij van verveling en vermoeidheid in slaap om op Menachem en Willy te wachten.

Wij begonnen net te dutten, toen zij samen met het echtpaar Bonn, illegale naam Waasdorp, en een jongen uit Amsterdam, Paul Landauer met naam, aankwamen. Ik had Max Bonn in Amsterdam leren kennen. Nu moesten Zippi en ik het bed voor het echtpaar opgeven. Vijf van ons moesten op de stromatrasen van de zolder slapen.

Omdat die matrassen slechts voor drie personen breed waren sliepen Zippi en het echtpaar Bonn samen in het bed. Met een beetje goede wil kom je een heel eind. Later die avond kwam Menachem terug uit Brussel en ging gewoon op een tafel in de tapkamer slapen, aangezien er voor hem geen andere plek beschikbaar was. Wij moesten de volgende morgen al om vijf uur op, dus kon hij wat langer ongestoord blijven slapen. Wij gaven hem nog een brief voor Lore⁴⁶ en gingen naar bed. Ik sliep nauwelijks en wekte de anderen om half vijf. We hadden tijd genoeg en iedereen pakte in wat en grote kunst was gezien de geringe ruimte die ervoor beschikbaar was. Wij namen afscheid van Menachem met de traditionele goede wensen en hoop voor de toekomst. Omdat Menachem, die ons hiernatoe had gebracht, ons nu verliet, besepte ik nog eens goed dat ik nu definitief Nederland achter mij had gelaten. Maar ik had niet veel tijd voor droevige gedachten. Wij gingen in kleine groepjes naar het station. Nadat Willy kaartjes voor Tournai had gekocht, stapten wij in de trein naar Brussel. Buiten was het nog pikkedonker. Iedereen dutte wat weg tot de trein zich in beweging zette en het buiten licht genoeg werd om het landschap te bekijken. Wij spraken niet veel om niet de aandacht van onbekenden op ons te trekken. In Brussel bleven wij wachten op het station voor de sneltrein naar Lille. Ik was blij dat ik Brussel eerder had leren kennen en had dus geen spijt, dat wij de stad niet in konden gaan.

⁴⁶ Lore Durlacher had nu alleen de leiding van de regio Nederland. .

De trein naar Lille was stampvol, hetgeen betekende, dat wij waarschijnlijk opgeperst tussen andere passagiers tot Tournai moesten staan. Het enige genoegen was om door de ramen naar buiten te kijken. Zo reden wij staande naar Tournai, behalve Rie Bonn die als vrouw een plaatsje had veroverd. Ik kreeg alweer een benauwd gevoel in mijn maag, naarmate wij een nieuwe grens naderden. Onze vrees, dat er in de trein controle zou zijn, werd niet bewaarheid. Willy had dan wel een document met een zogenaamd marsbevel voor ons van een constructiebedrijf, maar daar vertrouwden wij nog niet zo op. Bij het station van Tournai moesten wij op de tram wachten en wij kortten de tijd in een Vlaams café met worstbroodjes en bier.

De tram reed langs de ruines van de oorlog van 1940 naar buiten de stad. Na ongeveer drie kwartier stapten wij in een klein dorp uit. Wij gingen weer te voet nu eens op een weg, dan weer op een pad. Na dertig minuten kwamen wij in een kroeg. De kroegbaas vertelde ons dat wij dicht bij de Franse grens waren; twee stappen en wij waren aan de andere zijde. Intussen dronken wij limonade want de juiste tijd voor oversteken was nog niet gekomen. Bovendien moesten wij om Duitse patrouilles te vermijden een wijde boog maken in plaats van de kortste weg nemen. Net toen wij op het punt stonden te vetrekken, kwam Franse grenspolitie met hun typische baretten de kroeg binnen en moesten wij wachten tot zij weer weg waren gegaan. Intussen had elk van ons wat pakjes tabak gekocht want Willy had ons verteld dat wij daar in Frankrijk goede zaken mee konden doen.

Eindelijk konden wij op weg gaan met de goede wensen van onze kroegbaas in de oren. Tenslotte waren wij niet de eerste vluchtelingen op weg naar Frankrijk die via zijn kroeg waren gekomen. Wij liepen weer op paden over velden. Het terrein rondom was vlak en open dus kon men ons gemakkelijk van verre zien aankomen. Omdat Rie wat zware tassen sleepte, kon zij niet goed meekomen en dus hielp ik haar. Wij waren op weg naar een boerderij, toen ik omkeek en in de verte iets schrikbarends zag, namelijk een Duits uniform op een fiets. Ik wees Willy erop maar hij gaf geen antwoord.

Het was te laat om weg te lopen. Daarom liepen wij maar kalm door. De fietser had ons uiteraard gezien. Hij peddelde kalmpjes langs de weg in onze richting, stapte af en wachtte op ons. Hij was van de grensbewaking. Ik schatte dat hij een veteraan van vijftig jaar was, met een vriendelijk gezicht. Zijn eerste woorden waren 'vos papiers s'il vous plait', Frans voor „Uw papieren alstublieft.“ Willy antwoordde hem meteen in het Duits en legde hem uit wie wij waren. „Wel, jullie Nederlanders kom maar met mij mee.“ Ik dacht dat alles verloren was, want volgens onze documenten waren wij arbeiders van het Dickmann bedrijf op weg van Bordeaux in Zuid Frankrijk naar Roubaix in het Noorden. Het zou gemakkelijk zijn om de waarheid daarvan na te trekken.

Rie was intussen een gesprek met de soldaat begonnen en ik dacht aan vluchten. Rie had hem gecharmeerd en hij begon heel vriendelijk te praten, maar ik legde zijn woorden helemaal verkeerd uit. Wij liepen net langs een begraafplaats waar de soldaat als zijn mening verkondigde: „Jullie gaan nu vier weken de bak in en dan worden jullie doodgeschoten en hier begraven.“

Ik idioot geloofde hem! Ik besepte toen nog niet, welk wonderbaarlijke effect een officieel gestempeld en getekend document op een Duitser kan hebben. Toen ik mijn angst met Willy deelde antwoordde hij koeltjes: „let op mijn woorden, hij brengt ons nog

over de grens naar de tramhalte in Roubaix!“ Dat scheen zo onwaarschijnlijk op dat moment ,dat ik aan zijn gezond verstand begon te twifelen.

Zippi was ook een gesprek met de soldaat begonnen. Aagezien beiden in hetzelfde district van Berlijn waren geboren, wisselden zij herinneringen uit. Dat kon, want volgens zijn papieren was Zippi een in Duitsland geboren Nederlander. Wij werden naar het kantoor van de grensbewaking gebracht dat langs dezelfde weg maar wel nog steeds in België lag. De grensslagboom was net buiten dat kantoor. In de wachtkamer was een Duitse officier bezig een Chinees te verhoren die kennelijk op smokkel was betrapt..

Nadat onze bewaker wat woorden met zijn officier had gewisseld moesten wij onze tassen openen om de inhoud te laten zien. Ik deed dat niet en inplaats daarvan legde ik mijn pakje tabak op tafel. Spoedig lagen daar 28 pakjes elk met 100 gram tabak. Dat was ons geluk want nu konden wij hem ons „sprookjesverhaal“ ophangen van hoe wij door ons werk in Roubaix in de nabijheid van de Frans-Belgische grens in onze vakantie naar België waren gegaan om daar wat tabak te kopen om die met veel winst in Frankrijk te verkopen om ons karige loon wat bij te spijkeren. Dat scheen hem te bevredigen want hij maakte een telefoongesprek en beval ons alles weer in te pakken.

Tenslotte zei hij: „Als jullie de volgende keer weer tabak in België kopen, kom dan alstjeblijft langs de weg naar de grensovergang en niet stiekum door de velden.“ Toen wij weggingen, probeerde Rie hem een pakje tabak te geven maar bijna verontwaardigd wees hij dat af. Hij gaf een teken aan de Franse grensbewaking en wij gingen ongehinderd over de grens naar Frankrijk, waar een tramhalte vlakbij bleek te zijn. Wat een mazzel hadden wij gehad! Willy zei onverstoort: „Wat had ik je gezegd?“. Spoedig reisden wij op Franse bodem in de richting van Roubaix.

Na dertig minuten waren wij daar.. Wij kochten meteen wat druiven die daar niet meer dan vijftien franc per kilo kostten. Daarna reden wij in een andere stampvolle trein naar Lille waar wij om vier uur `s middags op het Schouwburgplein aankwamen. Oorspronkelijk hadden wij de trein van twee uur naar Parijs willen nemen maar door het incident aan de Belgische grens waren wij te laat daarvoor. Wij besloten de sneltrein van zes uur te nemen. Wij gingen naar het station en daar begon voor mij een leerproces waar ik snel aan moest wennen, namelijk dat wij van nu af op kosten van de Wehrmacht zouden leven! Dankzij ons waardevolle reisbevel⁴⁷ konden wij in de kantine van het leger heerlijke dikke soep eten en koffie drinken, tezamen met Duitse soldaten! Allemaal voor noppes natuurlijk. Willy en Zippi gingen daarna de stad in om proviand voor ons in te slaan.

⁴⁷ Dit was een document dat door Duitse militaire autoriteiten werd uitgevaardigd voor soldaten en civiele werkkrachten die van het ene legerkamp of werkplaats naar een andere op weg waren. Hiermee kon men gratis met alle treinen reizen en gratis voedsel en onderdak onderweg verkrijgen. Deze reisdocumenten waren natuurlijk vervalst en door onze “reisleiders” ingevuld. (Ch. Fl.).

Intussen bewaakte een van ons onze bagage terwijl anderen wat rond liepen. Ik kocht meteen een Frans-Duits woordenboek. Na ongeveer drie kwartier kwamen Willy en Zippi terug. Vraag maar niet hoe. Ik was stomverbaasd toen ik ze zag aankomen. Je kon hun koppen nauwelijks zien, want zij waren verborgen achter ladingen van Duitse legerbroden.

Wij moesten ons lachen wel onderdrukken toen wij hen zagen. Behalve brood hadden zij ook ponden boter en lekkere worsten meegebracht. Wij konden dat nauwelijks allemaal inpakken. Toen wij later naar de trein liepen, droeg elk van ons twee broden. Boter en worsten stopten wij in onze zakken. Wij waren in een prima stemming. Willy ging gelijk naar de conducteur en toonde hem ons reisbevel naar Parijs. Wij mochten daarom zitten in een nagenoeg lege afdeling voor Duitse soldaten waar wij ons gemakkelijk inrichtten. Alles was volgens verwachting verlopen en Willy tracteerde ons met zijn wonderpapieren op de ene verrassing na de andere. Uiteraard betaalden wij geen centime voor de reis naar Parijs.

De verwachting van naar die wereldstad Parijs te gaan, verbeterde mijn al heel goede stemming nog meer. Wij zongen als maar Duitse, Nederlandse, Zuid Afrikaanse en zelfs Hebreeuwse liederen terwijl wij de mijnstreek van Douai en Arras doorkruisten. Maar een voor een vielen de zangers stil want wij waren vermoeid en slaperig geworden na die goede maaltijd. Willy had voorgesteld om boter en worst met brood te eten inplaats van andersom. Wat een tegenspraak in die dagen van schaarste!

Wij zaten op comfortabele banken en raakten met enkele soldaten in gesprek. Niet een van hen twijfelde eraan dat wij echte en volledig betrouwbare Nederlandse arbeiders op weg naar een nieuwe bouwplaats waren. Het was alleen jammer dat wij pas na donker in Parijs zouden aankomen. Ik had het liever in vol daglicht zien opdagen, maar dat moest nu tot de volgende morgen wachten. Wij werden weer levendiger naarmate wij dichterbij kwamen.

Om precies half tien uur reden wij het Gare du Nord binnen. Wij stapten uit met de plezierige gedachte dat dit deel van onze reis zo goed geslaagd was. Een grote menigte van mensen stroomde naar de uitgang. Wij hadden afgesproken dat wij elkaar bij het uitgangshek weer zouden ontmoeten. Ik bleef wat achter met Rie die ik hielp met het dragen van haar bagage. Ongeduldig werkten wij ons naar de uitgang. Ik hield van deze sfeer van stationsdrukte met sneltreinen die naar alle richtingen reden.

De goed verlichtte stationshal met zijn deinende menigte lag voor mij. Plotseling, ongeveer vijftig meter voor de uitgang, toonde iemand Rie een officieel identiteitspapier. Hij wilde haar tas onderzoeken. Het was een civiele controle tegen gesmokkelde waren. Hij zag natuurlijk de Duitse lekkernijen en wilde deze in beslag nemen. Wij begrepen hem slecht, want hij sprak razendsnel Frans. Op al zijn vragen antwoordde Rie: „Wehrmacht, Wehrmacht“ waarop hij antwoordde „Non Wehrmacht“ en Rie weer „Si, si, si, Wehrmacht.“ Ik liep snel naar de uitgang om Willy te halen. Het wonderpapier deed zijn plicht weer, want de kerel had geen keuze. Hij moest het Duitse stempel wel gehoorzamen, al begreep hij vermoedelijk niets van wat er in het document stond. Zo trokken wij Parijs binnen.

Willy kende een hotel vlak bij het station, genaamd Hotel Trans-Atlantique in de Rue des Deux Gares. Wij lieten ons inschrijven en kregen eenvoudige maar schone kamers. Zippi en ik deelden een kamer. Paul bleef met Willy en de Bonn's logeerden in de derde kamer.

Later, toen we al op bed lagen gingen Zippi en ik nog eens over de gebeurtenissen van deze dag. Wij erkenden dat het wel wat anders verlopen was, dan wij ons bij ons eerste gesprek over Frankrijk op de Nicolaas Witsenkade in Amsterdam hadden voorgesteld. De dag was goed begonnen en goed geëindigd. Zo vielen wij in slaap. Wij waren van plan om de volgende dag deze ons nog onbekende „lichtstad“ Parijs te gaan verkennen.

Het was een ongelofelijke tafereel dat de volgende morgen vanuit ons raam op de vierde verdieping voor ons lag. Voorop, het gigantische terrein van de Gare d l'Est met zijn wemelende massas mensen en spoordrukte. Daarachter, tegen een wat heuvelachtig terrein aan, lagen de voorsteden van Parijs. Mijn hart begon sneller te kloppen hoewel ik later nog veel mooiere tafereelen zou zien. Wij stonden daar en konden nauwelijks verwerken dat wij drie dagen geleden per tram door Amsterdam waren gereden en dat wij nu in het centrum van Parijs waren. Het plan was dat wij hier tot Woensdagavond zouden blijven en dus maakten wij plannen om zoveel mogelijk van Parijs te zien.

Spoedig zaten wij aan het ontbijt met de vier anderen en aten te veel en te lang naar mijn zin, want ik was geweldig ongeduldig om de straat op te gaan. Helaas wilden Max en Willy naar de kapper dus moesten wij anderen wachten tot dat gebeurd was. Wij wandelden wat en maakten notitie van onze omgeving. Wij zagen ook Joden met de voor ons zo bekende „Ster.“ Toen moesten wij terug naar het Gare du Nord om de anderen op te halen. Zo liepen wij de hele Dinsdag en Woensdag Parijs te bekijken. Wij brachten bezoek aan het Trocadero, de Eiffeltoren, de Arc de Triomphe en ander bezienswaardigheden.

Maar nu wat over onze serieuze plannen. Oorspronkelijk had Willy ons naar Bordeaux willen brengen, omdat men daar de beste kansen had werk te vinden. Maar wij waren in het hotel een jongen tegengekomen die ook door Kurt Reilinger over de grens was gesmokkeld. In Brussel had hij een Belg ontmoet die een nieuwe bouwfirma had opgericht. Hij wist geen details maar Max en Zippi wilden wel samen met hem met de man gaan praten. Zij kwamen met goed nieuws terug. De firma had nog geen arbeiders gehuurd en wij konden dus de eersten zijn. Het vooruitzicht was goed werk, goed eten, verlof elke zes weken, en het geweldige vooruitzicht van legale eigen bonkaarten.

Wij besloten het risico te nemen en vertrokken de volgende dag, Donderdag, naar het werkterrein bij Rouen. De baas zou in een klein plaatsje in de buurt op ons wachten. Dank zij Gérard, onze bemiddelaar, schenen alle problemen voorlopig opgelost te zijn. Gérard was in werkelijkheid een jongen uit Wenen en lid van de Hechalutz Organisatie⁴⁸.

⁴⁸ Naam van de organisatie waartoe alle Chalutzim of Palestina-Pioniers behoorden (Ch. Fl.).

De rest van de dag brachten wij genoeglijk door. Wij waren tevreden met deze oplossing, want Willy kon ons geen werk in Bordeaux verzekeren. Diezelfde avond begeleidden wij hem naar het station Austerlitz. Het speet ons afscheid van hem te moeten nemen, want wij hadden graag met hem verder gereisd. Wij gingen met de Metro naar ons hotel terug, en daarna gauw naar bed, want de dag was inspannend genoeg voor ons geweest.

Om half negen stonden wij de volgende morgen klaar bij het station St. Lazare om zitplaatsen te krijgen voor de sneltrein naar Le Havre die om negen uur vertrok. Kennelijk waren anderen slimmer geweest dan wij en waren vroeger gekomen. Wij konden alleen staanplaatsen in de gang veroveren. Behalve voor een korte halte ging de trein direct naar Rouen door een vriendelijk heuvellandschap waar wij geregeld de Seine rivier zagen. Om half elf kwamen wij in Rouen aan en gingen om elf uur verder met de boemeltrein richting Dieppe.

De naam van de plaats waar wij moesten uitstappen was Auffay. Mijnheer Mol, onze toekomstige werkgever stond bij het station op ons te wachten. De nu volgende uren verbleven wij in een café en aten „worst met boter en brood“- en wachtten op verdere ontwikkelingen. Wij hadden het stadje al volledig verkend en waren blij te ontdekken dat er een bioscoop was.

Mijnheer Mol kwam om zeven uur om ons vier, Zippi, Max, Gérard en mij voor medische keuring af te halen. Wij werden door een Franse dokter grondig onderzocht. Er waren geen problemen behalve dan dat hij vond dat Zippi, die zich al de hele dag onwel gevoeld had, angina had..

Zippi bleef in de ziekenbarak achter en wij vertrokken zonder hem. Wat later kwam er een auto die ons naar ons verblijf in het nabijzijnde dorp Biville-la-Beignarde bracht. Toen wij daar aankwamen werden wij wat ontmoedigd door een lege schuur zonder stromend water, bedden, of stoelen, in 't kort, zonder enig meubilair, waarin wij zouden moeten wonen.

Een leider van de O.T.⁴⁹ die ons had begeleid kreeg medelijden met het echtpaar Bonn en verzorgde voor hen een prachtige kamer in het huis van de burgemeester van het dorp. Gérard en ik moesten het met stromatrasen in de schuur stellen. Toen wij alleen waren, bespraken wij de toestand. Wij hoopten meer geluk te hebben met werkplaats en voedsel, dan met ons onderdak.

De volgende ochtend liepen wij meteen tegen problemen aan. Hoe kon men zich in het donker wassen, de kleren vinden en zich aankleden? Ik besloot daarom de volgende dag na de werktijd een kamer te zoeken, want deze toestand was zelfs voor mijn bescheiden natuur te primitief. Het was een wonder dat ik de volgende morgen wakker werd. Zonder mij te wassen ging ik naar het werkterrein.

⁴⁹ De Organisatie Todt (O.T.) was in Mei 1938 opgericht en genoemd naar de eerste leider Fritz Todt. De O.T. werd de organisatie voor constructie van alle militaire faciliteiten die voor Duitsland's oorlogsvoering van belang waren zowel in Duitsland zelf als in door Duitsland bezette gebieden. (Ch. Fl.).

Max haalde mij af en Gérard bleef achter om op de schuur te passen, hetgeen ook als werken gold. Onderweg aten wij ons ontbijt. Na drie kwartier kwamen wij op het werkterrein aan. Mijnheer Mol was er nog niet maar hij kwam later. Max had zich als timmerman laten inschrijven, en ik als tuinier. Daarom bij de groep grondwerkers terecht. Ik werd bij een aantal jonge Fransen ingedeeld, die een groot vierkant moesten uitgraven voor de basis van een bunker. Nu kreeg ik voor het eerst de gelegenheid om Frans te spreken. Ik was niet bijzonder gelukkig toen ik die avond “thuis” kwam, en Max ook niet, hoewel zijn werk lichter was dan het mijne. Pas twee dagen later huurde ik een particuliere kamer in het dorp. Ik was weer blij dat ik in een normaal bed kon slapen. Zippi werd beter en hij deelde met mij het grote, brede bed toen hij hersteld was. Onze huisbaas was de bakker van het dorp. Zijn gezin was uiterst vriendelijk tegen mij.

De Fransen die wij tegen kwamen, dachten altijd in het begin dat wij Duitsers waren, maar zij werden heel kameraadschappelijk toen zij hoorden dat wij Nederlanders waren die geronseld waren om hier te werken. Zondag was een vrije dag en wij gingen daarom naar de bioscoop van Auffay naar een film met de naam „North-Atlantic“. Kennelijk begrepen wij maar de helft ervan. De rest vulden wij met onze fantasie aan. Toen ik op Maandagavond, nadat ik mij verschoond had, onze barak binnenkwam, wachtte mij een grote verrassing want de ruimte was vol met nieuwe mensen. In het licht van mijn zaklantaarn bestudeerde ik eerst de individuele personen. Ik herkende Emil Windmüller, Herbert Liffman, and Paul Landauer. Zij hadden allen op het Parijse vliegveld Le Bourget gewerkt. Ik maakte kennis met Max Windmüller, Emil's oudere broer en Rolf Rothmann. Een gerucht deed de ronde dat het werk op Le Bourget gevaarlijk was geworden want men was bevreesd voor razzias die bedoeld waren om Nederlandse arbeiders te pakken en naar Duitsland te sturen. Wij waren blij dat onze groep groter en gezelliger was geworden. De nieuwelingen moesten ook door de harde leerschool van slapen in de schuur gaan. Door bemiddeling van de burgemeester vonden wij enkele dagen later een huis waar zij allemaal konden wonen. Rn tijdje later kreeg het huis de naam Beth Chalutz⁵⁰.

Ik bleef met Zippi bij de bakker wonen, waar wij opperbest aten, inplaats van het eten uit de Duitse legerkeuken.. Rie kookte voor de jongens in het Beth Chalutz, maar daar wilden wij niet eten omdat er ook zonder ons weinig ruimte was. Zippi, Max Bonn, and Max Windmüller werkten nu als timmerlui. Paul en ik waren gravers, maar de meeste tijd werkten wij met Vlaamse betonwerkers. Herbert en Rolf waren metselaars. Max Bonn werd onze vertegenwoordiger bij de firma. Later kreeg hij zelfs een betere baan op het kantoor van Mol in Auffay.

⁵⁰ Chalutz: een Zionist die zich op landarbeid in Palestina/Israël voorbereidt. Chalutz betekent letterlijk „pionier“. Beth Chalutz is dan de naam voor het huis waar alle “pioniers” samen woonden (Ch. Fl.).

Op een zekere avond beleefden wij zowel vreugde als droevigheid. Willy kwam plotseling met Ludi Goldwein uit Nederland opdagen. Van hem hoorden wij het droeve nieuws dat Kurt Hannemann met enkele van zijn vrienden was gearresteerd en blijkbaar al op weg naar Polen was. Dat was verschrikkelijk nieuws. Wij waren bevreesd dat onze achtergebleven vrienden ook opgepakt zouden kunnen worden.

Ludi en Zippi waren als timmerlui ingedeeld en deden hun best voor het goede doel: Zij luierden zoveel mogelijk, terwijl wij, betonwerkers, soms keihard moesten aanpakken. Willy bleef nog een dag langer en ging de volgende dag terug naar Parijs vergezeld door Max en Rie tot Rouen.

Wij konden allemaal goed met elkaar opschieten en wij telden de dagen al af die ons van ons eerste verlof scheidden. Want wij wilden allemaal naar Nederland teruggaan om wat achtergelaten spullen op te halen. Van Kurt Reilinger kregen wij slechts vage berichten maar wij hoopten toch dat hij spoedig ons zal komen opzoeken.

Dat laatste gebeurde inderdaad en ook plotseling. Op een dag laat in de herfst, toen het al donker werd en wij van onze werkplaatsen terugkeerden, kwamen wij iemand op straat tegen die vertelde dat Willy en Kurt aangekomen waren. Wij waren ongelofelijk blij want wij hadden Kurt al zo lang verwacht, maar wij waren haast zeker dat hij al die tijd in België verbleef. Er moest iets buitengewoons aan de hand zijn als zij samen bij ons kwamen.

Zippi en ik aten een korte maaltijd bij het gezin van onze bakker. Het eten was die avond varkenskop, waar nog wat haar aan vast zat. Door mijn ongeduld at ik bijna niets. Het huis Beth Chalutz was op vijf minuten lopen van ons. Wij kwamen er aan toen iedereen nog aan tafel zat te eten. De begroetingen waren bijzonder warm want wij vier Auffayers hadden Kurt het laatst in Nederland gezien. Rie gaf ons wat van hun eten nadat ik het verhaal van de harige varkenskop had gedaan en als bewijs wat van dat oneetbaar stuk vlees op tafel had gelegd. De een of andere hongerige ziel at dat ten slotte toch nog op.

De echte discussie begon pas na de maaltijd. Ik zie nog hoe wij daar dicht opeengepakt rondom de tafel zaten. Enkel van ons waren nog in werkkleding, anderen hadden zich al omgekleed. Wij waren allemaal gespannen. Zoals het zijn gewoonte was, begon Kurt niet meteen met het hoofdthema maar gaf ons eerst een overzicht van de toestand van de Joden in Frankrijk en zijn eigen recente ervaringen. Dank zij een Franse chalutz-organisatie was er de mogelijkheid van een vluchtroute naar Spanje ontdekt. Dat was voor ons allen een groot nieuws, maar niet iedereen was in gelijke mate enthousiast. Rolf Rothmann, Paul Landauer, Emil Windmüller, Herbert Liffman en ik waren diegenen die meteen wilden meedoen. Kurt waarschuwde, dat de weg over de Pyreneeën niet gemakkelijk was nu midden in de winter, maar voor geen probleem zou zijn.

Hij wist ook niet of wij van Auffay allemaal samen konden gaan. Hij zou ons spoedig hierover telegraferen. Als het aantal deelnemers beperkt moest blijven dan waren als eersten ik, Herbert, Paul, Emil en Rolf aan de beurt.

Middernacht was spertijd maar niemand lette daarop in ons dorp. Na een levendige discussie gingen Zippi en ik naar bed.

Ik was er zeker van dat ik Biville met de drie anderen op Maandag zou verlaten want Kurt zou op Zaterdag telegraferen. Ik ging op Vrijdag wel werken maar deed heel weinig. Ik was van plan om nog de stad Rouen op Zaterdag te bekijken, zelfs als het weer slecht zou zijn, zoals het in deze dagen was.

Regen en hagel hadden mij nooit tegengehouden. Kletsnat liep ik op Zaterdag door Rouen, waar ik de haven, de kathedraal en het monument voor Jeanne d'Arc bezocht. Later nam ik een heerlijk heet en verfrissend bad in een openbaar badhuis, want ik kon pas later op de avond de trein naar Auffay nemen. Tegen half elf kwam ik in Biville aan waar een grote teleurstelling mij te wachten stond, want er was van Kurt die dag geen bericht gekomen. Zo gaat het eenmaal, dacht ik, als je te vroeg blij met iets bent ,gaat er zeker iets mis.

Zondag kwam en nog steeds geen telegram. Wij begonnen ons af te vragen of Kurt iets onverwachts was overkomen, want er waren immers genoeg aanleidingen voor zoiets. Gedurende de avond besloot Rie's echtgenoot Max, om Paul op te bellen want Paul was met Kurt naar Parijs gegaan. Paul was stomverbaasd dat wij van niets wisten en zei dat vier van ons konden gaan en dat wij op Dinsdagmorgen in Bordeaux moesten zijn. Herbert, die naast mij stond en aan wie ik mondeling de boodschap doorgaf, rende meteen naar de WC en ik ook wat later, dit als gevolg van de grote opwindings! Maar wel iedereen was opgewonden. Herbert, Rie, Max en ik bespraken praktische zaken, vooral financiële. Daarna maakten wij Emil wakker om hem het geweldige nieuws te brengen dat hij ook mee zou gaan. Toen namen wij afscheid van de anderen, die immers de volgende ochtend gewoon weer aan het werk moesten, terwijl wij pas in de loop van de dag zouden vertrekken. Op deze laatste avond in Biville kwam ik pas heel laat thuis en maakte Zippi wakker om hem het verhaal te vertellen. Pas heel, heel laat viel ik in slaap.

Toen ik in de morgen wakker werd ,was Zippi al aangekleed en de lamp brandde nog. Buiten werd het maar langzaam dag. Zippi gaf mij wat adressen en vroeg mij zijn zuster in Engeland te schrijven, zodra ik in Spanje zou aankomen. Ons afscheid was hartelijk. Wij waren beste vrienden geworden sinds wij onze gezamenlijke tocht vanuit Amsterdam naar Auffay waren begonnen. Ik vond het jammer dat hij niet meging maar hij wilde op zijn vriendin Lolly wachten. Wij, de drie kandidaten voor Spanje pakten onze spullen in en legden de laatste hand aan voorbereidingen. Wij waren behoorlijk zelfverzekerd.

Wij zouden Rie om drie uur `s middags in Auffay ontmoeten want zij zou wat boodschappen voor ons doen. Ik had de bakkersfamilie verteld dat ik voor vakantie naar Nederland ging en had hen bij het afscheid een pakje tabak gegeven. Herbert en Emil gingen als eersten naar Auffay. Ik kwam later. Wij moesten gevaarlijke ontmoetingen uit de weg blijven want dit was een illegale vlucht. Op weg naar Auffay kwam er plotseling een Duitse bus uit tegengestelde richting op mij af. Ik was bang dat de voormannen van ons werk erin zaten en mij zouden herkennen. Ik ging daarom met afgewend gezicht aan de kant van de weg staan. Later vernam ik dat kameraden waaronder Hans Ehrlich in die bus zaten. Zij waren net uit Nederland aangekomen, van waar zij door Gérard waren gehaald.

Wij ontmoetten Rie en Emil Glücker die in het afgesproken café waren gekomen. Er volgde een lang en hartelijk afscheid op het station want de trein was vertraagd. Wij waren in een opperbste stemming. Het kon allemaal niet beter.

Wij hadden weinig meegenomen. Ik droeg alleen de aktentas die ik uit Nederland had meegebracht. De anderen hadden hetzelfde of een boodschappentas want je mocht niet te zwaar beladen zijn voor de overtocht in de Pyreneeën. Wij hadden ook Paul's spullen bij ons. De arme kerel die in Parijs vertoefde wist hejemaal niet dat hij ook mee

kon gaan, want Rolf, die eerder dan hij aan de beurt was, had zijn plaats aan hem afgestaan.

In Rouen stapten wij uit en aten een goed maal in de wachtkamer. Daarna reden wij met de sneltrein uit Le Havre naar Parijs. Het was al bijna negen uur toen wij op het station v St. Lazaire aankwamen waar Paul met twee Nederlandse vrienden bij het uitgangshek op ons stond te wachten.

Vlug renden wij naar de Metro en reden naar het station Austerlitz. Onderweg vertelden wij Paul dat hij mee zou gaan. Om zitplaatsen voor de trein van Parijs naar Bordeaux te bemachtigen, moest je ongeveer drie kwartier voor het vertrek in de trein zijn. Zo stormde ons kleine groepje van vier al zwaaiend met een Duits reisdocument inplaats van kaartjes door het ingangshek. Wij hadden geluk. Wij vonden geen ideale wagon, maar toch wel zitplaatsen, alhoewel tussen Duitse soldaten. Ik wierp mijn tas in het bagagenet en ging even naar buiten om wat te drinken te halen, want ik was van de droge lucht in de Metro dorstig geworden. Het was druk op het perron, De trein was klaar om te vertrekken. Ik plantte het tafereel om mij heen in mijn brein om dit laatste stukje Parijs in herinnering te bewaren. Toen kwam de oproep: „en voiture!“ De trein begon heel langzaam te bewegen en rolde de koude herfstnacht in. Het was 8 November 1943.

Ik weet niet of het alleen mijn fantasie was, of de verhalen die ik over Bordeaux had gehoord, maar ik verwachtte een zuidelijke stad met een zee van witte huizen, palmbomen en een blauwe hemel.

Wat een teleurstelling! Om te beginnen waren wij tot op de botten verkleumd geraakt in de onverwarmde trein. Voorts hadden we twee uur vertraging en buiten regende het toen wij het station verlieten. Dat was me een eerste slechte indruk van die stad! Kurt haalde ons op het perron af. We gingen meteen naar een café om ons met een hete en zwarte vloeistof, zogenaamde „koffie“ te versterken, maar het voelde goed! Natuurlijk overstelpten wij Kurt met vragen over „wanneer en waar“ maar hij stelde alle antwoorden uit tot later, wanneer wij deze vragen konden bespreken zonder aandacht te trekken of gehoord te worden. Wij brachten onze bagage eerst naar de gehuurde woning van een van onze jongens in de Rue Tanesse die ons van eerdere verhalen bekend was. Daarna vonden wij een hotel dichterbij het station waar wij over alle details gingen praten..

De rest van de dag brachten wij in de stad door, waar wij wat spulltjes kochten en de film “Münchhausen” zagen, uiteraard zonder te betalen. „Sesam open U“ was het als wij ons Nederlands persoonsbewijs samen met het magische reisbevel aan de ingang toonden.

Op 10 November waren wij om half negen aangetreden voor de reis op het station St. Jean, met als doel Toulouse. Wij waren opgewonden omdat Willy en Lore Süsskind wat eerder uit Parijs waren aangekomen en bijzonder blij met Lore, die uit het kamp Westerbork was ontsnapt. Het oorspronkelijke plan was dat Kurt of Willy ons naar Toulouse zouden brengen. Maar plotseling vertelden zij ons, dat zij niet mee konden gaan. Zij overhandigden ons een nieuw reisbevel waarin stond, dat ik de groepsleider was. Ik zou die eer liever niet hebben verworven want dit was immers de eerste keer dat wij in Frankrijk alleen gelaten werden. Om precies negen uur verliet de trein het station. Lore had mij een brief voor de ouders van Hans Bandmann- haar vroegere vriend- meegegeven met het verzoek die van Spanje uit naar Engeland te sturen.

Met mijn onverklaarbaar optimisme zag ik de omtrekken van Bordeaux verdwijnen en met een laatste blik meende ik dat ik die stad nooit meer terug zou zien.

Vlak buiten Bordeaux gebeurde onze eerste zenuwentest. Hoewel er geen verschil meer was tussen de voormalige bezette en onbezette gebieden van Frankrijk, werden PB's of paspoorten nog steeds bij het passeeren van de vroegere demarkatielijn gecontroleerd.

Het leek me een beetje vreemd ,dat we onze papieren al zo dicht buiten Bordeaux moesten laten zien .Met geveinsde kalmte deden we het dan maar. De officier onderzocht deze te lang volgens mijn mening. Ik was al benauwd dat er iets mis zou gaan maar hij gaf alles terug. Echter, inplaats van gewoon naar de volgende coupé te gaan, liep hij in de tegenovergestelde richting naar voren en verdween. Ik was de enige van de groep die dit kon zien, want ik was in een hoekplaats gaan zitten van waar ik de gang kon bekijken. Ik was bang dat hij iets verkeerd in de papieren had gevonden, want waarom was hij niet gewoon met het controleren doorgedaan? Pas na grondig nagedacht te hebben, begon ik mijn waarneming met de anderen, die ondertussen lekker hadden gegeten, te delen. Per slot van rekening moest je altijd op het ergste rekenen en dus erop voorbereid zijn. In gedachten ging ik door de inhoud van mijn bagage en besloot dat slechts mijn Frans-Spaans woordenboek gevaarlijk was. Ik verwachtte dat de officier elk ogenblik zou terugkomen maar dat gebeurde niet. In Langon passeerden wij de demarkatielijn waar alle douane en veiligheidspersoneel de trein verliet. Maar ik was toch niet helemaal gerustgesteld. Wat als zij Toulouse belden om ons daar te arresteren?

De sneltrein stoomde intussen gewoon door, ongeacht of wij bezorgd of niet waren. Onze stemming die onder nul was geweest, werd beter. Wij werden het erover eens dat de snelle controle vermoedelijk te maken had met het feit dat ons afscheid op het perron te uitbundig was geweest en dat wij als burgers gebruik maakten van een wagen voor Duitse soldaten. Intussen was het buiten schitterend weer geworden. Het was een genoeg om palmen te zien, al zagen die wat armoedig uit in het winterse landschap. De tijd vloog om met praten, eten en naar buiten kijken. Wij kwamen in Toulouse-Matabiau om tien over twee aan.

Vergeleken met de hotels die ik later in Toulouse leerde kennen, was het Hotel Gambetta het best waar ik in die stad heb gewoond. Wij vierden en Werner Kahn die voor ons al in Toulouse was aangekomen, wachtten wij in een kamer op de aankomst van de jongens van de Jeugdfarm in Gouda die samen met Heinz Meierstein nog diezelfde avond in richting Pyreneeën zouden vertrekken, zoals Werner ons had verteld. Wij zouden hen twee dagen later op Vrijdag volgen.

Het was een groot plezier voor mij om de vier uit Gouda en Heinz Meierstein te ontmoeten ,want wij hadden elkaar sinds Nederland niet meer gezien. Helaas was de tijd te kort voor kletsen, maar wij zouden dat later wel weer goed kunnen maken. Hun kamers werden nu voor ons beschikbaar en wij sliepen dus voor het laatst twee nachten in behoorlijke bedden.

Heinz Meyerstein

De volgende dag ondergingen wij een vreemde ceremonie. Wij werden in de namiddag naar een specifiek adres gestuurd waar wij trouw aan Eretz⁵³ Israel moesten zweren met de hand op een bijbel en een doek met de Davidsster.

Op Vrijdag ging ons avontuur verder, nadat wij in de stad nog vlug wat boodschappen hadden gedaan.

Wij bevonden ons weer in een trein, nu van Toulouse naar Bayonne. Werner Kahn was nu ook bij ons. Willy was naar Toulouse gekomen om de vervalste papieren in te vullen en wat laatste afspraken te maken. Ik keek weer eens terug naar het panorama van Toulouse met de gedachte dat dit de laatste keer zou zijn. De trein was stampvol. Wij zaten op onze bagage in het gangpad en keken naar buiten. Enkelen van ons rookten. Het duurde niet lang voordat wij in de verte de vage omtrekken van de Pyreneeën zagen. Onze harten begonnen sneller te kloppen. De laatste spannende dagen waren aangebroken.

Ik kon de gevoelens van mijn kameraden niet kennen. Ikzelf geloofde niet dat wij alle moeilijkheden achter ons hadden. Niettemin had ik de vorige avond voor het inslapen een utopische schets van een situatie gemaakt had, waarin ik in staat was was, weer naar Engeland en Amerika brieven te sturen en met alle vrienden van het verleden contact op te nemen.

Spoedig werd het donker buiten. De noodlichten van de trein werden aangestoken. Intussen kwamen de bergketens dichterbij. Wij praatten zo min mogelijk met elkaar want wij wilden geen onnodige aandacht op ons trekken. Na een uur en een kwartier stapten wij bij een klein stationnetje uit. Volgens de opdracht moesten wij nu opsplitsen en met twee bussen die voor het station wachtten verder reizen.

Wij bevonden ons nu in de gevaarlijke 40 kilometer brede zone langs de Spaanse grens. Jawel, wij hadden onze „papieren“ maar bij een scherpe controle konden allerlei vervelende dingen gebeuren. Bovendien trok men als vreemdeling altijd bijzondere aandacht als men begon te praten. Wij spraken steeds Nederlands, hetgeen betekende dat de Fransen dachten dat wij Duitsers waren en de Duitsers, die met ons in de trein reisden, dat wij fatsoenlijke Nederlandse arbeiders waren op weg naar een nieuwe werkplaats. Uiteraard een werkplaats [Spanje] die nooit zou opkomen in de droomwereld van een Duitser.

Maar alles verliep zoals we gehoopt hadden.. Na een bustocht van ongeveer een uur kwamen wij in een wat grotere stadje aan waar wij een andere bus moesten nemen. Enkelen van ons moesten hun identiteitspapieren tonen kort voor vertrek.

Aangezien alles in orde bleek te zijn mochten wij instappen. De bus was ook stampvol en wij waren blij als er passagiers bij haltes uitstapten. Na twintig minuten waren wij aan de beurt. Wij waren nu in een dorpje, waar wij niets dan enkele huizen konden waarnemen

⁵³ Letterlijk het land Israel; in het algemeen Palestina (Ch. Fl.).

Om niet op te vallen verborgen wij ons achter huizen en wachtten op wat er nu verder zou gebeuren. Na een tijdje verschenen twee mannen die woordloos in de richting wezen waarin wij verder moesten. Onze gespannenheid nam toe. Dit was het dus! In paren liepen wij het dorp uit. Wij hoorden het geruis van een dichtbijzijnde waterval. Boven ons koepelde een bewolkte hemel. Wij konden slechts enkele sterren zien twinkelen. Rondom ons heerste dodelijke stilte. Wij kruisten een snel stromende beek en klommen een steil pad omhoog over een bergweide. Dat was al een voorproefje van wat later nog zou komen.

Een berghut dook op uit het duister. Ik raadde dat dit de bestemming voor vandaag zou zijn. De leider plaatste een ladder tegen de hut en nodigde ons uit erin te klimmen. Een geweldig gejubel brak uit toen wij daar onze vrienden weer ontmoetten.. Het was pikkedonker in de hooizolder en wij struikelden over benen en andere voorwerpen. Wij riepen hardop verschillende namen. Ik vond de kameraden van Gouda die tot over hun neuzen begraven, in het hooi lagen. Vele vragen werden nu gesteld. Er was weinig ruimte, maar nadat iedereen wat dichterbij zijn buur was gekropen, kwam er voor ons nieuwelingen genoeg levens- en slaapruiimte.

Wij wisselden onze reisverhalen uit en kregen inlichtingen over het verdere verloop van de tocht. Zo vertelde men ons dat wij hier tot Maandag moesten blijven, dus drie hele dagen en wij waren daarom wel wat teleurgesteld. Men zei dat de maaltijden hier prima en uitvoerig waren. Niemand van ons had ooit zoveel in Frankrijk gegeten. De wachttijd was nodig, want er zouden op de avond van de volgende dag nog meer personen komen en onze gids wilde niet op Zondag vertrekken. Na het eten begonnen de gesprekken. Veel verhalen uit onze tijd in Amsterdam en Gouda. Iedereen vroeg naar het lot van gezamenlijke vrienden en zo werd het laat. Het kostte ook wat tijd voordat iedereen slaapkuilen in het hooi had gegraven. Ik sliep tot de volgende morgen door behalve als zij, die in de nacht even naar buiten moesten, op mijn voeten stapten.

Ik had inderdaad een wat ongemakkelijke plaats bij de uitgang gekregen. Het was daar kouder en die naar buiten moesten, strompelden twee maal over mijn voeten. Na wat vriendelijke vloeken werd alles vergeven en vergeten. Abraham Hellman, die naast mij lag, was wat ziek en sliep nog. Tegenover mij lag Werner Kahn die elke vijftien minuten in een spiegel naar zijn exceem-bedeekte gezicht keek. Heini Friedmann, die naast hem lag en ook wat ziek was, werd net wakker.

Buiten was het prachtig weer. Echt weer om te trekken maar helaas moesten wij wachten. Om half negen kwam een aardige vrouw ons koffie en wat grote broden brengen. Die schenen genoeg voor ons maar dat bleek overdreven optimistisch te zijn. Gelukkig had een ieder van ons wat eigen proviand meegenomen. Na het ontbijt klommen sommigen de ladder omlaag om zich in de beek, zo goed als dat kon onder de gegeven omstandigheden te wassen. De luiards onder ons, beleven gewoon boven.

Wij moesten oppassen dat wij niet vanuit het dorp konden worden gezien. Er waren wel wat struikgewassen maar die waren verre van perfect. Ik moet toegeven dat ik die eerste dagen in de hut gespannen was dan bij latere kritische omstandigheden. Ik denk dat de spanning kwam door het onverwachte oponthoud en het nietsdoen. Wij vertelden dus als maar verhalen vooral Paul, die met zijn bloemrijke taal over de Joodse

Raad in Amsterdam berichtte. Hij kreeg steeds groot applaus. Zij, die niet luisterden, probeerden te lezen of te slapen.

Voor ons Nederlanders die niet aan bergen waren gewend, was de omgeving schitterend, vooral het dorpje beneden in de vallei en de sterk stijgende Pyreneeën met hun zijketens achter ons. Zo nu en dan keken wij naar de kaart van onze route en wij bespraken de lengte en duur van onze aanstaande tocht.

De maaltijd die onze boer voor ons had gekookt was prima en bevatte veel vlees. Drie mannen kwamen nog die avond aan, toen wij al bijna waren ingeslapen. Wij kenden hen niet. Twee waren ongeveer 40 jaar oud en de derde die 46 was, zag er veel ouder uit. Eerst waren wij niet zo gelukkig met deze uitbreiding, want zij waren zo verschillend van ons. Maar zij bleken genoegelijke mensen te zijn. De oudste vertelde als maar Joodse moppen waarmee hij veel gelach oogstte. Wij verveelden ons nooit want er was immers zo veel te vertellen over de gebeurtenissen van de afgelopen jaren en de belevenissen in Nederland en Frankrijk waarin een van onze vrienden steeds de held was.

Wij zouden op Maandagmiddag vertrekken. Het weer was wat slechter geworden maar wij letten daar niet op. Heini en Abraham waren weer gezond. Emil spon voor ons en hemzelf illusies door uit te rekenen hoe wij op Woensdag of Donderdag al in Barcelona konden zijn. Ik kon niet naar zijn onzin luisteren want volgens mij gebeurde er altijd iets onverwachts als je te vroeg blij bent, en daar kon je altijd vast op rekenen!

Het was nu Maandag 15 November. Iemand fluisterde dat dit Herbert's verjaardag was. Hij werd gefeliciteerd, ontving goede wensen en een pakje tabak voor zijn pijp die steeds in zijn mondhoek stak of hij nu rookte of niet. In de namiddag verscheen onze goed voor het bergklimmen uitgeruste gids met een van onze Franse kameraden die ons wat Spaans geld en extra eten gaf. Wij waren nu dertien man in her geheel, Berrie, Heini, Abraham en Dubsky uit Gouda, Herbert, Paul, Emil en ik uit Auffay, twee Franse jongens, en de drie oudere mannen. Wij gaven de vriend uit Toulouse onze documenten. Begeleid door: „Veel Geluk“ en de meesten met een dikke bergstok in de hand, gingen wij op pad. De grote bergtocht zou beginnen!

Onmiddelijk achter onze hut begon een steil pad dat over smalle beekjes en veel keien liep. Wij mochten niet hardop praten.

Onze stoet bood een merkwaardige aanblik: een ieder met zijn bundel, meestal op de rug vastgebonden. Onze gids was de enige die beter uitgerust was. Hij had een leren berenmuts op zijn hoofd, een goede rugzak, en iets dat op ons een geweldig indruk maakte, namelijk een gevaarlijk uitziende en geladen revolver in zijn achterzak. Wij hoopten allemaal dat het gebruik ervan niet nodig zou blijken.

Al na een paar honderd meter begon onze groep uiteen te vallen. De oudere mannen liepen achteraan. Na dertig minuten moesten wij pauze maken want de man van 46 jaar kon niet verder. Hij ging op een keisteen zitten, bleek als krijt en met zweet dat van zijn voorhoofd parelde. Hij kreeg een slok cognac, die speciaal voor dit doel was meegenomen. Dat hielp maar slechts voor tien verdere minuten. Iedereen en vooral de gids kon zien hoe moeilijk het klimmen voor hem was. Hem werd aangeraden om te keren en naar Toulouse te gaan, voordat het te laat daarvoor werd en dat deed hij. Het incident maakte onze stemming er niet beter op want iedereen vroeg zich af wat hij zou doen als hem dat gebeurde en er geen veilige gelegenheid meer was om terug te keren.

Wij klommen nog snel, hoewel wij hard moesten ademen vanwege de grote inspanning. Het weer werd alsmear slechter en de hemel werd door grijze laaghangende wolken overdekt.

Gedurende de mars hoorden wij dat de zwager van onze gids Adriaan wat hoger op de berg op ons zou wachten met een rapport over de begaanbaarheid van de route.

Na een klim van ongeveer twee uur maakten wij onze eerste pauze. Wij aten wat en wierpen overtollige bagage zoals boeken en kranten weg. Toen kwam de hernieuwde oproep: „Allez!“

Het volgende routestuk werd als maar moeilijker. Het was nu half vijf in de namiddag en het was licht begonnen te regenen. Zwaar hijgend stegen wij verder. Wij maakten een korte halte bij een beek om wat te drinken. Daarna ontmoetten wij de zwager die aan ieder, die er geen had, een wandelstok gaf. Nu leidde hij de stoet en Adriaan liep achter aan het eind. Langzaam, bijna ongemerkt werd het donker. Wij waren nu in een bos en verderop konden wij de eerste sneeuw zien. Zo stapten wij verder iedereen in eigen gedachten verzonken. Herbert en Heinz Meierstein liepen vooraan, ik in het midden en de oudere mannen aan het einde. Het pad werd als maar moeilijker begaanbaar. Wij stapten al door vers gevallen sneeuw en iemand gleed geregeld uit. Wij verlieten het bos en kruisten door een wei. Ver beneden ons hoorden wij de koeie- en schaapsklokken. En boer kwam langs en groette vriendelijk.

Plotseling, toen hij al twee honderd meter verwijderd was, stootte deze boer korte waarschuwendende fluittonen uit en zwaaide naar ons in een bepaalde richting. Ik was bang en allerlei fantasieën vlogen door mijn brein. Wij begonnen vlugger te lopen totdat wij om een hoek waren gekomen. De regen was opgehouden maar het sneeuwde inplaats daarvan. Je kon altijd maar de persoon voor je zien, zijn hoofd en het pak op zijn met sneeuw bekleedde rug.

Spoedig bereikten wij een tweede bos. Het was nu heel donker geworden. Het moet wel zeven uur zijn geweest. Wij bestegen een nauw pad. Links van ons was een steile muur en rechts een even steile afgrond. Het pad scheen uit gaten en keien te bestaan. Voortdurend viel er iemand vooral Paul die voor mij liep. Om het idee, dat ik eventueel ook zwak zou worden en zou opgeven te verdrijven, dacht ik aan allerlei paradijselijke zaken. Het was moeilijk om het pad in het duister te zien en op de stappen van degenen die voor je liep, te letten.

Het pad scheen eindeloos. Het liep nu wel vlakker maar was net zo vermoeiend als het steilere deel. Onze gids had zijn zaklantaarn aangestoken, gevolgd door anderen die er ook een hadden. Ik had er geen maar iemand drukte mij er een in mijn hand. Nu de zon onder was gegaan was het flink koud geworden en mijn hand die de lantaan hield werd langzamerhand gevoelloos. Ik had de wandelstok in de ene en de lamp in de andere hand en paste op om niet te vallen. Toch was het lopen gemakkelijker geworden dank zij de zaklantaarn.

Oorspronkelijk zouden wij die nacht zijn doorgelopen om de volgende morgen in Spanje aan te komen maar het plan veranderde, zodat wij in een typische Pyreeneenhut zouden overnachten om de volgende morgen verder te gaan. Enerzijds waren wij blij toen wij van die hut hoorden, aan de andere kant maakten wij ons zorgen over onze voedselvoorraden die niet op dit oponthoud waren berekend.

Toch was de gedachte dat wij spoedig konden uitrusten en die nacht in een hut zouden doorbrengen zeer verleidelijk and wij geloofden dat wij wel met minder eten toe konden. Intussen hadden wij het bos achter ons. Een scherpe ijskoude wind blies in onze gezichten. Iedereen was doorweekt en dorstig. Gelukkig dook de besproken hut gauw op. Iedereen slaakte een zucht van verlichting en wij waren gauw in ons onderdak voor deze nacht.

Iedereen zocht naar een goede plek in het stro. Sommigen kleedden zich in het licht van de zaklantaarns volledig uit. Anderen, zoals ik, kropen geheel gekleed tot aan het puntje van de neus onder het stro. Gisteren had ik met Emil een pullover geruild die echter voor mij veel te groot was. Hij had aan Frans uit Haarlem behoord. Nu kon ik hem als ik de rits sloot tot over mijn hoofd trekken. Van verre hoorde ik iemand zeggen, dat wij de volgende dag zouden moeten omkeren als het niet ophield met sneeuwen. Ik was zo vermoedid dat het belang van deze woorden niet eens tot mij doordrong. Een ruzie brak naast mij uit omdat een zekere Mandelblatt plotseling beweerde dat hij de leider van onze groep was .

Ik werd de volgende ochtend vroeg wakker, omdat ik in vochtig stro lag. Het had schijnbaar opgehouden met sneeuwen maar plotseling herinnerde ik mij de woorden van de vorige avond. Het was onmogelijk om te geloven dat wij rechtsomkeer zouden moeten maken! Alle moeite van de vorige dag zou dan voor niets zijn geweest en wij waren immers al zo dicht bij de grens. Ik kon niet geloven dat Adriaan's mening serieus was geweest. Iemand ging naar buiten om het weer te verkennen en meldde dat het sneeuwen was opgehouden maar dat er een dik pak sneeuw lag. Wij kregen weer wat moed! Wij aten wat en ontdekten dat de etensvoorraad volkomen ontoereikend was want er was niets meer over voor nog een maaltijd. Wij waren gauw klaar en gingen naar buiten. Het uitzicht was prachtig! Wij werden door geweldig hoge bergtoppen omringd en hadden een schitterend gezicht op het dal beneden ons. En over alles heerste een doodse stilte. Ik herinner mij het uitzicht ook omdat Adriaan nu heel beslist stelde dat wij terug moesten. Aanvankelijk geloofden wij hem niet, maar wij ontdekten al snel dat hij gelijk had. Wij probeerden enkele meters te lopen maar zonken tot aan de knieholtes in de sneeuw. Toen wees Adriaan ook nog naar de hogebergtop waar wij overheen moesten voor wij in Spanje konden komen.

Iedereen begreep nu dat verdergaan zinloos was. Zwaar gedeprimeerd begonnen wij aan de terugtocht. Misschien is zelfs gedeprimeerd niet het juiste woord voor onze ware gevoelens. In het begin voelden wij eigenlijk niets. Voorbij, dacht ik, voorbij! Nadat wij al genoeg obstakels hadden genomen, kwam van dit alles niets terecht.. Wat als een Duitse patrouille ons nu tegenkwam! Weg waren alle illusies die wij ons ondanks de opofferingen hadden gemaakt. De enige gedachte was om nu Toulouse zonder verdere moeilijkheden te bereiken. Wat zou Willy wel zeggen als hij ons zag komen? Toch moest iedereen op zijn eigen manier met de situatie klaar komen. Onze stemming werd langzaam aan wat beter. Het werd een snelle afdaling. Wij rustten eenmaal onderweg. Toen gleden wij verder omlaag langs de ijzige paden. Precies vierentwintig uur nadat wij vertrokken waren, bereikten wij onze hut weer..

Onder inachtneming van de veiligheidsmaatregelen die wij al kenden, klommen wij in de hut en maakten het stro klaar voor de nacht. Iedereen viel vermoeid neer. Eerst zeiden wij niets want iedereen was te moe of was bezig met zich om te kleden. Nadat het veel kariger avondeten was gebracht, kwamen de tongen wat los. Intense discussies werden uitgevochten of het nodig was geweest om om te keren en of het beter was geweest als wij zonder gids waren doorgedaan. Vooral Heinz Meierstein hield aan dit standpunt vast. Buiten regende het. Iedereen viel in slaap en werd pas bij het dagen wakker. De discussies gingen nu in hoofdzaak over de toekomst. Het was duidelijk dat een tweede poging niet in de komende dagen kon worden ondernomen. Toch gaf Adriaan ons wat hoop toen hij zei dat dit niet geheel onmogelijk was mits het weer beter werd. Maar om daarop te wachten moesten wij terug naar Toulouse en hoe moest dat zonder geldige papieren? Per slot van rekening hadden wij alle documenten behalve onze PB's afgegeven en deze hadden geen enkele waarde in de gevaarlijke grenszone. Er werd besloten dat Herbert en Werner zonder papieren naar Toulouse zouden gaan en een van hun zou terugkomen met een "geldig reisbevel" voor ons..

Anderen toonden nu ook tekenen van misnoegen. Herbert kreeg de wind van voren toen hij herhaaldelijk opschepte hoe hij etenswaren voor een hernieuwde mars in Toulouse zou kopen en hoe hij daar naar hartelust in een restaurant zou dineren. De maaltijden waren namelijk zo ontoereikend geworden zodat iedereen meestentijds honger had.

Maar het liep toch weer anders. Wij waren op Dinsdagmiddag teruggekomen en Adriaan was op Donderdag in Toulouse geweest waar hij onze documenten had opgehaald. Nu werd besloten dat wij, die oorspronkelijk het laatst in de hut waren aangekomen op Vrijdag zouden reizen en de rest op Zaterdag..

Aangezien wij tot nietsdoen waren veroordeeld, dacht ik verder na hoe ik Spanje zou kunnen bereiken, want voor geen geld zou ik dat doel ooit opgeven. Per slot van rekening was ik daarvoor naar Frankrijk gekomen. Zo kreeg ik het idee om de grens per trein te passeren. Dat klonk zo avontuurlijk als een roman van Karl May⁵⁴ maar hoe langer ik erover nadacht, hoe meer ik erdoor werd bezeten. Ik besprak het plan met mijn kameraden. De meesten vonden het een slechte grap. Alleen Berrie en Abraham stonden mij toe om hen de praktische kanten van het plan uit te leggen.

Niet alleen had ik daarover gelezen, ik had ook in Nederland al gehoord van gevallen waarin mensen verborgen onder een trein uit Duitsland waren ontvlucht. Hoe meer wij drie erover praatten en dachten, des te enthousiaster wij werden. Maar wij wilden eerst naar de gewone wereld terugkeren alvorens iets dergelijks te ondernemen.

⁵⁴ Populaire Duitse schrijver (1842-1912) die zich specialiseerde op ontmoetingen van blanke settlers met Amerikaanse Indianen. Hij schreef enkele van zijn boeken in de gevangenis waar hij voor kleine diefstallen zat (D.H.).

Toen onze boer ons op Vrijdagmorgen om zes uur bij de hut kwam roepen, was het buiten ijskoud. Wij gingen eerst naar zijn huis waar wij warme koffie met cognac en een boterham kregen. Wij namen afscheid van hem. Zijn zuster bracht ons naar de bushalte aan de hoofdweg waar wij dertig minuten op de bus moesten wachten. Onze voeten waren gevoelloos geworden. De rit verliep gladjes. Iedereen was opgelucht toen wij het station dat buiten de gevaarlijke zone lag hadden bereikt.

Toen de trein voor Toulouse aankwam kon ik mij niet beheersen om eens goed onder de wagons te kijken maar veel wijzer werd ik toen niet. Ik ontdooide pas in de goed verwarmde wagon. De anderen waren verder naar voren ingestapt. Het moet ongeveer half een zijn geweest. Ik had een ontzettende honger en daarom sloot ik wijselijk mijn ogen tot onze aankomst in Toulouse.

Toen wij bij onze bestemming aankwamen, was ik toch wel opgelucht over de goede afloop van de hele zaak. Ik was door en door koud maar ik nog de anderen waren ziek geworden. Het regende pijpestelen toen wij door Toulouse naar het ons bekende Hotel „Gambetta“ liepen. Een Franse kameraad had ons bij het station afgehaald en had elk een pretzel gegeven die wij verslonden. Hij gaf ons bonnen voor brood en zou ons de volgende dag weer ontmoeten. Paul was zo uitgeput dat hij meteen naar bed ging. Wij anderen kochten eerst wat te eten om onze honger te stillen en wij verslonden dat eten. Daarna ging elk zijn eigen weg. Sommigen gingen naar de kapper, anderen naar een badhuis, net wat je nodig vond. In de namiddag ontmoetten wij elkaar in het Café de la Paix ,waar wij ons zo volstoppen met eten dat wij nauwelijks meer konden lopen.

Er is geen twijfel aan dat ik het plezierig vond om weer door de straten van Toulouse te wandelen. Ik had dan wel al afscheid van de stad genomen, maar was ook opgelucht dat de tocht tenslotte zo goed en zonder gevaarlijke incidenten was verlopen. De volgende avond, op 20 November, ging ik naar het station met een Franse Chawer om onze kameraden, die waren achtergebleven op te halen. Ik had al in het hotel voor hun kamers gereserveerd. Ik schrok eerst wat toen alleen Adriaan kwam opdagen, want ik dacht dat er iets onverwachts was gebeurd wat immers altijd mogelijk was. Adriaan kalmeerde ons en vertelde dat de jongens niet in de overvolle bus hadden kunnen stappen. Nu zouden zij tot Maandag moeten wachten omdat de bus op Zondag niet reed. Toen ik aan onze kameraden verslag uitbracht, hadden we allemaal echt medelijden met hun, omdat zij nu twee dagen langer in dat gat moesten blijven zitten. Wij begrepen hoe groot de teleurstelling voor hun moest zijn geweest.

De nu volgende periode in Toulouse verstreek zonder grote gebeurtenissen. Zoals verwacht, verscheen de tweede groep op Maandag. Zij vertelden dat de etenssituatie na ons vertek geweldig was verbeterd. Onze Franse kameraden probeerden ons te troosten met nieuws dat een tweede tocht binnen enkele dagen kon plaats vinden. Maar dit waren losse beloftes en na enige tijd geloofde niemand daar meer in.

Iedere dag mochten wij een bepaalde hoeveelheid geld aan eten en onderdak uitgeven. De rest ging naar bioscoop en snoepjes. Nadat wij, meen ik, al veertien dagen in Toulouse waren geweest kwam Kurt om de situatie grondig met ons te bespreken. Op grond van veiligheidsoverwegingen was het niet geraten om nog langer in die stad te blijven en dus werd het onmogelijk geacht om in Toulouse voor een tweede overtocht van de Pyreneeën te wachten.

Wij bespraken ook een voorstel van Franse zijde, namelijk dat wij tijdelijk in de „Maquis“⁵⁵ zouden schuilen. Alleen Herbert, Abraham en ik kwamen daarvoor in aanmerking omdat wij Frans spraken. Herbert was de enige die bereid was om te gaan. Toen hij op het laatste ogenblik ontdekte, dat wij twee niet zouden meedoen, trok hij zich terug.

Inmiddels begon ik serieus te werken aan mijn plan om Spanje per trein te bereiken. Nagenoeg iedere ochtend ging ik naar het station om vanaf het perron uit het chassis van de wagons te bestuderen. Ik ontdekte een interessante plek bij de assen en bestudeerde die zo goed als onder de gegeven omstandigheden mogelijk bleek. In de namiddag hing ik gewoonlijk rond op het rangeerterrein van Mitropa's⁵⁶ restauratiewagens die op een hoger chassis dan de anderen waren gebouwd. Abraham vergezelde mij om alles te bekijken en beloofde mee te zullen doen. Heinz Meierstein beloofde dat ook. Nadat Berrie ook eens naar het chassis van een wagon had gekeken, raakte hij zo onder de indruk van dat dreigende stangensysteem, dat hij er helemaal niet meer of slechts afwijzend over praatte.

Abraham en ik bespraken ons plan met Willy en Kurt, die ons niet serieus namen. Maar Kurt maakte wel wat praktische voorstellen. Volgens hem moesten wij eerst eens een test rit maken om uit te zoeken of het plan wel technisch uitvoerbaar was. Ik besloot meteen om een korte rit onder een trein te maken tussen Toulouse en Bordeaux. Onze andere kameraden probeerden ons te overtuigen om dit plan op te geven om met hen naar de Maquis te vertrekken.

Toen wij op 7 December 1943 afscheid namen, leek het mij dat zij keken alsof zij mij nooit weer terug zouden zien. De stemming was echt zwartgallig. Onze Franse kameraden waren verbijsterd en verklaarden dat zij ons niet zouden laten gaan als dat in hun macht lag. Bovendien was het jammer, zeiden zij, dat wij het Spaanse geld dat zij ons hadden gegeven, zouden meenemen. Zij pleitten met ons dat wij nog eens het Maquis-plan moesten overwegen.

Maar wij bleven doof voor alle tegenwerpingen. Op die dag namen Willy, Herbert, Abraham en ik de trein naar Bordeaux. Ik besloot tenslotte de testtrip niet te maken, aangezien dat een onnodig risico leek. Herbert wilde in Bordeaux werk zoeken en wachten op de volgende gelegenheid om naar Spanje te komen.

Abraham en ik bleven nog drie dagen in Bordeaux waar wij in het hotel Lion d'Or woonden, in de cantine van het Duitse leger aten en dan besloten om op 11 December te vertrekken. Abraham had het ongenaakbare geloof dat wij voor Chanukah in Spanje zouden zijn. Wij besloten de late sneltrein naar Bayonne te nemen en om de zes minuten stop in Bordeaux te gebruiken om onder een wagon te kruipen. Reizen per trein naar Bayonne vergde echter een bijzonder Duits document, een „Sonderausweis.“ Willy had weer eens een briljant idee om ons daaraan te helpen. Hij ried ons aan naar de O.T. te gaan met een gewoon reisbevel om daar een „Sonderausweis“ te halen waarmee wij gratis naar Bayonne konden reizen. Het lukte en wij waren daarna dolblij want „als iets zo goed begint moet het wel goed eindigen.“ Die avond reisde Willy terug naar Parijs en wij brachten de tijd door met galgenhumor. Het bleek later, dat hij niet had geloofd dat we ons plan jnderdaad zouden uitvoeren.

⁵⁵ Maquis: dichtbegroeide en moeilijk toegankelijk gebieden van Frankrijk waar Franse strijders tegen de Duitsers scholen (Ch. Fl.).

⁵⁶ Bedrijf van slaap- en restauratiewagons bij de spoorwegen.(D.H.).

Nu was de kritieke dag van 11 December aangebroken. Wij liepen gedurende de dag wat rond. Onze trein zou om zes uur vertrekken. Om half vijf waren wij in de Rue Tanesse om alles wat wij niet mee konden nemen achter te laten. Om niet onnodig op te vallen als iemand die zonder bagage reist, nam ik mijn aktentas mee, die ik in Bayonne in het bagagenet zou achterlaten. Herbert en Ernst Kahn, die permanent in de Rue Tanesse woonde, waren de laatsten die ons zeiden dat wij mesjogge waren. Om kwart voor zes stonden wij op het perron. Helaas was de trein een uur vertraagd. In mij jaszakken had ik een zaklantaarn, dikke handschoenen en een pet. Mijn kleding was die van een arbeider. In de aktentas zat wat te eten.

Denderend kwam de trein om zeven uur binnenrijden. Wij renden naar voren waar de wagens voor het Duitse soldaten waren, maar die bleken al buiten het perron in volkomen donker te staan..Daarom stapten we maar in een van de wagons, waar we later eronder wilden kruipen Ik moet toegeven dat ik langzamerhand gespannen werd en ik was blij dat de rit naar Bayonne twee en half uur zou duren. Ik keek eens naar buiten en was er weer zeker van dat dit echt de laatste keer was dat ik Bordeaux zou zien. Kennelijk waren er maar twee mogelijkheden: Of alles verliep vlot en wij zouden Spanje bereiken, of er ging iets mis en wij zouden in de gevangenis of nog erger eindigen. Het spreekwoord „alles loopt altijd anders dan je denkt“ werd weer eens bewaarheid.

De grote wijzer van mijn horloge stond op kwart voor tien toen wij eindelijk het station van Bayonne binnenreden. Onze wagon was totaal duister. Voorzichtig stapten wij als laatsten bij de „verkeerde kant“ uit zonder gezien te worden. Het was pikkedonker rondom. Abraham liep voor mij en ik volgde. Als de bliksem waren wij onder de trein!

Wij wisten al waar onze „ligplaatsen“ moesten zijn, en wij probeerden op de stangen te klimmen maar er was voor mij niet genoeg ruimte voor het hele lichaam en ik kon mijn benen ook niet optrekken want de ruimte tussen de stangen en de bodem van de wagon was te smal ervoor. Mij hoofd stotte tegen de stangen en ik probeerde met man en macht om mij erin te persen. Maar ik begreep al gauw, dat wij niet door konden gaan en herinnerde mij op tijd dat de trein hier slechts zes minuten zou stoppen. Daarom zei ik tegen Abraham dat wij moesten opgeven.

Daar wilde hij aanvankelijk niets van weten. Ik bevrijdde mij echter met een ruk en sprong op het perron en hij moest mij wel volgen. Snel verwijderde ik de pet van mijn hoofd en deed mijn handschoenen uit vanwege het risico dat iemand zou denken dat wij terroristen waren die een aanslag voorbereidden. Toen wij langs de restauratiewagon liepen, merkte ik op dat wij daaronder hadden moeten kruipen, want die was wat „hoger op de wielen“,net zoals het plan was dat ik in mijn hoofd had. Abraham wilde het meteen proberen maar aangezien de trein elk ogenblik kon vertrekken, had ik niet meer de moed om dat te doen.

Diep teneergeslagen verlieten wij het station. Nu moesten wij wel naar een hotel zoeken. Wij besloten om het experiment de volgende avond te herhalen. Ik geloofde dat onze mislukking toe te schrijven was aan het feit dat wij onder een Duitse wagon waren gekropen. Morgen zouden wij een Franse proberen.

Gelukkig hadden wij nog wat Frans geld bij ons en ongeveer honderdvijftig francs zou wel genoeg zijn om voor een bed en ontbijt de volgende morgen te betalen. Ik had van tevoren aan alles gedacht en niet alle onze bonkaarten in Bordeaux achtergelaten.

Op ons vragen noemde iemand een klein hotel in de buurt. De eigenares keek bedenkelijk naar ons. Toen ik bij toeval in een spiegel keek, begreep ik meteen waarom, want ik ontdekte dat mij gezicht, handen, jas en broek met strepen zwarte roet waren bedekt. Abraham was minder vuil dan ik. Maar wij hadden geluk en kregen een kamer voor vijftwintig franc. Wij gingen gauw naar bed, want wij zouden nog de gehele volgende dag hebben om plannen te smeden.

Toen wij wakker werden scheen de zon, maar het was bitter koud. Wij dronken een kop koffie, betaalden en namen afscheid. Ik durfde mij nauwelijks te tonen met een jas die vol zwarte strepen zat. Ik had het gevoel dat iedereen meteen zag dat ik onder een trein had gelegen. Af en toe deed ik mijn jas uit maar het scheen nog opvallender om op zulk een koude dag met de jas over je arm rond te lopen. Ik geef toe dat ik die hele dag zenuwachtig was over mijn uiterlijk, en ik werd pas kalmer toen wij in de namiddag naar een bioscoop gingen.

Alles moest die avond goed gaan, want wij hadden bijna geen bonnen voor boter en brood meer. Om half acht aten wij ons laatste maal en om kwart voor negen waren wij weer op het station. Deze keer was de trein echter op tijd. Wij gingen aan het einde van het perron staan wachten. Toen de trein aankwam renden wij om het einde ervan en probeerden eronder te kruipen. Maar het ongelofelijke gebeurde toch! Hetzelfde probleem als van de vorige avond! Het was onmogelijk ruimte voor het hele lichaam te vinden. Bovendien kwam een spoorwegwerker met een lantaarn aanlopen en dus moesten wij weer opgeven.

Wij waren nauwelijks op het perron terug, toen plotseling een Duitse militair verscheen en naar onze papieren vroeg. Gelukkig deed onze „Sonderausweis“ zijn werk en konden wij ongehinderd verder gaan. Abraham wilde meteen een kamer in hetzelfde hotel huren, maar ik dacht dat de eigenares het vreemd kon vinden dat wij op dezelfde dag vies en zonder bagage terugkwamen. Uiteindelijk gaf ik toe en wij overnachtten in dezelfde kamer van de vorige nacht.

Die avond bespraken wij de situatie uitvoerig. Wij dachten een derde poging te ondernemen maar ons hele enthousiasme was weg. Wij overwogen om op de zogenaamde „harmonica“ tussen twee wagons te schuilen maar, zoals gezegd, het grote enthousiasme was er niet meer. Ik was bijzonder bezorgd want wij hadden bijna geen geld en etensbonnen meer. Ik dacht dat het beste was als wij in Bayonne of Biarritz werk zochten en zo de poging per trein naar Spanje te komen, voorlopig uit te stellen.

Op Maandag liepen wij met enorme honger rond. Toevallig kwamen wij in een restaurant enkele Nederlanders tegen. Ik verkocht hen voor honderd franc een van de pakjes sigaretten, die ik voor noodgevallen altijd bij mij had, zo dat wij de kamer voor de komende nacht konden betalen. De jongens gaven ons het adres van een Nederlandse firma in Biarritz en wij besloten om deze later s'avonds op te zoeken. Gedurende de namiddag liepen wij doelloos door Bayonne en hoopten maar op geluk later.

Die avond namen wij de tram naar Biarritz. Bij het genoemde hotel vonden wij veel Nederlandse arbeiders. Abraham ontmoette wat kennissen van zijn vroegere werkplaats bij Jonsac. Dat maakte onze taak al makkelijker. De jongens vertelden ons details over het werk en gaven ons het adres van de firma. De aannemer, met name Cleysteen, bleek een eenvoudige en sympatieke man te zijn. Wij vertelden hem iets geloofwaardigs en hij gaf ons broodbonnen en stelde voor dat wij de volgende morgen naar het werkterrein zouden komen. Wij waren dolgelukkig, vooral Abraham die als

voorschot een pakje tabak had gekregen. De Nederlandse jongens gaven ons elk een Duits brood dat wij meteen opaten, alsof wij de hele dag hadden gevast. Zelfverzekerd keerden wij naar Bayonne terug.

De volgende ochtend, Dinsdag 14 December, betrad ik het werkterrein, het vliegveld van Biarritz, voor het eerst sinds Auffay. Het was een bijna ideale baan. Het uurloon was 17.5 franc, het eten van de Duitse kantine was prima en je hoefde niet hard te werken. Bijna de hele dag hingen wij wat rond een vuurtje. Het kostte slechts enkele minuten om de begroeiing van een helling te maaien. Twee dagen later kregen wij het voorschot van onze loon en hoefden ons voorlopig geen zorgen te maken. Bovendien waren wij nu door ons werk beschermd en hoefden niet meer op valse reisbevelen te steunen.

Dat was wel een plezierige tijd maar, zoals zo vaak, kwam er gauw een einde aan. De firma had haar taak in Biarritz beëindigd en verhuisde naar een ander stadje, Mont-de-Marsan.

Dat was wel een klap voor ons, want wij hadden gehoopt in Biarritz relaties voor een vlucht naar Spanje aan te knopen. In Mont-de-Marsan, dat verder in het binnenland lag, zou dat onmogelijk zijn. Het werk eindigde op een Donderdagmiddag en dus konden wij nu het befaamde Biarritz met zijn prachtige strand gaan bezoeken. Op Vrijdag morgen om elf uur zou de trein Bayonne verlaten. Maar omdat de firma haar hoofdkwartier in Biarritz had en wij twee in Bayonne woonden, zouden wij ons bij de groep arbeiders om elf uur op het perron van Bayonne voor verdere reis in hun trein voegen.

Wij gingen dus op Vrijdag ochtend op het station van Bayonne een kop koffie drinken om op de trein te wachten, toen een politieagent in burger naar onze tafel kwam en onze papieren wilde zien. Wij gaven ze hem en vroegen om uitleg. Ofschoon wij deze keer de waarheid spraken, geloofde hij ons niet en stopte onze papieren gewoon in zijn zak. Daarna gingen wij drie naar het perron. Hij wilde namelijk nagaan of wij werkelijk op het reisbevel van de groep stonden. Toen de trein het station binnenreed, hing onze voorarbeider uit een raam en keek naar ons uit.. Ik riep luidkeels zijn naam. Toen had ik de geweldige voldoening dat de agent nu ons verhaal wel moest geloven en onze papieren moest teruggeven. Later zouden wij echter nog niet op onze plaats van bestemming aankomen, want wij misten onze aansluiting in Dax en waren te laat in de namiddag voor onze verbinding naar Mont-de-Marsan. Wij moesten daarom in de wachtkamer van het station van Morceaux overnachten want er was in deze plaats geen hotel beschikbaar.

Zo kwamen wij pas op Zaterdagmiddag in Mont-de-Marsan aan. Het werd al gauw duidelijk, vooral na de maaltijd op de toekomstige werkplaats, dat de omstandigheden hier veel slechter waren. Iedereen was neerslachtig want de firma had niet alles goed voorbereid. Er was niet eens een plek om te overnachten. De slechte stemming groeide totdat 's middags iemand voorstelde, om tot Zondagavond in de grote stad Bordeaux door te brengen. Het was immers al Zaterdag en het werk zou pas op Maandag beginnen.

Abraham en ik keken naar elkaar en hadden dezelfde gedachte. Naar Bordeaux waar wij onze kameraden konden ontmoeten! Prachtig! Die avond besloot iedereen naar Bordeaux te gaan, ook om de baas van de Cleysteen firma, te vinden. Het voorstel werd luidruchtig aangenomen, want wij zouden dan een vrije dag op rekening van de firma hebben. Wij namen de avondtrein via Dax naar Bordeaux en niemand was gelukkiger dan

ik toen wij daar aankwamen. Bordeaux was leelijk en onsympatiek, maar veiliger dan Bayonne of Toulouse. Wij probeerden zonder geluk in verscheidene hotels een kamer te vinden maar eindigden toch in de bekende Rue Tanesse. Kort voor middernacht verscheen daar tot onze grote verrassing, Willy. Wij, die om zo te zeggen voor altijd verdwenen waren, begroetten hem met grote blijdschap.

De volgende dag brachten wij door met niks doen. Zo nu en dan kwamen wij weer met onze collegas samen om te horen of ons werk in Mont-de-Marsan binnenkort zou beginnen. Mijnheer Cleysteen, kon nergens worden opgespoord. Hoewel wij er niet veel zin in hadden, besloten wij toch maar bij zijn firma te blijven omdat wij niets beters konden bedenken. Maar op 22 December greep het lot weer eens in en stuurde onze plannen in een totaal andere richting.....

Abraham en ik waren net in het hotel Lion d'Or teruggekeerd om een mager avondeten te gebruiken, toen iemand aan de deur van onze kamer klopte. Op ons „entrez“ kwam een grote breedgeschouderde man binnen en begroette ons in het Nederlands. Na wat oppervlakkig gepraat, wees hij naar ons eenvoudige maal dat wij zittend op bed aten en vroeg: „hebben jullie dan niets anders te eten?“ Wij antwoordden: „het eten is inderdaad wat karig.“ „Wel“ stelde hij voor „kom met mij beneden in het hotel eten.“ Ofschoon ik daar eerst sterk op tegen was, gaf ik toch gauw toe en nam zijn uitnodiging aan. Toen wij een ogenblik alleen waren, wisselden Abraham en ik onze meningen uit. Wij besloten gereserveerd te blijven en uit te vinden wat hij van ons wilde. Wij waren ervan overtuigd dat hij ons niet uit broederlijke liefde had uitgenodigd.

Toen wij met hem en een vriend van hem in het hotel aan tafel zaten, werd hij wat mededeelzamer. Zijn naam was Christiaan Lindeman⁵⁷ en hij was lid van een illegale organisatie met verbindingen in Nederland en Spanje, en zijn taak was nu een Engelse piloot uit de gevangenis van Mont-de-Marsan te bevrijden. Hij was Nederlander en kwam uit Roermond. Zijn naam Christiaan kon net zo juist of vals zijn als de onze.. Hij vroeg naar details van controles in de trein tussen Bordeaux en Dax. Aangezien wij deze route goed kenden, gaven wij hem de gevraagde inlichtingen.

Nadat wij het eten hadden beeindigd, gingen wij drie naar onze kamer om de zaak verder te bespreken. Volgens Christiaan's plan zouden wij uitkijkposten zijn. Terwijl hij en zijn vrienden in de gevangenis bezig waren, moesten wij ervoor zorgen dat hen geen gevaar van buiten dreigde, en als dat zich scheen te manifesteren moesten wij hen waarschuwen. Oorspronkelijk was ik niet bereid deze rol te vervullen, maar de beslissende factor was dat wij bij mislukking van het plan meteen, en bij success twee weken later naar Spanje zouden worden gebracht. Op grond hiervan kon ik onmogelijk nee zeggen en wij besloten de volgende morgen samen met Christiaan te vertrekken. Wij lieten een bericht voor onze collegas in de Rue Tanesse achter en gingen naar ons hotel terug.

⁵⁷ Christiaan Lindeman bestond echt. Hij werd een belangrijke militaire assistent van Prins Bernhard de echtgenoot van de toekomstige Koningin Juliana. Bernhard was kommandant van de Nederlandse „Prinses Irene Brigade“ van het Britse leger. Zonder het te beseffen zou Lindeman wat details van de operatie Market Square bij Arnhem in September 1944 hebben laten uitlekken, maar dat is nooit bewezen (D.H.).

In bed praatten wij de nog eens erover. De hele zaak leek vreemd. Een volkomen onbekende man vraagt ons hem bij een enorm gewaagde onderneming te helpen zonder dat ons werkelijk te kennen. Daarom moest hij of heel onvoorzichtig, of een Gestapo⁵⁸ agent zijn.

Maar met betrekking tot het tweede dachten wij er gauw anders over., want wij herinnerden ons de inhoud van zijn bagage, die hij ons eerder al getoond had: twee revolvers, een dolk en een spuitje met strychnine. Hij vertelde ons ook dat hij al vaker in Spanje was geweest. Tijdens het eten had hij zijn adres in Parijs aan zijn vriend, die in het dorp Peyrehorade woonde, gegeven en Abraham was zo slim geweest om dat ongemerkt op te schrijven.

Op Dinsdag 23 December stonden wij om half zes gereed op het perron van het station St. Jean in Bordeaux, maar door een uur vertraging kwamen wij pas omstreeks negen uur in Dax aan. Een taxi wachtte op ons en Christiaan sprak kort met twee vrouwen terwijl wij instapten. Wij waardeerden het dat er vrouwen in zijn organisatie meewerkten. Misschien was het slechts onze illusie maar wij kregen al meer vertrouwen in onze nieuwe vriend. In minder dan een uur kwamen wij in Mont-de-Marsan aan.

Bij een garage stapten wij uit gevolgd door Christiaan en een jonge vrouw. Ik droeg zijn aktentas die wij de vorige avond hadden gezien. Wij liepen langs de gevangenis en kwamen in een café waar wij enkele uren verbleven, terwijl Christiaan met enkele plaatselijke vrienden vertrok. Wij twee waren wel gespannen over wat er zou gaan gebeuren. `s Middags kwam Christiaan terug en wij aten gezamenlijk. Hij vertelde dat nog niet alles voorbereid was. Hij zou later horen of er die dag nog iets ondernomen zou worden. Daarna volgden wij hem naar een ander café waar wij weer lang moesten wachten. Tenslotte deelde hij ons mede, dat de geplande actie die dag niet zou plaats vinden, maar wellicht acht dagen later. Ik was zowel opgelucht als teleurgesteld. Wij zouden naar Bordeaux teruggaan en pas later een nieuwe poging wagen. Aangezien de trein naar Morceaux al vertrokken was, moesten wij die nacht in Mont-de-Marsan blijven. Wij besloten om de volgende dag met een bus naar Bordeaux te gaan.

Wij konden bij vrienden van de man uit Peyrehorade, een arbeidersgezin, overnachten. Wij kregen te eten en gingen in het hooi van hun stal slapen.

Om vijf uur `s morgens stonden wij op. Het was 24 December, dus de dag voor Kerstmis. Nadat wij ons hadden gewassen en iets hadden gegeten, namen wij afscheid van onze vriendelijke gastheer. Christiaan gaf hen wat geld als dank voor hun gastvrijheid.

⁵⁸ Gestapo = „Geheime Staatspolizei“ = Geheime Staatspolitie“, een gevreesde organisatie zoals later de STASI in Oost Duitsland (D.H.).

Omdat de bus veel te vol was, beslootten wij de stoptrein van 19 uur te nemen. Om de tamelijk lange tijd van wachten te verkorten, begonnen we over onze onmiddellijke plannen te praten. Ik uitte de mening, dat er voor ons niets anders opzat, dan in Bordeaux af te wachten. Christiaan zweeg even, voordat hij met de gewoonste stem in de wereld vroeg, of wij misschien met hem naar Parijs wilden gaan. Wij antwoordden, dat wij daarvoor niet genoeg geld hadden, maar dat scheen voor hem geen bezwaar te zijn: „Natuurlijk gaan jullie op mijn kosten. Ik betaal voor alles, dat weten jullie toch.“ Hij was inderdaad heel gul geweest en scheen toegang tot grote fondsen te hebben. Al eerder had hij ons flink wat zakgeld gegeven en wij mochten ook het wisselgeld van de treinkaartjes behouden. Ik kon hem wel omhelzen want om met Kerst in Parijs te zijn, de stad waar ik steeds naar terugverlangde, dat was wel het laatste dat ik had verwacht. Abraham was niet minder gelukkig en we stapten in de boemeltrein in opperbeste stemming.

Tegen de namiddag kwamen wij in Bordeaux aan. Ik bleef op het station om de kaartjes naar Parijs te kopen, terwijl Christiaan en Abraham naar het hotel gingen. Toen zij terugkwamen liet Abraham mij een bericht van onze werkcollegas lezen waaruit ik opmaakte, dat de groep de vorige nacht voor werk naar Biarritz was teruggekeerd. Dat interesseerde mij niet veel, want de hoofdzaak was nu onze reis naar Parijs. Zo eindigde mijn betrekking bij de firma „Zwart en Cleysteen“ na drie en een halve dag werken.

Wij drie reden in de sneltrein van kwart voor twee naar Parijs. Buiten was het prachtig weer en ik voelde mij net als op vakantie. Ik prees ons gelukkig met de nieuw gevonden vriend die zo gul bleek. Diezelfde avond kwamen wij om precies half tien in Parijs-Austerlitz aan. Wat ik in mijn wildste dromen niet had kunnen geloven, gebeurde nu na onze goede start in Auffay en de mislukte poging de Pyreneeën over te steken. Ik was weer in Parijs! Wij hadden afgesproken met Christiaan hem de volgende dag om twee uur op een bepaalde plek te ontmoeten, waar hij ons wat meer geld voor ons verblijf in Parijs zou geven.

Wij namen bij het station afscheid van hem en wensten elkaar een prettig Kerstfeest. Wij namen de Metro naar het ons bekende hotel Transatlantique waar wij een grote kamer huurden. Toen wij ons lieten inschrijven ontdekten wij tot onze grote verrassing dat er een andere Nederlander, namelijk Zippi, in hetzelfde hotel logeerde. De man van de receptie echter weigede ons zijn kamernummer te geven met de redenering dat wij bij onze ontmoetingen altijd zo veel lawaai maakten, maar wij konden het nummer wel de volgende ochtend krijgen. Zo sliepen wij in met de gedachte dat wij weer eens geweldig geboft hadden.

Lekker uitgerust werd ik de volgende morgen wakker in het gigantische bed en herinnerde mij meteen dat Zippi een verdieping beneden ons woonde. Ik wilde hem heel graag na zoveel tijd ontmoeten. Ik vroeg zijn kamernummer en deze keer kreeg ik het zonder moeite. Wat was Zippi verrast toen ik zomaar zijn kamer binnenstapte net alsof ik hier altijd had gewoond! Nu hadden wij een zee van tijd om onze ervaringen uit te wisselen. Zippi had enige tijd op een andere plaats bij Rouen voor de firma Mol gewerkt. Hij zou spoedig zijn officieel verlof krijgen. Hij had ook al toestemming voor een reis naar...Berlijn aangevraagd. Dat had ik al in Bordeaux gehoord en dus vroeg ik hem om zijn redenen ervoor.

Zo reden wij naar de Rue de la Chapelle om na te gaan waar wij Kurt, Willy, of Max Windmüller konden vinden. Om elf uur ontmoetten wij allen in de binnenstad bij een van de vele “Dupont”-Bars. Iedereen was stomverbaasd over het feit dat wij in Parijs waren.

Wij vertelden van onze kennismaking met Christiaan. Willy besloot om ons naar de ontmoeting van die middag te vergezellen, met de bedoeling de man een beetje te polsen.

Wij hadden om twee uur bij het Metrostation Notre Dame-de-Lorette afgesproken.

Wij kwamen iets te laat maar hoe wij ook zochten, wij zagen Christiaan nergens. Eerst dachten wij dat hij was weggegaan omdat wij te laat waren maar wij meenden dat hij niet de man was om zonder inlichtingen achter te laten te vertrekken vooral omdat wij zijn adres niet hadden en hij het onze ook niet.

Hoe langer wij op Christiaan wachtten, hoe kwader wij op hem werden. Vooral Abraham was ontgoocheld. Ik meende echter dat er iets onverwachts was gebeurd en stelde voor dat wij de volgende dag op dezelfde tijd hier zouden terugkomen. Willy en Kurt geloofden nu nauwelijks meer aan onze wonderlijke verhalen over Christiaan. Zijn gedrag leek hen net zo vreemd als het voor ons in Bordeaux was geweest. Het feit dat hij niet was komen opdagen, versterkte hun verdenkingen.

Dezelfde middag gingen Zippi, Abraham en ik naar de Eiffeltoren en genoten van het prachtige uitzicht. In een café op de eerste verdieping dronken wij koffie met melk maar moesten brood-en boterbonnen inleveren voor de gebakjes. Ik bezocht bezienswaardigheden die ik nog niet eerder had gezien en genoot van de wereldberoemde gebouwen.

De volgende dag gingen wij weer naar Notre Dame-de-Lorette maar met hetzelfde negatieve resultaat. Abraham en ik besloten met spoorwerk Christiaan's woning te vinden. Abraham had immers stiekum zijn adres opgeschreven tijdens het avondeten in Bordeaux. Het moest ergens in de buitenwijk Neuilly zijn. Wij vonden het huis maar tot onze teleurstelling bleek daar geen Christiaan Lindeman te wonen..

Wellicht was het adres verkeerd neergeschreven want het gesprek was in het Frans geweest, een taal die Abraham niet goed beheerste. Wij hadden verwachtingen gekoesterd dat onze nieuwe vriend onze organisatie kon helpen aan nieuwe gidsen voor de Pyreneeën, want kennelijk was er iets gebeurd met Adriaan zodat die niet langer mensen naar Spanje kon smokkelen.

Moet ik vermelden dat wij allemaal op een andere avond een Mozart concert bezochten in de zaal van het Conservatorium? Kurt, Willy, Max, en Moshe Kohn waren er al. en toen Abraham en ik kwamen, waren alle zitplaatsen al verkocht. Ik kocht dan een kaartje voor een standplaats. Abraham bleef in de vestibule wachten. Ook Ernst Kahn uit Bordeaux was toen in Parijs. Samen met Lore Sieskind gingen wij later wandelen. Het leek wel of iemand het parool had verspreid, dat iedereen, die maar kon, voor de Kerst naar Parijs moest komen want een groot aantal van onze vrienden was daar, uiteraard bij toeval. Günter en Ilse Aronade, Hans Ehrlich met vrouw en anderen van het Werkdorp Wieringen waren er. Je kon altijd een kennis tegenkomen als je maar in de buurt van het Gare du Nord een half uur rondhing.

Abraham werd vaak door familie die in Parijs woonde uitgenodigd. De rest van de tijd brachten wij samen door en gingen vaak 's avonds naar de bioscoop. Zippi keerde naar zijn werk bij Rouen terug en wij twee stonden op Donderdag 30 December om half tien op het station Austerlitz. Deze keer reisden wij comfortabel in de tweede klasse, zonder te betalen natuurlijk. Na een reis van negen uur waren wij er weer in ons oude Bordeaux. Ik was wel teneergeslagen want de stad leek nog onsympatieker na mijn verblijf in Parijs. De volgende dag ging ik meteen naar het hotel Lion d'Or om daar misschien een bericht van Christiaan te vinden. Maar er was niets!

Dezelfde avond gingen Herbert, Ernst, ik en een meisje van de Rue Tanasse het komende Nieuwjaar met een bioscoopje vieren. Later wachtten Herbert en ik in een café op middernacht. Er was geen feeststemming te bekennen niet op straat of in de café's, die eigenlijk gesloten moesten zijn.

Ondertussen was Abraham op weg gegaan naar Christiaan's vriend in het plaatsje Peyrehorade bij Bayonne om nadere inlichtingen over Christiaan in te winnen. Na drie dagen kwam hij terug met de mededeling, dat Christiaan plotseling naar Nederland had moeten vertrekken en dat hij pas op 6 Januari zou terugkomen. Abraham had niet zijn adres, maar wel zijn telefoonnummer gekregen.

Ondertussen had ik mijn tijd benut om aannemerfirma's te vinden waar ik en anderen zouden kunnen werken voor een goed salaris in Franse munt. Nadat Abraham was teruggekomen, besloten wij even naar Parijs te gaan om daar Christiaan op de 9de te ontmoeten. Wij verlieten Bordeaux op de avond van 5 Januari en waren de volgende ochtend in Parijs. Omdat het hotel Transatlantique te duur voor ons was, gingen wij eerst in Montmartre op zoek, maar omdat wij niets konden vinden, belandden wij toch in Transatlantique. Daar vonden wij Zippi en Ludi Goldwein die net van verlof uit Nederland was teruggekeerd. Behalve zij, waren in Parijs de families Schlossberger, Kapellner en Lewin-allen vroegere bewoners van het Werkdorp- die door Max Windmüller uit Nederland waren gebracht.

Wij speelden weer detectives en ontdekten met wat moeite dat ons telefoonnummer overeenkwam met het adres in Neuilly, maar de naam van de eigenaar van dat nummer was ons onbekend. Op 6 Januari reden wij naar Neuilly maar de conciërge zei, dat Dr. F. nog niet van zijn reis terug was gekomen. Wat een teleurstelling! Wij waren niets wijzer geworden. Wij probeerden ook te bellen, maar niemand antwoordde. Een dag of wat later kwam Zippi en vroeg mij, hem met een bepaalde onderneming in Lille te helpen. Ik stemde in want het was slecht weer en ik had niets beters te doen. Ook mijn financiële toestand was niet best.

En zo reisden Erwin Kapellner, Zippi en ik naar Lille en van daar in de richting van Boulogne. Onze taak was om enkele koffers in een klein plaatsje op te halen. Die waren door een groep van onze jongens, die daar gewerkt hadden, achtergelaten. Een van hun niet-joodse collegas was gedurende het lossen van spoorwagens op het station dodelijk verongelukt en onze kameraden waren bang dat de politie hen bij een onderzoek zou ondervragen. Daarom waren zij juist op tijd en hals over kop gevlucht. Alles verliep gesmeerd en wij vonden de koffers voordat het donker werd. Die nacht sliepen wij in een klein hotel in het dorp. De volgende ochtend waren wij terug in Lille, waar wij de hele dag rondliepen. Daar ontmoetten wij ook Lutz Rosenberg die in Dannes-Camier werkte en naar Antwerpen onderweg was. 's Middags waren wij weer bij het station, begeleidden Zippi, die naar Brussel wilde reizen, tot aan de trein, en reden zelf wat later met de sneltrein terug naar Parijs.

De volgende avond waren wij bij het Gare du Nord want Max zou met een nieuwe groep mensen, waaronder Henny Sperber, Lolly, en Horst Markus uit Nederland aankomen. Zippi was er ook bij. Er was een groot gejuich bij het station. Kurt werd zeer bezorgd en raadde ons aan weg te gaan. Abraham bleef Christiaan's huis bellen maar

zonder succes. Zo besloten wij niet langer naar hem te zoeken, want dat leek ons tijdsverspilling te zijn.

Op Dinsdag 11 Januari zouden wij allemaal naar Bordeaux teruggaan. Kurt kwam het station Austerlitz met drie jongens uit Auffay binnen ,slechts drie minuten voordat de trein vertrok.

Ik had flink hoofdpijn en wilde niet de hele nacht in de trein staande doorbrengen. Daarom besloten Abraham, David Mühlbaum, een van de ontsnappden uit de Kanaalzone, en ik om pas twee dagen later naar Bordeaux te vertrekken. David en Abraham hadden het adres van een berggids van een toevallige kennis gekregen en dat betekende dat wij niet meer zo sterk van Christiaan afhankelijk waren. Ons hoofddoel was immers altijd , een mogelijkheid te vinden om naar Spanje te ontsnappen.

Om zeven uur in de morgen van 13 Januari kwamen wij op het station St. Jean in Bordeaux aan. 's Middags ontmoetten wij Kurt op het postkantoor en bespraken in een rustig hoekje onze volgende activiteiten. Abraham en David zouden de berggids bezoeken en op de terugweg in Peyrehorade stoppen om bij Christiaan's vriend over hem inlichtingen te verkrijgen. Kurt veronderstelde dat Christiaan gearresteerd was. Die zelfde avond zou ik naar Labouheyre reizen om met onze groep die aldaar als houthakkers werkten, verschillende zaken te regelen. Wij namen van elkander afscheid bij het station en beseften toen niet dat onze wegen zich daar voor goed zouden scheiden. Met wat pakketjes eten en koekjes beladen, kwam ik in Labouheyre aan en vond de jongens in de bioscoop waar ik de film mee moest bekijken, of ik dat wilde of niet.

Daarna bespraken wij alle aangelegenheden in hun huisvesting, waar ik die nacht bleef. De volgende morgen begeleidde ik de houthakkers naar hun werkplaats want ik had voldoende tijd voordat de trein zou vertrekken. Om half een was ik terug in Bordeaux.

Abraham en David werden geacht om op uiterlijk 20 Januari weer bij ons te zijn. Ik had hoop dat zij zouden slagen. Toen die dag kwam, was echter geen spoor van hen te bekennen.

Ik veronderstelde dat zij in Toulouse waren gebleven, maar Willy, die net van daar kwam, dacht niet dat zij er waren. Net toen wij wat ongerust begonnen te worden, kwam Kurt naar Bordeaux met het geweldige nieuws dat een nieuwe berggids was gevonden en dat de dag van vertrek al was vastgelegd. Kurt had ook al een lijst van deelnemers gemaakt. Het werd mijn taak sommigen ervan op te zoeken, hun het plan uit te leggen en hun toestemming te vragen. Uiteraard was ikzelf meteen van de partij, want ik had de teleurstelling van de vorige poging al vergeten en hoopte dat het deze keer goed zou aflopen. Tenslotte, als ik de mislukking onder de trein meetelde, dan werd dit de derde poging en driemaal is scheepsrecht, nietwaar?

Gedurende de volgende dagen bezocht ik vrienden zoals Moshe Kohn, Erich Sander, en Emil Glücker in La Rochelle waar zij op een onderzeeboot basis werkten. Emil was er niet. Erich zag ik sinds ons verblijf in Gouda voor het eerst weer. Hij schrok geweldig toen ik zijn naam riep, want hij was door Nederlandse arbeiders omringd. Het was lekker weer en wij gingen op de marinebasis van La Pallice wandelen. Daar zag ik de gigantische bunkers voor de onderzeeers. Erich was bereid mee te doen, nadat hij over het plan had nagedacht. Daarna liep ik wat door La Rochelle en keerde die avond naar Bordeaux terug.

De volgende dag telegrafeerde ik de resultaten van mijn tocht naar Parijs. Er werd afgesproken dat de deelnemers zich op Dinsdag 25 Januari in Bordeaux zouden verzamelen. Ik bereidde mij op de tocht voor. Ik was nu al erg bezorgd om Abraham. Hij en zijn kameraad waren al een week te laat en men moest wel veronderstellen dat er iets onverwachts was gebeurd. Toch dachten wij ook aan de nogal onwaarschijnlijke mogelijkheid dat zij misschien naar Spanje waren ontkomen. Maar wat ons nu vooral bezig hield, waren de voorbereidingen voor onze overtocht. Op 25 Januari kwam Willy in Bordeaux aan met Lore Sieskind, Heinz Moses, en Ludi Goldwein. Met zijn zevenen reisden wij de volgende dag naar Toulouse. Ik was verstandig geworden en nam dus van Bordeaux geen visueel afscheid zoals voorheen.

Rolf Rothmann en Hugo Zadoks wachtten op ons buiten het station van Toulouse-Matabiau. Willy had een afspraak met wat Franse Chawerim en wij zochten naar onderkomens. Tot Maandag 31 Januari moesten wij in Toulouse blijven, en daarna in de richting van Pau reizen. Diezelfde ochtend beleefden wij een angstig moment -echter zonder gevolgen- toen politie om zes uur 's morgens in het hotel kwam om PB's te controleren. Gelukkig had Willy ons allemaal ingeschreven. Hij was onze reisleader en had alle nodige papieren. De politie vond hem met Lore in een bed en zo gingen zij al gauw discreet weg.

Om half zes s'avonds reisden wij met de boemeltrein naar Oloron-St. Marie. Dit was al een gevaarlijk traject want het was niet zeker dat onze papieren hier geldig waren. Wij verdeelden ons in kleine groepjes. Ludi en ik stapten samen in een coupé. Ik moet bekennen dat ik nog nooit zo zenuwachtig was geweest als gedurende deze reis en tijdens het verblijf in de stad Pau. Ik werd pas langzaamaan kalmer terwijl Ludi als maar sandwiches maakte die ik dan verslond om mijn gedachten af te leiden.

Alles liep echter gesmeerd. Wij stapten in een klein plaatsje, St. Christau, twee haltes achter Oloron uit. Onze gids wachtte in het stationnetje waar hij zich met een handsignaal bekend maakte. Nadat Willy met hem had gesproken, gingen wij met zijn negenen naar buiten. Er was een kroeg dichtbij waar wij gingen zitten om wat bier te drinken. Vanwege de aanwezigheid van vreemden bleven wij heel rustig. Wij gingen omstreeks acht uur, nadat het buiten al donker was geworden, weg. Willy was nog bij ons. Gedurende het oversteken van een weg, moesten wij plat op de grond gaan liggen om niet in de koplampen van een passerende auto bemerkt te worden. Wij gingen zonder incidenten verder. Spoedig kwam het afscheid van Willy. Hij gaf ons nog een adres in Pau, waar hij de papieren had achtergelaten voor het geval van een tweede mislukte overtocht.

Nadat de gids alles aan Hugo Zadok, die goed Frans sprak, had uitgelegd, liet hij ons zonder hem vertrekken. Want hij moest met Willy terug naar het dorp om onderdak voor de nacht voor hem te vinden. Hugo leidde ons nu. Wij volgden de spoorlijn voor een tijdje. Na drie kwartier kwamen wij bij het afgesproken ontmoetingspunt bij een brug waar onze gids weer bij ons zou komen. Wij gingen op een helling zitten terwijl Hugo ging rondkijken. Te oordelen naar de heldere hemel, kregen wij de volgende dagen goed weer. In enkele van de boerderijen waren de lichten aangestoken. De bergketen voor ons keek dreigend naar beneden. Een plotseling zacht fluitje van de gids in het donker riep ons om op stap te gaan. Er werd ons verteld, dat wij voor tien uur door een bergpas heen moesten, waar er een Duitse bewaking na die tijd was. Kennelijk waren wij steeds in gevaarlijk terrein zo dicht bij het spoor. Wij marcheerden voort, iedereen met zijn eigen

gedachten bezig en bijna automatisch stapten we in de voetsporen van de voorganger. Een hond blafte zo nu en dan.

Wij liepen om een stationnetje heen en vijftien minuten later kwamen wij bij de bergpas. De gids vroeg wie er goede ogen in het donker had. Erich antwoordde. De gids en hij fluisterden daarna wat met mekaar en dan deed Erich de slippers van de gids aan, terwijl wij bleven wachten. De gids legde ons uit dat het helemaal niet zeker was dat er geen wachtpost bij de bergpas stond en men kon niet zonder onderzoek zomaar verder gaan. Na tien minuten kwam Erich terug van zijn verkenning. Alles was veilig. Er waren geen Duitsers te zien. Wij waren weer eens opgelucht.

Zo stil mogelijk liepen wij verder. De weg leidde over keien en langs steile afgronden. Ludi gleed eenmaal uit en viel bijna naar beneden. Wij moesten helemaal rechts aanhouden om dat te voorkomen. Het pad scheen eindeloos maar toen begon de beklimming van een berg. De gids troostte ons met de boodschap dat wij spoedig bij een hut zouden komen waar wij tot de volgende ochtend zouden blijven, en dat bleek ook zo te zijn. Om precies elf uur kwamen wij bij ons nachtverblijf aan. Na te hebben gegeten, gingen wij liggen en vielen meteen in slaap.

Om zes uur de volgende morgen trokken wij verder. Het was nog pikkedonker. Nu ging het naar beneden wat in het donker erger was dan klimmen. Velen gleden uit en wij moesten geregeld nagaan dat wij niemand hadden verloren. Nadat wij een weg waren overgestoken, begon het klimmen weer. De gids legde uit dat wij om twaalf uur op een bepaalde plaats moesten aankomen waar wij zijn vriend, de tweede gids die ons naar Spanje zou brengen, zouden ontmoeten. De klim werd bij de minuut moeilijker. De zon brandde en wij hadden geen drinkwater. Wij gingen door een bos waar wij ons aan grashalmen en planten moesten vasthouden om niet terug te glijden. Lore en Hugo hadden het het moeilijkst. Wij moesten vaak wachten zodat zij niet te ver achter zouden raken. Enkelen hadden teveel bagage meegenomen. Ik niet, want, ervaren als ik was, had ik daar in Toulouse al tegen gewaarschuwd. Spoedig droeg onze gids jassen en ander goed. Wij, die tegen twaalven het eerst op de top waren, gingen in het gras liggen om te rusten

De hemel boven ons was een prachtig blauw. De zon was wel heet maar wij genoten van het uitzicht op de bergen en dalen rondom ons. Na een tijdje kwamen Lore en Hugo, meer op hun knieën dan voeten aangekropen. Wij namen een uur rust. De gids was samen met Rolf naar zijn collega begonnen te zoeken. Wij praatten wat en keken in de verte waar wij meenden dat daar Spanje moest zijn. Om daar te komen moesten wij echter nog over een met sneeuw bedekte bergkam.

Twintig minute later kwam Rolf terug en zei dat wij hem moesten volgen. Iedereen was blij dat het verder ging. Wij ontmoetten onze gids die onzeker scheen waar de ontmoetingsplaats met de andere gids kon zijn. Hij zei dat wij te laat waren aangekomen. Nu kwam het steilste deel van de tocht. Wij beklommen een klip. Ik, die achteraan liep zag iedereen verticaal boven mij. Allerlei kleding en rugzakken scheurden. Wij kropen voorwaarts en hielden ons weer alleen aan gras en planten vast om niet naar beneden te glijden.

Dit duurde ongeveer een kwartier. Intussen was ik weer vooraan. Wij maakten halt op een rotsachtig plateau. Wij mochten niet praten want er konden Duitsers in de buurt zijn. Hugo en Lore waren ver achtergebleven en waren aan het einde van hun krachten. Het was duidelijk dat zij niet verder konden. Er werd beslist dat de gids hen op

zijn terugtocht mee zou nemen. Toen Lore en Hugo zo'n honderd meter van ons waren gekomen, verloren zij kennelijk hun orientatie door de vele bosjes rondom . Lore gaf nu de afgesproken herkenningroep die een vogel moest nadoen. Zij riep „Quack Quack“ maar het klonk erg droevig. „Hou je mond“ sisten wij in haar richting, waarop zij met „Waarom?“ antwoordde Wij hadden medelijden met haar, want er was ons verteld dat deze overgang gemakkelijker was dan de eerste, en speciaal voor vrouwen geschikt was. Kennelijk was de inspanning te veel voor haar geweest. Na een tijdje kwamen wij bij een kleine hut naast een beek. Wij dronken en aten wat. Er was niet het minste spoor van de andere gids te bekennen. Het was drie uur en wij gingen dus verder. Wij beklommen de berg. Wij zagen voetsporen die ons angstig maakten maar de gids verzekerde ons dat die van dieren afkomstig waren.

Spoedig kwamen wij bij een andere hut maar vonden er de tweede gids ook niet. Wij maakten een vuurtje en besloten hier te overnachten. Langzaam begonnen wolken de hemel te bedekken. Het werd donker. De hut was te klein om ons allen tegelijkertijd erin te laten slapen.

Zo zat ik met twee kameraden om het vuur. Wij staarden in gedachten verzonken in de vlammen. Zo nu en dan wierpen wij wat hout op het vuur. Ik, die ervaring had, kon al raden hoe dit zou aflopen. Iedereen was al aan het sluimeren toen de gids vroeg hoe laat het was. Het was half elf en de tweede gids was nog steeds niet komen opdagen. Iedereen werd nu wakker en we hoorden van de gids wat ik al had gevreesd: wij moesten weer terug!

Iedereen begreep de betekenis van deze mededeling. Zo dicht bij ons doel, Spanje, en nu omkeren en teruggaan! Wij hadden allerlei voorstellen voor onze gids maar geen ervan bracht een oplossing. Iedereen reageerde op deze tegenslag op zijn eigen manier. Ik was niet zo teneergeslagen als de anderen, want mijn pessimisme had mij hierop voorbereid. Tegen een uur wisselden wij de slaappleatsen. Wij, die het vuur gaande hadden gehouden, gingen op de harde planken liggen en gebruikten onze rugzakken als hoofdkussens.

De volgende morgen gingen wij op pad. Na een kleine klim, daalden wij af door het bos dat ons gisteren zoveel moeite had gekost. Af en toe werden wij door mistbanken omsloten. De gids keek soms wat zenuwachtig rond. Een keer liepen wij verkeerd. Ik had de indruk dat hij de weg hier niet erg goed kende, een indruk die veel later werd bevestigd.

Inmiddels was de etensvoorraad flink geslonken maar niemand voelde de honger. Gedurende de afdaling begreep ik onze situatie volkomen want dit was al de tweede keer dat mij dit avontuur overkwam en hoe gemakkelijk kon er iets mis gaan! In dat geval zouden alle gevaren, alle pogingen om uit de Duitse klauwen te blijven, voor niets zijn geweest! Ik wenste dat wij al in de trein voorbij Pau en op weg naar Toulouse waren.

Laat in de middag kwamen wij bij de hut in het midden van het dal aan. Helaas voelde zich onze gids niet goed en wij gaven hem enkele keren aspirines. In de hut ging hij onder een paar dekens liggen. Wij bleven daar tot het donker werd want wij mochten in de buurt van de spoorlijn niet gezien worden. Wij begonnen te lopen, nu gelukkig op even terrein. Zo vorderden wij goed. Er was even een angstig moment nadat wij door een lange tunnel waren gekomen en er een vrachttrein denderend in het donker langs ons heen reed.

Nadat wij door de bergpas waren gekomen, waren wij weer im St. Christau. Wij werden naar een koestal geleid, waar wij de volgende twee nachten en de dag en een ochtend moesten blijven.

Onderweg had onze gids een groot stuk kaas gekocht. Het was wel een traktatie om weer eens behoorlijk te eten want wij waren flink hongerig geworden door onze inspanningen. Wij werden het erover eens dat Hugo, die het beste Frans sprak, de volgende morgen naar Pau zou reizen om de papieren op te halen, die Willy daar had achtergelaten. Hij zou 's avonds terugkomen en wij zouden dan de volgende morgen naar Toulouse vertrekken

Zoals afgesproken, vertrok Hugo naar Pau. Onze stemming was beter geworden want wij hadden goed en lang kunnen slapen.. Wij hadden het onvermijdelijke aanvaard en overwogen onze volgende stappen. Die avond hoorden wij vanuit de hut het ons wel bekende „Quack Quack.“ Hugo en de gids waren teruggekomen. Hugo bracht onze papieren, de gids bracht wijn, brood en kaas. Zo aten wij in beste stemming. Een uur later namen wij afscheid van de gids, die ons een gratis overtocht aanbood, als hij de tweede gids had opgespoord. Het speet hem dat hij had gefaald en beloofde onderdak voor Lore en Hugo te vinden die een tweede keer niet zouden meedoen.

De volgende dag gingen wij op stap. Wij volgden de spoorweg en kwamen na drie kwartier bij het station. Zonder problemen kwamen wij om negen uur in Pau aan. Het regende. Wij splitsten ons in groepjes en bezochten de stad. Tegen drie uur stapten wij in de boemeltrein en waren om precies zeven uur in Toulouse.

Die avond gingen Hugo en ik naar de ‘Stadtkommandatur’⁵⁹ om bonkaarten en onderdak te krijgen. Zo sliepen wij in de comfortabele bedden van het hotel ‘Dobriac’ in de Rue Gambetta. Wij lieten ons inschrijven en gingen naar bed.

Nu was het Zaterdag 5 Februari geworden. Wij begonnen de dag met een heet bad in een van de badhuizen om het vuil van de afgelopen week weg te wassen. Daarna liepen wij langs de Boulevard Strassbourg om op de markt wat spullen te kopen. In kleine groepjes bestudeerden wij de menus van restaurants om het voordeligste uit te zoeken. In de namiddag gingen wij wandelen of naar een bioscoop.

Toen wij die avond bij de ingang van het restaurant ‘Continental’ stonden, kwamen Willy en een meisje genaamd Betty er plotseling aan. Ik had haar nog niet eerder ontmoet. Hij was even van streek toen hij ons zag en gaf toe dat mijn aanvankelijke pessimisme inderdaad gerechtvaardigd was geweest. Wij aten gezamenlijk en gingen naar mijn hotelkamer om te overleggen wat er nu gedaan moest worden.

Daar kregen wij te horen dat Kurt met zijn ongebreidelde optimisme bij wijze van spreken ‘heel Frankrijk had gemobiliseerd’ want hij meende dat iedereen gedurende de volgende drie maanden naar Spanje kon worden gebracht. Iedere Chawer uit Parijs, de Maquis, van Bordeaux tot Marseille had zijn werk in de steek gelaten en wachtte op de dag dat zijn bergtocht naar Spanje zou beginnen.

⁵⁹ Iedere belangrijke stad in bezet Frankrijk had een “Stadtkommandatur”, het plaatselijke hoofdkwartier van de Duitse strijdkrachten (D.H.).

Willy bereidde ons voor op het onontkoombare feit dat wij weer voor enige tijd aan het werk moesten gaan. Dat was een harde slag. Voorstellen werden gedaan maar geen ervan leek nuttig. Bovendien moesten wij Toulouse zo snel mogelijk verlaten om plaats te maken voor een grote groep uit de Maquis die elke dag werd verwacht. Wij gingen bezorgd naar bed.

De volgende dag praatten wij verder in kleine groepjes. Ik walgde bij de gedachte weer voor de Duitsers te moeten werken want ik vond dat ik dat al lang geleden achter mij had gelaten. Ik vertelde Willy dat ik dit onder geen enkele voorwaarde meer zou doen.

's Namiddags ontmoette ik Heinz Moses bij een openbaar concert. Hij was diep in zwartgallige gedachten verzonken. Terwijl het orkest zoete melodietjes speelde, hielden wij ons met allerlei moeilijke problemen bezig. Tegen zes uur ging elk zijn eigen weg. Ik liep naar mijn hotel waar een boodschap op mij wachtte dat Kurt met de trein van twee uur was aangekomen. Mijn vertrouwen dat het allemaal wel goed zou aflopen, kwam nu terug. Ik kwam Willy tegen op mijn weg om de Maquis-groep te ontvangen. Kort daarop zagen wij Kurt bij het station staan. Hij stond erop, dat wij van zijn komst geen grote drukte moesten maken. Ik ging daarom terug naar de stad om met Lore in een van onze favoriete restaurants te gaan eten. Rolf Rothmann verscheen terwijl wij dessert aten en bracht een boodschap van Emil Windmüller, die in een restaurant bij het station met mij wilde spreken.

Ik rende daar meteen naar toe. Wat was het een plezier om elkaar na meer dan drie maanden weer te ontmoeten. Wij hadden niet genoeg tijd om alle ervaringen uit te wisselen. Bahalve ik en Emil waren er Paul Landauer and Sussi. Kurt had gepoogd om een spontaan en waarschijnlijk luidruchtige vergadering van velen van onze kameraden in Toulouse te voorkomen, door de mensen van de Maquis meteen naar Parijs door te sturen. Ik ging met hem naar het station, waar ik de deelnemers van onze eerste overtocht weer zag. Zij hadden, zoals reeds vermeld, tot nu toe in de Maquis geleefd. Wij hoopten elkaar in de toekomst weer te zien. Toen vertrokken zij naar Parijs onder leiding van Heinz Meierstein. Kurt, Willy en ik gingen naar huis. Wij besloten om die avond met iedereen te vergaderen om verdere plannen te bespreken.

De vergadering vond plaats in hotel 'Dobriac'. Na veel heen en weer werd het iedereen toch duidelijk dat het onmogelijk was om een korte werkperiode te ontlopen want er was geen betere oplossing. Ik moest die avond nog naar Bordeaux reizen, om de Chawerim die daar op nieuws wachtten, de laatste beslissingen mee te delen. Op het station van Toulouse zou ik Max Windmüller, de oudere broer van Emil, ontmoeten, die dezelfde avond uit Marseille kwam, om hem mede te delen waar hij in Toulouse-hij kwam er voor de eerste keer- onderdak kon vinden. Ik pakte de rugzak die Herbert Liffman mij had gegeven. Het lange wachten op de nachttrein bracht ik door tot drie uur met Ludi in zijn hotelkamer. Wij namen afscheid tot overmorgen, wanneer wij elkaar in Bordeaux weer zouden ontmoeten.

Aangezien het spertijd was, waren er bijna geen mensen op straat. Mijn op het plaveisel kletterde stappen kon je vanuit de verte horen, maar ik had een reisbevel en mocht op straat zijn. Ik had Toulouse nog nooit zo leeg gezien. Bij het station hoorde ik dat de trein een uur vertraging had. Ik ging dus zitten en dutte wat weg tot de aankomst van de trein. Hoe ik ook rondkeek, Max zag ik niet. Ik vond gelukkig een hoekplaats en kon gaan slapen aangezien de coupé nagenoeg leeg was

Tegen half tien in de ochtend, kwam ik weer eens in Bordeaux aan. Josef Heinrich wachtte op mij bij de uitgang. De anderen, Arthur Heinrich, Kurt Mendel, Moos Hartog, het echtpaar Schlossberger en Lutz Rosenberg stonden er ook bij. Wij gingen in een café zitten, waar ik hen de hele situatie grondig uitlegde. Het was nu 7 Februari. Ik huurde een kamer in het hotel 'Le Cocq' en bracht de dag door met de jongens, de houthakkers, uit Labouheyre. Die avond was ik weer op het station waar Kurt, Willy en Zippi met hun groep aankwamen. Zij namen eveneens kamers in mijn hotel.

De volgende morgen werd de hele situatie nog een keer besproken. Kurt was al met de groep uit Labouheyre in een café bij het station aan het praten. Er was geen andere keuze dan naar het werk terug te gaan. Later wandelden wij in een lekker Februari zonnetje door de stad.

Nog later had ik een gesprek met Kurt alleen. Wij overwogen wat ikzelf nu moest doen. Goddank hoefde ik niet aan het werk, want Kurt kwam met een verrassend voorstel: Ik moest namelijk naar Toulouse vertrekken, waar ik de kontaktpersoon met de Franse organisatie zou worden. Zaterdag zou ik daartoe gaan. Wij bespraken alle zaken zo goed mogelijk en ik schreef het allemaal op. Daarna gingen wij wandelen langs de rivier Garonne en aten 's avonds in het Indo-Chinese restaurant Hanoi.

De volgende namiddag zat ik weer in een café met Kurt, Willy en Zippi om de laatste technische details van mijn taak te bevestigen. Ik kreeg 5000 franc voor zes weken, en vijf blanco reisbevelen. Kurt schreef een ervan onmiddellijk uit in de vorm van een 'Sonderausweis'. Want ik was van plan om via Pau naar Toulouse te reizen, dus door de „verboden zone“ om in Peyrehorade uit te stappen om naar het lot van Abraham te informeren.

Daarna gingen Zippi, ik en andere Chawerim naar de bioscoop voor een lichte Duitse comédie. Zippi vertrok om zes uur met een speciale opdracht naar Marseille. Onze ontmoeting was kort geweest maar wij hoopten elkaar de volgende week in Parijs te zien.

Zoals gezegd, werd ik geacht op Zaterdag in Toulouse te zijn om vooral inlichtingen te winnen over een volgend transport naar Spanje. Kurt had mij nauwkeurige instructies gegeven indien het antwoord positief was. Zo niet, dan moest ik de daaropvolgende Dinsdag naar Parijs komen. Kurt reisde op de Woensdag voor mijn vertrek met Kurt Mendel naar Labouheyre om daar met de werkgever te onderhandelen, en het was zijn bedoeling om op dezelfde avond weer terug te keren.

Die avond ging ik met Ernst Kahn naar de bioscoop waar wij de Franse film 'Vautrin' met de acteur Michel Simon zagen. Op de weg naar huis bezocht ik de jongens van Labouheyre in hun hotel en ontmoette daar Kurt die nog geen onderdak had. Wij trachtten hem in het hotel van Horst Markus, die in Bordeaux werkte, onder te brengen maar dat lukte niet. Uiteindelijk sliep hij in een bed met een van de Labouheyre jongens. Ikzelf was bevreesd dat ik de volgende dag niet op tijd wakker zou worden, want ik had de hele vorige nacht in een trein gezeten.

Zo begon 10 Februari 1944, een noodlottige dag, zoals later bleek. Dank zij mijn voorbestemming werd ik op tijd wakker. Nadat ik alle voorbereidingen had getroffen, reed ik met de tram naar het station. Daar ontmoette ik Moos Hartog, Josef Heinrich en Ernst Röttgen die met mij tot Labouheyre zouden reizen. Het was nog pikkeduister. Op het derde perron vonden wij de trein naar Dax. Ik was van plan om van daar de bus naar Peyrehorade te nemen. Wij vonden zitplaatsen en de trein vertrok om half acht. Wij praatten weinig. Het werd langzaam lichter in het Oosten. In Labouheyre waar wij twee

uur later aankwamen, namen wij afscheid met de hoop dat ik spoedig goed nieuws zou brengen. Zij stapten uit en ik was alleen met mijn gedachten.

Buiten regende het pijpenstelen. Toen ik de vertrekstijden van de bus bekeek bleek dat ik het mis had, want er was die dag geen verbinding. Dus moet ik mijn plan veranderen. Uiteindelijk besloot ik per trein via Bayonne te reizen ofschoon Bayonne in de kuststrook lag, en ik niet wist of ik, ondanks mijn "Sondertausweis", niet in moeilijkheden zou geraken. Bovendien was het een omweg met een reis van vijf uur in een boemeltrein. Kort na Dax kwam controle van de Duitse treinpolitie. Alles bleek in orde te zijn en ik vroeg nog met een onschuldig gezicht of ik in Bayonne mocht uitstappen. En het antwoord: was „natuurlijk mag U dat.“

Na aankomst in Bayonne deponeerde ik mijn rugzak bij het bagage depot en ging de mij bekende stad in. Ik at in een restaurant waar Abraham en ik dikwijls hadden gegeten. Ik wilde met de sneltrein van twee uur naar Peyrehorade gaan, dus had ik genoeg tijd om mijn maaltijd van bonen met lever te verorberen. Daarna wandelde ik naar het station, haalde mijn rugzak op en stapte in de trein. Aangezien er geen zitplaatsen meer waren, moest ik maar in de gang blijven staan. Tien minuten na het vertrek kreeg ik controle van de Duitse militaire politie. De sergant wilde mijn 'Sonderausweis' zien en hij schreef alles nauwkeurig op. Ik maakte daarover een opmerking, maar kreeg een lesje, dat gewone burgers niet met een 'Sonderausweis' mochten reizen.

Zo onschuldig als mogelijk vroeg ik: „Is dat een nieuwe bepaling?“

Antwoord: „Nee, die is er al sinds de vorige zomer.“

„Dat begrijp ik niet. Een militair kantoor geeft mij een ‚Ausweis‘ terwijl een ander verklaart dat het ongeldig is.“

Ik dacht dat dit het einde van de aangelegenheid zou zijn, maar dat was niet het geval. Ik werd naar de coupé van de treinpolitie gebracht.

„Kunt U zelf voor deze reis betalen, want zelfs het personeel van de N.S.V.⁶⁰ mag niet gratis reizen“

Ik antwoordde: „Ja zeker, maar ik stap al bij het volgende station uit en ga pas morgen verder naar Toulouse.“

Dat deed het. De sneltrein naderde inderdaad Peyrehorade, eb toen hij stopte, pakte ik mij spullen en stapte uit. Het motregende buiten. Het station lag ongeveer achthonderd meter van het dorp. Toen ik dat merkte besloot ik mijn rugzak in de bewaring achter te laten, want ik wilde deze niet nodeloos meeslepen. Per slot van rekening zou ik na mijn bezoek bij de vriend van Christiaan om half zeven die avond verder reizen. Ik stak wat te eten in mijn zakken en ging op zoek naar het hotel "La Roserie", dat aan de vriend van Christiaan behoorde.

⁶⁰ Nazionalsozialistische Volkswohlfahrt, een Nazi organisatie die belast was met het „welzijn van de bevolking“ in Nazi-Duitsland (Ch. Fl.).

Als ik even terugdenk, kan ik slechts zeggen dat ik geen enkel voorgevoel had, van wat er nu met mij ging gebeuren. Ik was wellicht nog wat met mijn gedachten bij het incident in de trein wat een beetje onverwacht gekomen was. Ook hechtte ik geen geloof aan Willy's waarschuwing „pas op dat je in Peyrehorade niet zoals Abraham indondert!“ Niets daarvan, kalm en opgewekt liep ik op mijn lot af.....

Mijn leven had een vaste vorm aangenomen. Ik was geweldig blij dat ik niet meer naar een bouwterrein terug hoefde. Ik had een bepaalde taak te vervullen zoals ik dat ook in Amsterdam gedaan had. Ik dacht al met plezier aan morgen, een Vrijdag, die ik net zoals Willy, in Lourdes wilde doorbrengen. Mijn ontmoeting in Toulouse zou pas op Zaterdagmiddag plaats vinden.

Tenslotte zag ik het hotel. Het was een huis met een verwaarloosde voortuin dat een weinig terzijde van de straat stond. Op een bord zag ik de wat verbleekte naam "Hotel de la Roserie". Ik zag ook hoe Duitse soldaten in de tuin hun paarden verzorgden. Ik begreep onmiddellijk dat het hotel door de Wehrmacht was gevorderd, iets wat toen heel gewoon was. Toch leek het mogelijk dat de eigenaar, de vriend van Christiaan, die met ons in Bordeaux had gegeten, er nog woonde. Als dat niet zo was, kon ik er ook niets meer aan doen en het zoeken naar Abraham zou in een slop zijn geraakt.

Ik liep door de tuin en vroeg de eerste de beste soldaat, waar ik de eigenaar van het hotel kon vinden. Zijn Duits verraadde dat hij een zogenaamde 'Volksdeutsche'⁶ was. Hij gromde wat en wees met zijn hand naar de bovenverdieping.

Toen ik het hotel inging, stelde ik een andere soldaat dezelfde vraag en kreeg hetzelfde antwoord maar met het verschil dat hij mij naar boven begeleidde. Nu pas besepte ik, dat het beter was weg te gaan en in het dorp naar de man zou vragen. Helaas kwam deze gedachte te laat! Ik zei tegen de soldaat, die mij naar boven bracht, dat het eigenlijk overbodig was om naar het bureau te gaan, aangezien het huis was gevorderd en de persoon die ik wilde zien hier niet langer woonde. Inplaats van te antwoorden wees hij naar boven. Ik dacht: „en wat zou daar nou nog kunnen gebeuren?“

Een luitenant ging net de kamer uit toen wij daar aankwamen. Ik moest enkele minuten wachten tot hij terugkwam voordat ik naar binnen mocht. Daarna begon ongeveer het volgende gesprek in het Duits:

„Goedendag“

„Goedendag“ Hij keek mij onderzoekend aan.

„Kunt u mij vertellen of de Heer L. hier nog woont? Ik zie dat zijn huis gevorderd is.“

„Bent U Duitser?“

„Nee, ik ben Nederlander.“

„Maar U spreekt vloeiend Duits.“

„Jawel, maar dat komt omdat mijn moeder Duitse was.“

„Waar hebt U L. leren kennen?“

„Ik ken hem helemaal niet.“

„Wat wilde U dan van hem?“

⁶¹ 'Volksdeutsche' waren Duitse burgers die buiten het Derde Rijk woonden (D.H.).

„Ik zou hem de groeten van een kennis overbrengen.“

„Van welke kennis?“

„Die kennis? DeJong, een andere Nederlander.“

„Waar komt U vandaag vandaan?“

„Van Bordeaux.“

„Aha, en die DeSchong was daar ook?“

„Nee die was in Parijs waar ik een paar dagen geleden was.“

Gedurende dit verhoor kreeg ik langzamerhand een onaangenaam gevoel en ik was instinctief gaan liegen en had namen bedacht.

De toon van de ondervraging werd nu strenger.

„Bij ons leunt men niet zo tegen de tafel. Gaat U toch eens rechtop staan.“

Ik nam een stap terug en ging wat rechter staan. Het verhoor ging verder. Intussen had ik mijn reisbevel bij hem op tafel gelegd.

„Aha, U wilt dus naar Toulouse reizen.“

„Ja, daar ga ik werken.“

In mijn verwarring was ik weer tegen de rand van de tafel gaan leunen.

„U leunt alweer tegen de tafel!“

Nog meer verward stapte ik terug. Nu begon de luitenant mij de les te lezen.

„Op 19 Januari hebben wij in dit huis een Engels-Amerikaanse terreur cel opgerold waartoe L. behoorde. Volgens de documenten, die wij hier hebben gevonden, werden meerdere personen verwacht hier naar toe te komen en U bent een ervan. U bent nu op mijn bevel gearresteerd want U wordt ervan verdacht tot die terreurcel te behoren. Als wij U schuld kunnen bewijzen, dan hebt U nu de laatste minuten in vrijheid doorgebracht.“

Ik staarde als door de bliksem getroffen naar mijn ondervrager. Ofschoon ik wel iets onaangenaams had verwacht, had ik hieraan niet gedacht. De luitenant riep iets. Een soldaat kwam binnen en salueerde.

„Breng hem naar het plaatselijke hoofdkwartier. Neem een tweede soldaat mee.“

„Jawel, luitenant.“

Als arrestant verliet ik de kamer die ik als een vrij mens had betreden.

Voor mij liep de soldaat met het geweer over de schouder en de ander liep achter mij. Zo verlieten wij het huis.

Ik wilde koortsachtig nadenken, maar de angst verlamde mij. Ik had bovendien belastend materiaal bij mij, namelijk vier blanco reisbevelen, bonkaarten, en veel geld. Er was geen gelegenheid om iets weg te werpen zonder dat mijn bewakers dat zouden hebben gezien. Het regende hard. Ik dacht aan vluchten, maar waarheen? Ik kende niemand hier en ik hield niet van te snelle beslissingen.

De weg volgde langs de spoorlijn Ik dacht sarkastisch aan de mooie plannen van Lourdes en Toulouse, die ik voor de komende dagen had gesmeed. Maar dat werd allemaal overweldigd door mijn zorgen over de nabije toekomst.

De inwoners staarden naar deze vreemde groep van achter hun gordijnen. Het was een onaangenaam gevoel om in het middelpunt van hun belangstelling te staan. Het plaatselijke hoofdkwartier was in een villa. Wij liepen door de binnenplaats en ik werd naar boven geleid. Nadat wij in het kantoor aankwamen, moest ik weer vertellen wat mijn doel in het dorp was geweest en waar ik vandaan kwam. Dat waren dezelfde vragen als eerder. Een sympatische jonge sergeant beval mij al mijn spullen op tafel te leggen. Alles,

absoluut alles, zei hij. Alles lag toen op tafel, ook mijn roestige scheermes en portemonnaie. Ik aarzelde wat bij de portemonnaie omdat er zoveel geld in zat. Toen de sergeant de ongebruikte reispapieren met het mooie legerstempel zag, floot hij eventjes door zijn tanden.

„Hebt U dit allemaal van de Organisation Todt gekregen?“

Ik dacht even dat het maar beter zou zijn als ik de waarheid sprak, inplaats van te liegen, want vroeger of later zou ik toch moeten bekennen. Maar ik loog toch maar en zou later nog genoeg gelegenheid krijgen om nog meer te liegen.

Ik antwoordde dus dat de papieren niet van de O.T. afkomstig waren maar dat ik ze van de mysterieuze DeJong in Parijs had gekregen.“

„Zijn volgende vraag was: „Waarom zou hij U dat in `s hemelsnaam hebben gegeven?“

Nu moest ik bliksemsnel nadenken voor dat ik hem antwoordde, maar ik betwijfelde dat hij mij zou geloven. Ik vond, als ik in zijn plaats zat, dat ik door de geforceerde wijze van mijn antwoorden mijzelf al als leugenaar had ontpopt.

Om tijd te winnen begon ik traagjes met: „het zit zo, maar het is een lang verhaal. Ik was op een dag in Parijs. Op weg erheen in de trein ontmoette ik een Nederlander. Zoals gebruikelijk bij ons praatten wij wat. Hij gaf mij het adres van een café van Montmartre waar ik hem kon vinden. Hij gaf mij de indruk van welgesteld te zijn. Toen ik hem vertelde dat ik naar een nieuwe werkplaats zocht, zei hij dat ik hem in dat café kon ontmoeten, mocht ik bijvoorbeeld bonkaarten of geld nodig hebben. Eerst vond ik dat ik dat niet kon aannemen maar later liep het toch weer anders. Daarna heb ik werk bij een firma in Biarritz aangenomen maar dat eindigde om een of andere reden. Na 1 Januari ging ik naar Parijs. Intussen was mijn financiële situatie kritisch geworden en dus herinnerde ik mij die Nederlander. Ik ging naar het café waar ik hem inderdaad vond. Nadat ik hem mijn financiële situatie had verteld, gaf hij mij meteen duizend franc en zei verder: „Mocht je nog iets nodig hebben en ik ben niet hier, ga dan naar een vriend van mij in Peyrehorade en zeg: DeJong stuurt jou de groeten.“ Alles zou dan in orde komen. Hij gaf mij het adres van een hotel hier en de naam van de eigenaar die ik ben vergeten.“

„Wel Hendrik“ zei de sergeant, „vertelt U alles maar aan de Sicherheitsdienst⁶² en spreek steeds de absolute waarheid. Als zij U van niets kunnen beschuldigen, moeten zij U vrij laten.“

⁶²De “Sicherheitsdienst” (S.D.; Veiligheidsdienst) was een onderdeel van het Nazi apparaat. Het begon als een inlichtingen bureau voor de NSDAP, de Nazi-partij, maar kreeg daarna, in de toenemende verweving van Partij en Staat, de taak om politieke tegenstanders in de gaten te houden (Ch. Fl.).

Toen moest ik bij de majoor van het hoofdkwartier komen ,die mij bekeek alsof ik een vreemd dier was. Ik vond de man onsympatiek. Ik ging terug naar de vorige kamer. Zij vroegen naar bagage. Ik vertelde van de rugzak op het station en die werd opgehaald. Buiten bleef het hard regenen. Ik zat in een stoel te wachten op wat er zou komen. Een ambtenaar zat aan een tafel en schreef al mijn bezittingen op. Niets werd vergeten en ik moest ondertekenen. Intussen at ik wat van het voedsel dat ik nog bij mij had: brood en kaas met druivensap. Dat sap dronk ik met gemengde gevoelens, want ik vroeg mij af wanneer ik dat weer zou kunnen doen. Nooit meer, dacht ik.

Ik besepte het gevaar van mijn situatie volkomen. Ik dacht na en dacht na tot ik dodelijk vermoeid werd. Spoedig zou de Sicherheitsdienst mij komen halen. Allerlei verhalen over de Gestapo spookten door mijn hoofd. Het was duidelijk dat ik totaal verloren was. Ik loog slechts om mijn kameraden niet te verraden. De ramen waren intussen verduisterd en het licht was aangestoken. Buiten denderde de sneltrein voorbij dezelfde trein met die ik naar Lourdes had zullen reizen.

Tegen acht uur kwam een auto. Enkele minuten later vloog de deur open en een sergeant stormde naar binnen, gevolgd door drie mannen in burger. Zij bekeken mij eerst van alle kanten. Daarna begon de kleinste van hen, een Zuidduitser te oordelen naar zijn accent, mij te ondervragen. En waar kruisverhoor begon. Waar had ik gewerkt? Wat had ik gedaan en op welke dag? Wat was de naam van het hotel en de straat? En nog meer. Dit waren de ergste minuten. Ik moest steeds snel antwoorden en dat betekende bovenal: fantaseren. Het was gevaarlijk om nauwkeurige dagen te vermelden want dat betekende dat ik in mijn eigen leugens verstrikt kon raken.

In mijn aktentas vonden zij een brief van Willy aan Kurt met het adres“Rue Paul Louis Landes” in Bordeaux. Ik zei dat dit een café was. Wat voor een soort café wilden zij weten. Ik zei dat dit een plaats was waar veel Nederlanders en Belgen kwamen en dat die Nano Mulder-de schuilnaam van Kurt Reilinger-daar zijn post ontving.

„Wie is Nano Mulder?“

„Een Nederlandse arbeider nu met verlof in Holland.“

En wie was die Edith die in de brief genoemd werd? Naar mijn beste weten kende ik haar niet. Ik wees erop dat die brief niet aan mij gericht was. Zij vonden mijn oude reisbevel van Toulouse naar Bordeaux.

„Jij was dus ook in Toulouse!“

„Jazeker, ik was op weg erheen.“

„Waarom?“

„Om nieuw werk te vinden“ was mijn antwoord.

Iedere keer als ik antwoordde riep de kleine: „Sprookjes, niks dan sprookjes.“ Natuurlijk had hij gelijk.

„Heb jij kennissen in Toulouse?“

„Nee, ik was daar slechts twee dagen.“

In welk hotel had ik geslapen? Ik noemde een willekeurig hotel.

Het verhoor was vreselijk en ik verlangde naar het einde ervan. Zij begonnen te vragen over het doel van mijn spullen. Ik werd bijna boos als zij mijn nu ware antwoorden niet geloofden. Ik had hen wel willen toeschreeuwen: „Jullie idioten, je gelooft mij niet als ik de waarheid spreek maar je likt mijn leugens als zoete koek!“

„Waartoe dient dit kompas?“

„Dat is nog uit de tijd toen ik padvinder was.“
Zij keken ongelovig naar mij, want ik was immers een terrorist.
„En dit vergrootglas?“
„Dat stamt uit de tijd dat ik postzegels verzamelde.“
Een van hen onderbrak mij ironisch: „wat die vent niet allemaal in het verleden heeft gedaan!“
Ik werd boos.
„Ik begrijp niet waarom U aan mij twijfelt. Ik ben er zeker van dat U eens jong was, postzegels verzamelde en bij de padvinderij was.“
„Nee“ zei een van hen sarkastisch „daar gaat het niet om. Maar waarom sleep je dat alles met je mee?“
„Tja“ zei ik en dit was ook waar „het valt mij moeilijk om afscheid te nemen van oude spulletjes en iets buitengewoons moet wel gebeuren voordat ik iets weggooi. U kunt dat zien aan dat oude marsbevel van Toulouse naar Bordeaux dat ik al lang had moeten weggooien want het kon mij niet langer van dienst zijn.
„Jij spreekt naast Duits en Nederlands zeker ook goed Frans.“
„Niet goed maar ik kan wat Frans spreken en lezen.“
„Ook Engels zeker?“
„Haast niets. Alleen een paar woorden.“
Ik dacht dat het verhoor nu voorbij was. Intussen hadden zij door mij rugzak gewoeld en geen revolver maar een tondeuse gevonden.
„Waarom neem jij dit met je mee?“
„Om mij te scheren.“
„Maar waarom dan het scheermes?“
„Iemand gaf het mij lang geleden cadeau en ik ben er zeker van dat het handig is om te hebben.“
Ik kon aan hun gezichten zien dat zij mij niet geloofden.
„En deze zaaklantaarn?“
„Die heb ik nodig om `s avonds in de slecht verlichtte straten een huisnummer te vinden.“
„Ha, ha“ zeiden zij bijna gelijktijdig.
„Nu gaan wij naar Bayonne waar jij zeker de waarheid zult vertellen.“
De Zuidduitser stopte alles terug in mijn rugzak. Ik stond voor hem om die in ontvangst te nemen.
„Hee, geloof maar niet dat jij kunt ontsnappen⁶³.“
Ik begreep zijn dialect niet goed en vroeg dus wat hij bedoelde.
De lange blonde kerel herhaalde: „Als jij probeert te ontsnappen, krijg jij een kogel in je buik.“

⁶³ In de Duitse tekst staat hier het dialectische werkwoord „lofen“ inplaats van het Hoog-Duitse „laufen.“ (D.H.).

Op dat ogenblik sloeg iets tegen mijn achterhoofd en ik viel achteruit. De kleine kerel, die mijn rugzak had gepakt had deze tegen mijn hoofd gegooid. Ik raapte hem op. Met de blonde kerel verliet ik de kamer door een donkere gang. Terwijl wij liepen hoorde ik het korte metalen geluid van het ontsluiten van een revolver en ik zei grappenmakend:

„Wees maar niet bang, ik loop niet weg.“

Van de bovenverdieping hoorde ik de stem van de onsympatieke majoor tegen mijn begeleider zeggen:

„Houd mij op de hoogte van deze zaak zodra jullie meer weten. Ik blijf erin geïnteresseerd.“

Wij traden naar buiten waar het nacht was.

Het leek wel of alles samenspande om de reis naar Bayonne te doen mislukken. Nadat ik op de achterbank van de Citroen was gaan zitten en de grootste van de drie begeleiders naast mij had plaats genomen, ontdekte een van de twee anderen een lekke band. Ik beschouwde dat als een goed teken. Zij gingen de band repareren. Onderwijl werd ik in de auto heen en weer geschud terwijl de jongste de band in een mum van tijd had gerepareerd. De meest sympatieke van hen zat naast mij. Hij was een lange blonde man van ongeveer dertig jaar met een vriendelijk gezicht.

De chauffeur, een onsympatieke vent van ongeveer twintig zat voor mij. Hij was degeen die mij telkens met zijn vragen in een hoek had willen drukken. De kerel die de rugzak naar mij hoofd had gegooid en die na elk van mijn antwoorden had gegild: „dat geloof jij zelf niet; vertel dat aan je malle moeder; allemaal sprookjes“ zat ook voorin. Omdat hij een baret droeg zag hij er Frans uit wat waarschijnlijk ook in de bedoeling lag.

Wij reden snel door de nacht. Een zwakke maan scheen door een gat in de wolken. Ik dacht na over wat kon komen toen de kerel met de baret zei:

„In dertig minuten zullen wij in Bayonne zijn. Denk nog eens goed over alles na en zeg de waarheid. Wij komen daar sowieso achter!“

Na een korte pauze voegde hij daar volkomen onlogisch aan toe:

„Het doet er niks toe of jij de waarheid zegt of niet, dat maakt niets uit.“

In stilte gaf ik hem gelijk. Zij lachten allemaal erom. Zij waren eigenlijk in opperbeste stemming, behalve de chauffeur die stopte en zei dat er stoom uit de radiator kwam, hetgeen betekende dat er geen water meer in zat. Hij ontdekte een huis nabij en reed erheen. Wij hielden in de voortuin aan en hij ging op zoek naar water maar het huis was verlaten en afgesloten. Nu ontdekte hij een rioleringskuil. Zij wilden nu de radiator met riolering vullen maar hadden een kruik nodig. Onder grote hilariteit vulden zij de radiator met zijn baret! Toen moest ik uitstappen om mee te helpen de auto weer naar de weg te duwen, uiteraard steeds tussen twee gewapende oppassers, om te voorkomen dat ik zou ontsnappen. Tenslotte reden we weer en de stemming in de wagen was gestegen.

De man die naast mij zat lachte steeds terwijl hij een sigaar rookte. Alleen de chauffeur vloekte, want hij had zich met rioolwater bevuild. Ik bleef stil. Mijn moed was teruggekeerd. Per slot van rekening had ik hen behoorlijk geantwoord. Het enige verontrustende was dat ik niet wist wat er in Bayonne met mij zou gebeuren. Ik dacht weer aan de martelingen waarvoor de Gestapo berucht was.

Eindelijk naderden wij Bayonne. Ik zag de mij bekende straten en vroeg mij af waar zij mij naartoe zouden brengen. Wij reden door de binnenstad in de richting van Biarritz. Maar net voordat wij de stad zouden verlaten ging de chauffeur langzamer rijden en nam een bocht naar de tuin van een villa.

Wij gingen door de achterdeur naar binnen. Het huis scheen zeer geruim te zijn. Ik was er zeker van dat zij niet de lelijkste villa hadden gevorderd voor de tak van de ‘Sicherheitsdienst’ van Bordeaux. Ik werd naar een kamer gebracht waar twee mannen biljart speelden. De man met het baret ging op een van hen toe en fluisterde wat in zijn oor. Die draaide zich om en wierp mij wat vragende blikken toe. De deur naar de volgende kamer stond open. Daar zag ik een feestelijk gedekte tafel voor een groot feest staan. Ik had echter niet veel tijd om rond te kijken want een van de biljard spelers begon mij meteen te ondervragen

„Zeg de waarheid en alleen de waarheid. Straks zullen wij met je spelen. Ja, als wij met biljarten klaar zijn, zullen wij met jou spelen. Weet jij wel wat het betekent dat de huid dichter is....ik bedoel het hemd dichter is dan je huid? Wij zijn spoedig klaar met biljarten en dan ben jij aan de beurt, wacht maar jongetje“

Ik was sterk geïntimideerd door zijn bedreigingen die hij uitte terwijl hij koeltjes doorging met biljarten. Ik moet mij op het ergste voorbereiden, dacht ik. Ik keek wezenloos naar de biljarttafel toen de blonde kerel mij naar een andere kamer meenam. Die kamer scheen een soort kantoor te zijn. Er waren rekken voor de post en schrijfmachines maar behalve dat weinig meubilair. Mijn bewaker ging zitten en nam een potlood en schrijfpapier. Ik moest alles opnieuw vertellen. Intussen was de chauffeur van de auto binnengekomen en was aan het andere einde van de tafel gaan zitten. Terwijl hij rookte, luisterde hij naar alles wat ik zei. Ik kreeg de indruk dat de blonde man mij niet slecht gezind was. Zijn vragen waren objectief, hij rookte een sigaar, en zei tenslotte:

„Jij hebt geluk dat de man die hier normaal zit, jou nu niet heeft verhoord.“

Ik meende dat mijn gelukster die verdwenen scheen te zijn, weer helderder was gaan schijnen, zij het nog zwakjes. Ik moet eraan toevoegen dat de blonde vanaf het begin van zijn verhoor een zweep voor mijn ogen op tafel had gelegd.

Blijkbaar was dat alles voor die avond. Ik meende vaag te horen dat zij zeiden: „breng hem naar het hotel”. Ik geloofde dat werkelijk, maar dan natuurlijk onder bewaking. Spoedig ontdekte ik dat de bedoeling was ”gevangenis”, een lelijk gebouw genaamd “Kriegswehrmachthaftanstalt”⁶⁴. Ik herinnerde mij wat ik over Duitse gevangenis had gehoord. Daarom vond ik het verstandig om, voordat we naar binnen gingen, eerst nog eens te pissen, want ik was er zeker van dat de WC in de gevangenis verre van hygienisch zou blijken. Het hek opende. Ik ging naar binnen. Het hek sloot achter mij en ik was alleen met de gevangenisbewaarder.

⁶⁴ Deze pathetische Duitse woordconstructie beteekent: militaire gevangenis. (D.H.).

Ik werd naar het kantoor van de gevangenis gebracht waar men mijn spullen controleerde. Mijn tondeuse, sigaretten, fruit in blik, en een potlood werden afgenomen. Daarna werd ik langs een aantal sterk bevestigde deuren naar een kamer gebracht waar ik een stromatras en een deken mocht uitzoeken. De lucht in het gebouw was warm en rook „gebruikt.“ Er waren wat zwakke lichtpuntjes. Ik moest naar de bovenverdieping. Een celdeur werd geopend en hermetisch achter mij gesloten. Ik was nu eindelijk alleen.

Nieuwsgierig onderzocht ik de ruimte. Daarna maakte ik mijn „bed“ en viel nog half-gekleed erop neer. Eenmaal in de gezellige warmte van het bed, voelde ik mij veilig. Voor de rest van de dag zou men mij waarschijnlijk met rust laten. Het lot had mij wel een rotstreek geleverd! Na een tijdje werd ik wat kalmer. Morgen komt weer een andere dag meende ik, maar het duurde toch wel even voordat ik in slaap viel. Zo eindigde die noodlottige dag van 10 Februari.

Ik werd de volgende ochtend wakker, toen het licht in mijn cel plotseling aangestoken werd. Daarna hoorde ik de stappen van de gevangenvaarder die buiten van cel tot cel liep en „goeien morgen“ riep. Ik werd als het ware wakker uit een droom en besepte pas langzaam de realiteit van de gevaarlijke situatie waarin ik mij bevond. Ik bleef in bed liggen tot de deur werd opengedaan en de bewaarder mij een bezem gaf om mijn cel schoon te vegen. Daarna kon ik mij buiten wassen maar ik gaf er de voorkeur aan om water in een kan te halen en mij alleen in mijn cel te wassen. Nieuwsgierig blikte ik door het kleine kijkgat in de celdeur om de omgeving van mijn toekomstig verblijf te verkennen. Daarna waste en verzorgde ik mij wat. Om wat beweging te krijgen liep ik in mijn cel op en neer.

Ik overdacht weer eens alle vragen , die mij gesteld konden worden, zodat ik geen seconde zou aarzelen met antwoorden. Ik druisde alle antwoorden van de vorige avond in mijn herinnering, mochten zij die weer vragen. Zo liep ik talloze keren in mijn cel heen en weer. De deur ging open en de bewaker riep mij voor het volgende verhoor.

In de kamer stond een lange blonde man die leek op de blonde man van de vorige avond. Wij gingen zitten en hij legde het dossier op tafel. Mijn ondervrager raadde mij meteen aan om slechts de waarheid te zeggen, want hij had het protocol van de „Terreurorganisatie“ al in zijn dossier. Toen begon hij met het herhalen van alles wat de vorige avond was gevraagd. Daarna begon hij mij nauwlettender over die „De Jong“ te vragen, de man die ik gisteren had bedacht, en die mij zogenaamd het geld en reisbevelen had gegeven.

„Wat was zijn beroep?“

„Dat heeft hij mij niet verteld.“

„Waar heb jij hem leren kennen?“

„In een café in Parijs zoals ik gisteren al heb gezegd.“

„Aha, en hij gaf jou een opdracht voor Peyrehorade?“

„Nee. Wat voor een opdracht? Hij wist niet eens dat ik naar Peyrehorade zou gaan.“

„Je liegt, want in je oorspronkelijke getuigenis in Peyrehorade zei je, dat je hem in een trein naar Parijs had ontmoet!“

„Dat heb ik niet gezegd of anders moet het in de verwarring van mijn arrestatie zijn gebeurd. Neem alstublieft in rekening dat dit pas de eerste keer in mijn leven is geweest, dat ik gearresteerd ben.“

„Beschrijf die De Jong.“

„Ongeveer zo groot als U, blond, dik haar. Breed als een bokser.“

Dat werd allemaal nauwkeurig opgeschreven.

„Kun jij je herinneren wat voor een pak hij droeg?“

„Nee, daar heb ik niet op gelet en als ik dat al deed ben ik het vergeten. Per slot van rekening kijk ik niet meteen naar de pakken van mensen die ik voor het eerst ontmoet.“

„Kom, kom, jij herinnert je dat vast wel. Was het geblokt, gestreept of eenkleurig?“

Ik dacht dat het verstandig zou zijn om een ontwerp te bedenken.

„Ja, nu herinner ik het mij. Het was geblokt met witte stippen“ zei ik.

„Peper en zout?“

„Ja, ik geloof dat het zo genoemd wordt.“

Mijn ondervrager scheen bevredigd te zijn.

„Vertel mij nu eens gauw welke taak jij had“

Ik herhaalde dat ik geen taak had gehad. Per slot van rekening wist ik aan het begin van die dag nog niet eens dat ik naar Peyrehorade zou gaan. Ofschoon ik op weg naar Bordeaux was, had ik niet de kortste weg naar Toulouse genomen omdat ik een mogelijke werkplaats in Mont-de-Marsan wilde bezoeken. Toen ontdekte ik van de routebeschrijving dat de trein in Peyrehorade zou stoppen en ik besloot dus daar uit te stappen en de volgende morgen verder te gaan.

„In elk geval had jij een bepaalde opdracht.“

„Nee, ik had er geen.“

Het scheen dat mijn koppigheid zijn geduld zwaar op de proef stelde. Hij stond op en gaf mij twee klappen om mijn oren. Ik dacht: „Mijn hemel, nou begint het!“ Tot nu toe was alles kennelijk kinderspel geweest. Maar het slaan ging niet verder! Rustig, alsof er niets was gebeurd ging hij zitten en herhaalde zijn vraag waarop ik hem hetzelfde antwoord gaf. Toen riep hij een bewaker en beval hem:

„Breng L. hier, hij is in cel 77, voor zover ik weet.“

Wij wachtten. Enkele minuten later kwam L. binnen. Hij was sterk veranderd sinds ik hem een keer met Christiaan in Bordeaux had gezien. Hij was ongeschoren, zijn haar was in de war en hij droeg de pullover van een matroos.

„Vertel deze meneer maar eens, wat jij hem van De Jong moest meedelen.“

Ik sprak met opzet slechter Frans dan ik kon. Ik stotterde wat over groeten van een monsieur De Jong.“

De ondervrager vroeg L.: „wie is die De Jong?“

L. fronste en zei: „Ik ken hem niet, monsieur“

„Is hij een Nederlandse verbindingsman?“

Deze korte conversatie ging in het Frans

Natuurlijk waren zij beide verbaasd want De Jong bestond alleen in mijn fantasie. Ik was echter bang voor het naderende onheil. De S.D.-er begon tegen ons te schreeuwen:

„Een van jullie liegt ,of jij of hij“. Hij herhaalde de vraag indringend in het Frans.

Om mijzelf in het beste licht te presenteren begon ik: „hier begrijp ik niets van. Die De Jong vertelt mij groeten aan L. in Peyrehorade te brengen en die L. beweert daar niets van te weten! Misschien zijn er nog meer families L. in Peyrehorade?“

De Duitser vertaalde mijn vraag in het Frans zodat L. die kon verstaan. Die antwoordde: „nee, natuurlijk niet“. Wij twee deden net alsof dit de eerste keer in ons leven was, dat wij elkaar zagen . L. kreeg een cigaret en werd afgevoerd.

Het vragen begon weer.

„Waar kwam dat geld vandaan?“

„Van De Jong“ antwoordde ik.

„En jij probeert mij te vertellen dat een volkomen vreemde jou met geen enkele goede reden zoveel geld gaf? Dat kun je mij niet wijs maken. Of jij was zijn liefje, of hij gaf jou een opdracht.“

Ik antwoordde: „ik heb er ook geen goede verklaring voor. Ik herinner mij vagelijk dat ik eerst niets van hem wilde aannemen, toen hij mij de reisbevelen en het geld wilde geven. Hij zei ook: „Mocht ik iets van jou later willen, herinner je dan het spreekwoord, “de ene hand wast de andere.“ Om de geloofwaardigheid van mijn getuigenis kracht bij te zetten ,zei ik het in het Nederlands , „precies zoals hij het mij had gezegd.“

Nu moest ik de ontmoetingsplaats met De Jong beschrijven.

Het was waar, dat ik oorspronkelijk had gezegd dat ik De Jong in de trein had ontmoet, maar toen ik daar nog eens degelijk in mijn cel over nadacht, kreeg ik een beter idee. Ik veranderde de ontmoetingsplaats naar een specifiek café in Parijs met de bedoeling om de SD ertoe te verleiden mij daarheen mee te nemen om De Jong te vangen, wat zij slechts met mijn hulp konden doen. Ik dacht dat er dan een gelegenheid zou komen om te ontsnappen, zij het tijdens de reis naar Parijs, in de Parijse ondergrondse, onder de massas van mensen van de Boulevard Montmartre of in het café zelf.

„In Parijs dus.“

„In een café van Montmartre.“

„Wat was de naam van dat café?“

„Dat weet ik niet. Ik zag die naam nooit duidelijk ,want ik kwam daar alleen `s nachts.“

„Beschrijf voor mij bij welk Metro station van Montmartre jij uitstapte en hoe jij naar het café liep.“

Ik dacht na. Toen herinnerde ik mij een café dat ik op een avond, al wandelend door Montmartre, had bezocht.

„Het was op de Boulevard Montmartre niet ver van het station van Montmartre.“ Ik maakte voor hem een schets op een stuk papier. „Het enige wat ik mij herinner ism dat een band van jongens met blauwe hemden muziek maakten.“

Hij schreef alles precies zo op wat ik het hem vertelde. Terwijl hij daarna het dossier dichtsloeg, zei hij: „Ik denk dat jij een terrorist en een spion bent! Ik zal vanmiddag terugkomen. In de tussentijd kun jij nog eens over alles nadenken.“ Ik vroeg hem of het gebruikelijk was dat terroristen en spionnen van honger moesten omkomen, want ik had de hele morgen nog niets te eten gehad. Hij gaf geen antwoord maar riep een bewaker.

„Vanaf vandaag moet deze gevangene een eenmans cel een verdieping lager krijgen om te voorkomen dat hij met anderen kan praten.“

„Ja zeker“ mompelde de bewaker „ik zal met de eerste sergeant erover spreken.“

En zo ging ik weg met hem.

In mijn cel vond ik een fles limonade, maar ik wachtte gespannen op wat te eten. Na enige tijd kwam de bewaker die zei, dat ik van cel 78 naar cel 66 een verdieping lager moest verhuizen. Pas nadat ik mijn nieuwe cel een beetje had onderzocht, schoot mij te binnen, dat ik de hele nacht in een cel naast die van L. had geslapen.

Ondanks het gevaar van de situatie, moest ik toch wel even lachen. Maar ik was ook wel wat kapot na het verhoor en ik was bevreesd voor het volgende van die middag.

Blijkbaar wilden zij mij niet van de honger laten sterven want toen de celdeur om half een open ging, kreeg ik een blikken kom met koolsoep en een andere kom vol worteltjes. Ik kreeg ook een stuk brood en wat worst. De aanblik van het eten versterkte mijn moed. Ik at alles snel op behalve een klein stuk brood dat ik voor de avond bewaarde, mocht dit de enige maaltijd van de dag zijn. Ik maakte mijn tafel schoon, ging op bed liggen met mijn hoofd op mijn arm en vergat al mijn pech door in slaap te vallen. Maar ik viel niet echt in slaap. Ik sluimerde wat want ik hoorde altijd het luiden van de bel aan de hoofdingang. Bij elke bel schoot er een gevoel van angst door mijn lichaam. Iedere keer meende ik dat de bewaker mij voor een tweede verhoor zou komen halen.

Zo verging de tijd met angstig afwachten. Het werd avond. Ik kreeg eten en verwachtte de SD man van `s morgens. Toen de bewaker later kwam om het licht uit te schakelen, vroeg ik hem of er vandaag nog meer verhoren zouden zijn. Hij zei slechts: „nee, vandaag niet meer, goede nacht!“

„Goede nacht“ antwoordde ik en installeerde mij in mijn bed.

De volgende twee weken waren de ergste van mijn gevangenis tijd. Ik werd om zeven uur `s morgens wakker door het herhaalde en geschreeuwde commando: „opstaan!“ in het gebouw naast ons, waar blijkbaar Duitse soldaten huisden. Dertig minuten later ging onze bewaker van cel naar cel de lichten aansteken. Tien minuten later werden alle celdeuren geopend en een Duitse gevangene deelde een zwarte en zoete vloeistof, koffie genaamd, uit. Daarna volgden dertig minuten van rust.

Om acht uur werden de cellen schoongeveegd. Als dat achter de rug was, kon elke gevangene zich wassen, hetzij bij een wasbek in de gang of, zoals ik, door een kan met water naar de cel te brengen. Gewoonlijk waste ik mij pas een uur later want het was nog te koud en omdat ik nog niet genoeg energie had. De grote ruimtes voor de cellen op beide verdiepingen werden daarna door gevangenen schoongeveegd. Tenslotte kregen wij een fles limonade voor de hele dag.

Tegen elf uur mochten wij uit onze cellen voor een half uur frisse lucht op een binnenplaats van vijftientig vierkante meter, een kooi omgeven door prikkeldraad. Er was geen mogelijkheid om met anderen te praten, want elke gevangene liep in zijn kooi alleen. Om een uur kregen wij te eten. Elke dag dezelfde blikken kom met koolsoep en worteltjes met een stuk brood van driehonderd gram, een stuk bloedworst, corned beef, of gewone worst. Je mocht daarvan zoveel eten als je wilde maar het was verstandig om iets ervan voor de volgende morgen te bewaren, wat mij zelden lukte.

Alleen op Zondag was er wat variatie. Om twaalf uur kregen wij noedels inplaats van wortels en een echt stuk, zij het doorgaans taai, vlees en voor dessert een lepel lekkere jam. Voor mij was dat een echte verwenning. De middag ging gewoonlijk gebeurteeloos voorbij. Om zes uur `s avonds koolsoep met bonen. Dertig minuten later kwam de bewaker. Je moest je broek en schoenen op een stoel buiten de cel zetten zodat je `s nachts niet kon weglopen. Het resultaat was dat je om zeven uur voor een vreselijk lange nacht naar bed ging en dit was mijn dagelijkse routine.

Woensdag was een feestdag voor alle gevangenen want dan werden de pakketjes van het Rode Kruis uitgedeeld. Afhankelijk van je eetlust, duurde de inhoud ervan een, twee, of meerdere dagen. Ik herinner mij dat een pakket twee sinaasappelen, honderd gram suikerklontjes, twee stukjes chocolade en honderd gram koekjes bevatte. Een andere keer: honingkoek inplaats van sinaasappels en geconfijte vruchten inplaats van chocolade. Hoe dan ook, voor mijn verwende tong was het manna uit de hemel. Op Vrijdag was er een soortgelijke afleiding als pakjes van vrienden of kennissen werden uitgedeeld. Ik kon eigenlijk niets daarvan verwachten, maar soms bracht de bewaker mij een croissant, twee eieren en een keer een stuk worst met echt wittebrood.

Ik was nieuwsgierig om uit te vinden wie de goedgehartige gever was, maar ik kreeg slechts vage antwoorden. „Van het kantoor“ zei mijn bewaker. Ik dacht ook aan enkele van mijn medegevangenen die ik intussen had leren kennen. Later bleek het de eerste sergeant, een behoorlijke Duitser, geweest te zijn. Die eten nam uit pakjes van gevangenen, die de bak al hadden verlaten, en aan diegenen gaf, die nooit pakjes kregen. Mijn voordeel was ook, dat ik vloeiend Duits sprak.

Zoals gezegd, de eerste twee weken waren erg moeilijk. Ik had geen lectuur behalve een oud weekblad dat nog in mijn broekzak zat. Ik loste de kruiswoordpuzzels op door de benodigde letters in de velden met een veiligheidsspeld te krassen. Als ik niet las, liep ik heen en weer in mijn cel want ik had het koud, of ik ging zitten en viel in slaap met mijn hoofd rustend op de kleine tafel. De cel had wel enig meubilair ofschoon ik minder had verwacht. Er was een klapbed voor de stromatras en twee dekens. Daar tegenover de kleine tafel met stoel en onder het raam bevond zich een plank waar een tweede gevangene kon slapen. In een hoek was een WC in Franse stijl, dat wil zeggen een gat in de grond en een kraan met vloeiend water, dat mij geweldig verbaasde. Erboven en bevestigd tegen de muur twee houten planken voor je toiletartikelen.

Het raam had dubbele beveiliging. Met een stok kon je het openen door het naar beneden te trekken. Buiten zag ik de opslagplaats van steenkolen en een deel van de hoge buitenmuur. Ik dacht vaak erover, hoe men via deze barrières zou kunnen ontsnappen maar dat leek mij onmogelijk te zijn. Als ik niet sliep of met iets bezig was, keek ik door het kijkgat van de deur om te zien wat er gaande was. Ofschoon er nooit veel gebeurde, was elke gebeurtenis een afleiding voor mij. De bewaker zag ik meestal alleen, als hij een gevangene scheerzeep en scheermesjes of water bracht of om een gevangene voor een verhoor te halen.

Met betrekking tot verhoren begreep ik niet wat er met mijn ondervrager van Vrijdag was gebeurd. Elk luiden van de bel aan de ingang maakte mij angstig. Af en toe verbeelde ik mij, mijn naam te horen, maar dat bleek iedere keer werkelijk verbeelding te zijn geweest. Elke dag verwachtte ik de hervatting van mijn verhoor, maar dat gebeurde niet.

Ondertussen had ik daardoor veel tijd om mijn zaak te bepeinzen en ik bereidde mijn antwoorden op alle vragen voor. Gedurende de eerste dagen van mijn gevangenschap maakte ik mij grote zorgen over een stukje papier met de adressen in Spanje die men mij in Toulouse had gegeven en dat zich nog ergens tussen mijn spullen moest bevinden. De adressen van Zippi en Kurt Mendel's familie en die van mij, stonden er ook op.

Ik kon mij indenken wat de SD ermee zou doen, als zij dat hadden gevonden. Maar ik, die alle vertrouwen in een goede uitkomst had opgegeven, merkte dat het fortuin mij iets gunstiger geworden was.

Ik droeg om de een of andere reden steeds cordoroy broeken. Plotseling herinnerde ik mij aan het kleine zakje aan de rechterzijde, waar timmerlui de duimstok bewaarden. Ik werd meteen geïnspireerd en groef in het zakje rond totdat ik het bewuste stukje papier in handen had! Van vreugde wist ik bijna niet wat te doen. Ik maakte een wilde Indianendans in mijn cel, nadat ik het zorgvuldig had verscheurd en door de WC had weggespoeld. Het was weer eens een ongelofelijke mazzel dat ik dat stukje papier na de laatste poging de Pyreneeën over te trekken in dat zakje had bewaard. Maar wat kon geluk mij in de werkelijke situatie nog helpen? Mijn vreugde maakte daardoor al gauw plaats voor resignatie.

Ik genoot van het halve uur buiten elke dag, ongeacht of het regende of de zon scheen. Soms moest ik mij dwingen te blijven lopen. Vaak stond ik stil om naar de hemel te kijken waar vogels vrij rondvlogen. En ik werd al helemaal ongelukkig als ik dan ook nog de sneltrein Bordeaux-Hendaye hoorde voorbijstomen. Eens zou ik ook in die trein zitten maar dan in de richting van Duitsland.

Elke tiende, twintigste en dertigste dag van de maand verlieten ons gevangenen wier geval compleet was. Zij vertrokken naar Bordeaux en dan naar Parijs, Straatsburg en Freiburg⁶⁵ in speciale geblindeerde rijtuigen.

Intussen had ik nog niets over mijn geval gehoord. Ik had wel wat contact met L. gehad toen ik in een binnenplaats net onder zijn celraam liep. Wij konden enkele minuten praten en hij moest lachen toen hij hoorde hoe ik die De Jong had bedacht. Eerst wilde hij mij waarschuwen, hem niet te groeten als iemand, die ik al kende maar dat leek mij overbodig. Hij raadde mij aan om mijn getuigenis een nieuw aspect te geven door te beweren, dat de groeten niet voor hem maar voor zijn vrouw bestemd waren geweest, want dat zou dan ook het raadsel verklaren waarom hij niets van De Jong afwist. Zijn vrouw zou niet in gevaar raken, want zij was al een tijd geleden naar Spanje ontkomen. Ik begon om meer leesmateriaal te vragen. Af en toe kreeg ik de Duitse „Pariser Zeitung“ van mijn bewaker, die ik als een juweel behandelde. Ik mocht soms ook de ruimtes voor de cellen aanvegen en schoonmaken. Later mocht ik dat elke dag doen. Daardoor kreeg ik contact met andere gevangenen. Zo leerde ik hoe een standaard geval verliep. Eerst werd je streng verhoord. Daarna moest je drie copieën van het protocol tekenen, dat dan naar de legerrechtbank van Mont-de-Marsan werd gestuurd. Twee of drie maanden later kwam de uitspraak. Dat was gewoonlijk transport naar Duitsland of straf in het concentratiekamp van Bordeaux.

Ik leerde ook de leden van de zogenaamde „Brits-Amerikaanse Terreurorganisatie“ kennen. Zij waren de al genoemde L., twee chauffeurs die mensen naar de Pyreneeën hadden gebracht en een jonge vent van mijn leeftijd, die door de Duitsers verrast werd, net op het moment dat hij op het punt stond met enkele Amerikanen te vertrekken. Geen van hen verwachtte een licht oordeel. Ik wist ook niets over de andere gevangenen, die ons lot deelden. Er was een voortdurend komen en gaan. Zo nu en dan werden gevangenen vrijgelaten, terwijl anderen op transport werden gezet

⁶⁵ Een stad in Zuidoost-Duitsland ongeveer 30 kilometer van de Franse grens. Deze zin suggereert dat de gevangenen waarschijnlijk naar een concentratiekamp in Duitsland werden gebracht (D.H).

Ik voelde mij vreselijk eenzaam en vroeg mij dikwijls af of het niet beter voor mij was met een celgenoot. Er waren veel cellen met twee gevangenen. Maar aangezien je nooit wist, wie er in je cel werd gezet, hield ik het maar zoals het tot nu toe was.

Zo gingen de dagen langzaam en met verveling voorbij. Ik kraste elke dag met mijn naald in de celmuur. Ik vond het onbegrijpelijk, dat er helemaal niets in mijn zaak gebeurde, maar niemand kwam om mij voor een nieuwe ondervraging te halen. Ik vreesde ook voor onze organisatie, want de Duitsers hadden bij mij adressen gevonden, zoals dat van het café van Albert in de Rue Paul-Louis Landes in Bordeaux. Ik kon mij indenken, dat de SD die plaats had bezocht en het zou dan gemakkelijk voor hen zijn geweest om een van onze jongens op te pakken. Ik was ook gevraagd naar het laatste hotel waar ik in Bordeaux had gewoond. In dit geval had ik mijn neiging om te liegen onderdrukt, want het zou voor hen te eenvoudig zijn geweest dat te controleren. Ongelukkigerwijze woonde er altijd wel een van ons in dat hotel. Maar ik kon niet in wanhoop verzinken, want er was niets meer aan te doen. Toch vroeg ik mij vaak af waarom dit juist mij moest overkomen. Mijn grootste angst was dat de SD mijn persoonlijke gegevens in Nederland zou natrekken en mij dan voor verhoor zou halen want ik was immers een spion en terrorist. Hun eerste vraag zou dan zeker de volgende zijn: „hou maar op met liegen en vertel ons hoe jij werkelijk heet.

Op een dag werden mijn sombere overpeinzingen onderbroken, toen in de namiddag de celdeur open ging en een andere gevangene naar binnen trad. Hij was een 22 jarige Bask die bij het station voor zwarte handel was gearresteerd en die zonder enige bagage binnenkwam. Daarom deelden wij van nu af alles, zelfs mijn tandenborstel, wat ik niet zo prettig vond. Maar het werd een relatief goede tijd. Nu was er iemand met wie ik kon praten en mijn Franse woordenschat kon verbeteren. Ofschoon fluiten, zingen of het maken van harde geluiden strikt verboden was, zongen wij veel `s avonds. Hij leek veel op de befaamde tenor, Tino Rossi, en had ook een prachtige stem. Hij hoopte spoedig vrijgelaten te worden, want hij verwachtte slechts een geldstraf. Het beste waren de pakketten die hij ontving. Ik herinner mij, hoe wij op een Zondag ons vol aten met kip, spek, kaas en brood. Zijn pakketten hielpen steeds onze honger voor enkele dagen te stillen.

Ik had met betrekking tot eten nog een ander geluk want de oudere Duitse kok, een gevangene en een NSKK⁶⁶ man, scheen met mij medelijden te hebben. Vaak kreeg ik van hem het restant van de grote kookketel, nadat alle cellen van eten waren voorzien. Soms at ik daardoor twee borden witte bonen, maar kreeg dan ook `s nachts buikpijn, want ik had teveel gegeten. Dit waren dagen op die ik mij relatief goed voelde.

⁶⁷ Nationaal Socialistische Organisatie van Vrachtwagenchauffeurs, een paramilitaire tak van de Nazi partij (Ch. Fl.).

Door mijn contact met de andere gevangenen, kon ik van hun boeken lenen, en zo gingen de dagen wat sneller voorbij. Ik had ook beter werk gekregen. Nu was ik met een oudere man in de binnenplaats bezig, waar wij de hele dag hout in stukken zaagden. Dat was inderdaad een geweldige stap vooruit, want ik was de hele dag buiten, behalve als het regende. Ik zaagde en hakte hout met een lust die ik niet eerder had gekend. Mijn medezager bleek een voormalige Franse afgevaardigde in het parlement te zijn geweest. Hij was voor hulp aan Joden gearresteerd en was al langer in de gevangenis dan ik. Nu kon ik discussies over allerlei onderwerpen voeren. Ik hoorde ook het laatste nieuws over de oorlog van een matroos uit de Elzas⁶⁷ die voor desertie opgesloten zat. In het kort, ik ademde wat vrijer.

Die matroos was niet de enige deserteur in de gevangenis. Een andere was ook uit de Elzas. Zij waren op weg naar Spanje in Bordeaux gearresteerd. In de Duitse afdeling waren nog eens vijftien deserteurs, waaronder een uit het Vreemdelingen Legioen. Anderen zaten er voor kleine misdrijven. Veertien dagen later werd mijn vriend en celmaat weggevoerd. Hij geloofde dat hij binnen enkele dagen vrij zou zijn. Wij spraken af, dat hij naar Bordeaux zou gaan en daar op een bepaald adres verslag zou geven van wat er met mij gebeurd was. Hij beloofde ook om mij dan pakketjes eten te sturen. Wij fantaseerden, dat als wij allebei vrij zullen zijn, ik hem dan voor een groot diner zou uitnodigen. Over mijzelf had ik hem niets verteld, behalve dan, dat ik drie maal had getracht om Spanje te bereiken.

Ik was nu weer alleen, maar kon het beter verdragen dan eerder, want ik had geregeld werk. Ik sliep nu ook beter. Vroeger werd ik midden in de nacht talloze keren wakker. Nu sliep ik de hele nacht door, aangezien ik geen middagsdutje meer kon maken.

Op een goeie dag kreeg ik fijn werk, toen ik de gevangenis mocht verlaten om met andere gevangenen in Bayonne te werken. Een groep van zes was een dezer dagen gerecruteerd om geregeld voor het leger in een garage te werken. Ik mocht mee, omdat een van de groep ziek was. Wat was het een geweldig gevoel om op een vrachtwagen buiten de gevangenis te zitten en iets van de wereld te zien, na drie en een half weken opgesloten te zijn geweest! De mensen, de meisjes, de straat en de cafés! Het was een gevoel dat ik nooit zal vergeten! Ik voelde mij als herboren! Helaas duurde de vreugde nooit lang, want al na een rit van tien minuten waren wij in de garage, waar wij de hele morgen banden uitlaadden, die elders in Frankrijk in beslag waren genomen. Op de terugweg om twaalf uur had ik weer het grote genoegen om van het leven in deze stad te zien. Helaas vertrok de groep in de namiddag zonder mij, dus was ik echt teneergeslagen.

⁶⁷ Gedurende de oorlog annexeerde Hitler de Franse provincies Elzas en Lotharingen en beval dat alle mannen van die provincies in het Duitse leger moesten dienen. (D.H.).

Nu werd het mijn doel om geregeld in de garage te mogen werken maar aanvankelijk lukte dat niet.. Intussen had ik ook een officieele briefkaart mogen versturen. Op 1 Maart stuurde ik er een naar het café van Albert in Bordeaux. Ik vroeg erin om kleren en etenspakjes te sturen. Op de dag ervoor was ik erin geslaagd om een brief uit de gevangenis te smokkelen naar de Rue Tanesse in Bordeaux. Ik beschreef erin wat er met mij was gebeurd. Maar omdat ik niets van de buitenwereld tot nu toe gehoord had, veronderstelde ik dat onze organisatie was opgepakt, anders hadden zij mij wel wat kleren gestuurd.

Op 15 Maart schreef ik een tweede officieele briefkaart met hetzelfde verzoek, maar hoorde verder niets.

Nu gingen de dagen vlugger voorbij. Ik had luizen gekregen ,ofschoon ik mijn kleren zo af en toe kon wassen. Zo leerde ik die rotters voor het eerst kennen. Ook begreep ik gewoon niet waarom de SD niet kwam opdagen, en ik kwam daarom tot de conclusie, dat er of een catastrofe of een wonder op komst was. Aangezien mijn verstand mij vertelde dat wonderen niet bestonden, moest het wel een catastrofe worden, namelijk dat zij intussen zouden ontdekken, wie ik werkelijk was.

Ondertussen vertrok de ene na de andere gevangene die ik had leren kennen. Ik kende hun gezichten en er was tussen ons een onzichtbare band ontstaan. Onder hen waren zogenaamde spionnen, Engelse valschermjagers, Gaullisten en mensen die om nog onbekende redenen waren gearresteerd. De “Gang” van Peyrehorade met L. was intussen naar een concentratiekamp bij Bordeaux gestuurd. Ik had nog een tweede kans gehad om met L. te spreken. Ik hoordevan hem dat Abraham slechts een maal bij hem was geweest. Abraham moest dus in verband met de Pyreneeën-gids zijn gearresteerd. L. vroeg mij ook of Christiaan mij niet had gewaarschuwd, dat de ontmoetingsplaats in Peyrehorade door de Duitsers was ontdekt. Ik legde uit dat ik Christiaan na onze aankomst in Parijs niet meer had ontmoet. Hij vertelde mij nog dat Christiaan met enkele dagen vertraging in Parijs was aangekomen, net toen wij het zoeken naar hem hadden opgegeven.

L. bood aan ,indien hij vrijgelaten werd.,om Christiaan te vertellen wat er met mij was gebeurd,maar ik wilde dat niet, want Christiaan zou zich mij nauwelijks meer herinneren. L. dacht waarschijnlijk dat ik een van Christiaan’s medewerkers was.

Ik kon uitrekenen, wie de volgende gevangene zou zijn, die ons zou verlaten en dat mijn beurt spoedig ook zou komen. Op een dag, na vele verzoeken om in de garage te mogen werken, werd dat toegestaan. Nu reed ik geregeld iedere dag door de straten van de stad. Wij werkten niet te hard. Dit was wel relatief de gelukkigste tijd van mijn gevangenschap. Ik was alleen nog maar voor eten en slapen in de gevangenis. Het leek erop dat mijn fortuin een goede draai had gemaakt.

Mijn gedachten hielden zich nu niet slechts met het werk bezig, maar ook met de vraag: „Hoe kom ik hier uit? Hoe kan ik ontsnappen?“ Ik had nu meer gelegenheden om dat te doen. Er waren dagen dat onze werkgroep in tweeën werd gesplitst. Ik bleef in de garage, terwijl de anderen bij het spoorwegstation werkten. Onze bewaker, een oudere soldaat, begeleidde de groep naar het station. Nu zou ik wellicht in een ogenblik van verslapt aandacht uit de garage kunnen lopen maar er was het risico dat een van de vele soldaten in de garage mij zou zien. Wellicht bood de WC een ontsnappingsplaats? Maar waar kon ik heen zonder geld en papieren? Ik dacht een oplossing te hebben, namelijk de afgevaardigde met die ik hout had gezaagd en die twaalf kilometer buiten Bayonne woonde.Hij had mij enkele adressen had gegeven van mensen die mij zouden kunnen

helpen. Maar dan moest ik in Bayonne wachten tot het donker werd, voordat ik mij op de straten kon wagen.

Ik had zo half besloten te ontsnappen, maar mijn hart was er niet in. Ik gaf mijzelf standjes omdat ik niets besloot. In de toekomst, als er geen gelegenheid tot ontsnappen meer was, zou ik mijzelf bittere verwijten maken, dat ik het niet had geprobeerd. Zo vergingen de dagen zonder dat ik een besluit kon nemen.

De gevangenis administratie moest mijn geval wel merkwaardig vinden, want op een dag vroeg de administratieve sergeant of ik al een gewone ondervraging had gehad. Ik zei „nee“ waarop hij antwoordde: „zij moeten jou dus hebben vergeten; wij moeten daarom de SD opbellen.“

Ik was blij en angstig tegelijk. Vergeten! Hoe was dat mogelijk bij die pedante Duitsers? Maar het scheen toch waar te zijn. Ik was al wekenlang opgesloten, zonder enig protocol te tekenen.

Op de volgende dag 22 Maart kwam er een soldaat, die in Frankfort geboren was mij 's middags van mijn werk halen. Ik was er al telefonisch van op de hoogte gesteld en dat was een aanleiding voor de bewaker om te vragen: „wat heb jij op je nu uitgehaald, dat ze je komen halen? Zeker een brief uit de gevangenis gesmokkeld, he?“

Ik was er bijna zeker van dat een verhoor mij te wachten stond, maar aangezien ik inderdaad brieven uit de gevangenis had gesmokkeld, kon dat ook de reden zijn. Nu moest ik van het ene einde van Bayonne naar het andere te voet gaan, steeds door drukke straten, wat mij het gevoel gaf al half-vrij te zijn. Ik liet de antwoorden, die ik weken geleden had voorbereid en die ik al gedeeltelijk was vergeten, nog eens door mijn hoofd gaan. Toen ik de gevangenis binnenkwam, werd ik meteen naar de bezoekerskamer geleid, waar ik de lange, blonde en sympatieke kerel van de eerste avond mij verwachtte.. Hij had mijn open dossier voor zich op tafel. Ik begroette hem meteen op een wat joviale en ongegeneerde wijze met: „Nou, U heeft mij aardig lang laten wachten. Uw collega zou op de tweede dag terugkomen maar hij is nooit verschenen.“

„Ja, hij werd overgeplaatst en dat vertraagde jou geval.“

Hij besloot om voornamelijk over de blanco reisbevelen meer te weten te komen.

„Heeft deze kapitein Wetzels dit reisbevel werkelijk ondertekend?“

„Nee, dat is door een Nederlander gedaan die zijn handtekening kende.“

„Hoe heet die Nederlander?“

Op die vraag was ik voorbereid dus gaf ik hem een gefingeerde naam.

„De Meester zeg jij?“

„Ja, maar met twee e's en hij is nu met verlof in Nederland.“

„En Wetzels tekende dit document?“

Ik was verstomd over zoveel onbegrip. „Nee“ zei ik „alles op dit document is door die De Meester ingevuld. Hij kende zijn handschrift van een echt document en heeft het vervalst.“

Ik geloof dat hij nog steeds niet begreep, dat men zulk een heilig document als een Duits reisbevel kon vervalsen. Nu nam hij drie getypte velletjes papier uit mijn dossier en begon het hele protocol voor te lezen. Bij sommige passages kon ik nauwelijks een glimlach onderdrukken. Zo nu en dan hield hij stil en vroeg: „is dat juist?“ Daarop antwoorde ik van „ja“ of stelde een verandering voor. Toen het hele protocol was doorgewerkt, moest ik het in drievoud tekenen.

Nu pakte hij een doos uit, die alle spulletjes van mijn broekzakken en jas bevatte. Ik was blij al die oude „vrienden“ weer te zien. Hij pakte fotos uit mijn jeugdige jaren en uit Nederland en toonde ze een voor een.

„Waar is deze foto gemaakt?“

„In Amsterdam“ antwoordde ik.

„En dit is je vader?“

„Ja“

„En dit is.....“

„Mijn moeder.“

Zo ging het verder. Iedere keer moest ik zeggen wie er op de foto stonden.

Daarna legde hij alles weer terug in de doos. In gedachten verzonken nam hij het protocol in de ene hand en het reisbevel in de andere en zei: „de enige overtredingen waarvoor jij bestraft kunt worden zijn deze papieren. Dat is schijt mijn jongen, schijt (hij gebruikte niet het standaard Duitse „Scheisse“ maar het woord „Schiet“ uit het Hamburgse dialect). Ik had nu zoveel moed gevat, dat ik hem haast vroeg om die „Schiet“ in de kachel te gooien. Tenslotte zei hij: „ik zal proberen om werk bij O.T. voor je te vinden.“

„Hoe lang kan het duren voordat er een uitspraak komt?“ Hij trok zijn schouders op maar antwoordde niet. „En welke straf kan ik krijgen nu het slechts om dit reisbevel gaat?“ „Dat kan ik niet zeggen.“ En daarmee vertrok hij.

Het had geen doel om naar het werk terug te gaan. Toen ik in mijn cel terug was, maakte ik een klein vreugdedansje want de verwachte catastrofe was niet gekomen, maar ik kon er niet zeker van zijn of zij ja of niet mijn identiteit in Nederland hadden gecontroleerd. Het onaangename was dat ik nu drie maanden op mijn oordeel moest wachten. Als ik bofte, kon de tijd van mijn arrestatie dezelfde zijn als van mijn straf.

Ik kon er wellicht op rekenen in twee of drie maanden weer een vrij mens te zijn. Ik had weer hoop. Ik was niet meer benauwd dat ik als spion of terrorist geexecuteerd zou worden. Er was zelfs een kans dat ik niet naar Duitsland gestuurd zou worden, aangezien de SD man iets over O.T. had gezegd. Zo eindigde de Woensdag van 22 Maart.

Donderdag 23 Maart begon zoals alle afgelopen dagen, met stralende zonneshijn, een diep-blauwe hemel en een zacht briesje vanuit de zee. Die morgen werden wij zoals gewoonlijk door de vrachtwagen opgehaald. Gedurende de rit vertelde ik de anderen van mijn verhoor. Wij waren nu nog maar met zijn vieren en een van de drie anderen zou binnen enkele dagen ontslagen worden. Ik was bang dat zij onze groep zouden ontbinden en daarom genoot ik op deze dag dubbel van de rit door de stad. Ofschoon mijn verwachtingen te hoog opgeschroefd konden zijn, was er in ieder geval beweging in mijn zaak gekomen. Ik was een beetje teleurgesteld dat ik niets van de kameraden uit Parijs of Bordeaux had gehoord. Geen stukje kleding of eten was gekomen, ofschoon ik daar herhaaldelijk om had gevraagd. Dus was de hele organisatie inderdaad door de Duitsers opgerold, was mijn conclusie.

Er was niet veel werk op deze dag, dus was er een kans dat wij die middag niet terug zouden gaan. Wij schepten alleen wat steenkolen. De rest van de tijd stonden wij in de zonneshijn en keken wat jaloers naar de mensen, die in haast zomerse kleding langs wandelden.

De tram van Biarritz reed stampvol voorbij en ik begreep niet waarom ook ik daar niet in kon zitten. Ik had weer een echte honger voor het leven gekregen.

Inderdaad gebeurde er niets na het middageten en ik bleef dus in mijn cel. Ik rekende erop, dat ik die prachtige namiddag in de koude cel zou doorbrengen. Maar Vrouwe Fortuna was weer aan mijn zijde. De eerste sergeant riep mij voor werk in de tuin. Ik had mijn vaardigheid met tuinieren al eerder getoond door uien aan te planten. Vandaag moest ik spinazie en andere groenten zaaien. Dat was tenminste een gedeeltelijke compensatie voor het werk in de garage want ik was wel nog steeds binnen de grijze en onvriendelijke muren van de gevangenis. Ik was ongeveer drie kwartier bezig geweest met het zaaien van spinazie en was net een spinaziebed aan het harken, toen de commandant bij de ingang van de tuin verscheen en luid mijn naam, Hendrik Westerman, riep. Mijn eerste gedachte was dat de vrachtwagen was gekomen om ons voor werk buiten de gevangenis af te halen. Toen ik bij hem kwam zei hij: „Maak je klaar. Je gaat eruit!“

Ik zei: „we gaan dus toch nog aan het werk“

„Nee, jij wordt ontslagen“

Daar stond ik met wijd-open mond, totaal verrast.

„Wat?“ zei ik „maar dat is onmogelijk. Hoe kan dat?“

Nu werd de commandant van de gevangenis onaangenaam:

„Denk je nou wel dat ik tegen je lieg?“ donderde hij. Ik wist niet wat mij overkwam. Mijn hoofd was een warboel en normaal nadenken was onmogelijk. Ik werd naar mijn cel gestuurd, maar pakte alles keer op keer verkeerd in mijn rugzak, tot dat de bewaker ongeduldig werd en riep: „Schiet op, wij hebben niet oneindig tijd voor jou.“ Als in een droom stopte ik alles in de rugzak. Ik bracht mijn dekens en matras terug en bracht de geleende boeken terug aan medegevangenen die ik vertelde: „Ik geloof dat ik ontslagen word“ en nam afscheid van hen. Wij wensten elkaar het beste toe. Daarna werd ik naar het kantoor van de gevangenis geleid, waar een mij onbekende man op mij wachtte.

Daar werd mijn geluksgevoel wat gedempt, want ik vermoedde dat zij waren gekomen om mij naar Mont-de-Marsan te brengen, maar dat gebeurde niet. Hij gaf een teken aan iemand en al mijn spulltjes, die men mij had afgenomen, werden teruggegeven, inclusief identiteitsdocumenten, bonkaarten en geld. Ik zei “goeie dag”, verstandig genoeg niet „tot ziens“

De bewaker die mij met mijn begeleider uitliet, wenste mij het beste toe. Hij was een aardige vent, een sergeant uit Leipzig. Inderdaad, alle bewakers waren behoorlijk geweest en tegen deze zei ik: „ik hoop toch dat dit de eerste en laatste keer bij jullie is geweest“.. Eerlijk gezegd, ik had gedacht dat het veel erger zou zijn in een gevangenis, dan het was.“ Kennelijk dacht ik niet aan de vreselijke eerste twee weken. Het was een heerlijk gevoel om het bruine, sombere gebouw achter mij te laten maar ik had niet het flauwste idee wat er nu met mij zou gaan gebeuren.

Zo`n honderd meter buiten de gevangenis, merkte ik dat ik mijn sjaal in de tuin had achtergelaten en ik vroeg mijn bewaker of ik die daar moest laten liggen, maar hij zei, dat ik eventjes terug kon gaan om hem te halen. Ik rende weer terug, nam afscheid van mijn kameraden in de tuin en verliet dit donkere hol voor goed.

Op weg naar het station gingen wij door drukke straten en ik keek nieuwsgierig naar elke winkel. Wij wachtten dertig minuten op de tram die ons naar het plaatselijke arbeidsbureau voor Biscaye zou brengen. Nadat daar wat formaliteiten waren vervuld, kreeg ik een arbeidsopdracht bij de O.T. firma Züblin. Mijn begeleider grapte: „Als wij

wat dringend werk in de tuin hebben, dan kunnen wij jou altijd terughalen.“ Daarna gingen wij naar een kleine kamer die vermoedelijk zijn kantoor was.

Hij ging zitten en gaf mij een lang lesje met ongeveer de volgende inhoud. De vorige dag had hij toevallig mijn rapport van de SD gezien en was erin geslaagd om mijn vrijlating te bewerkstelligen. Het feit, dat ik in de gevangenis gezeten had, zou eigenlijk van nu af voor altijd in mijn indentiteitspapieren zitten, en dat zou niet zo best voor de rest van mijn leven zijn. Ik kon zelf zien dat deze documenten door de chef van de SD waren getekend. Inderdaad kon ik de handtekening van de chef Mulder lezen. Mijn begeleider zei, dat hij van alles had gedaan om mij te helpen en ook om dit feit te schrappen en nu was het mijn beurt was, om iets terug te doen. Ik zou spoedig veel mensen ontmoeten en het zou mijn taak worden, om hem te rapporteren wat er bij hen zo gaande is, bijvoorbeeld of er communistische of Gaullistische propaganda gemaakt wordt, of opruiende taal tegen Duitsland, of klachten over voormannen of over het eten; hij was in alles geïnteresseerd.

Ik had geen keuze en moest wel toestemmen, maar hij zou wel verrast zijn met de berichten die hij van mij zou krijgen! Als rechtvaardiging stelde hij dat het doel was, degenen te vinden die de arbeiders opruiden, zo dat zij niet nog meer moeilijkheden konden veroorzaken. Ik moest dat aan niemand vertellen en ook niet erover opscheppen.

„Ik ben snugger genoeg om dat te snappen“ antwoordde ik.

Om risico's te vermijden moest ik de brieven met het getal 26 tekenen. En ik moest iedere week tenminste een maal, bij voorkeur twee maal rapporteren.

Ik beloofde alles te doen wat hij vroeg en kon vertrekken nadat hij mij een postadres in Bayonne had gegeven. Nu was ik dus echt vrij! Ik kon dat nauwelijks geloven en genoot geweldig van die eerste uren van vrijheid. Ik reed met de tram naar het dichtbijge Biarritz en kon wel van geluk juichen, toen ik door het zon-overgoten landschap reed. Ik zou die prachtige plaats aan de zee, Biarritz, weer zien! Het was een wonderbaarlijke avond! Ik schreef mij in als een nieuwe arbeider van de firma Züblin. Zij stuurden mij naar het Hotel “Régina”, dat een huisvesting voor O.T. arbeiders was geworden. Ik kreeg een bed, kocht een pannetje om te koken en liet mijn spullen op de vieze derde verdieping achter. In de gang ontmoette ik een Nederlander maar had moeite om weer Nederlands te spreken na al die tijd. Nadat ik wat in de kantine had gegeten, wandelde ik de stad in, want ik besloot om zo gauw mogelijk weer met de normale wereld in aanraking te komen.

Ik begon met een flinke maaltijd. Voor zestig franc at ik spiegeleieren, vlees, worteltjes en witte bonen. Bonen schenen onvermijdelijk te zijn in deze streek. Daarna wandelde ik verder en begon het geluk dat mij was overkomen en de kaarten die het lot mij had gedeeld pas te beseffen, toen ik de sterren boven mij, de branding van de zee voor mij en de hele omgeving van elegante huizen en hotels rondom mij waarnam.

Kennelijk waren mijn overwegingen juist geweest: een catastrofe of wonder zou gebeuren! Hoewel het laatste gewoon niet mogelijk leek, was het mij dan toch overkomen! Ik was vervuld van diepe dankbaarheid voor mijn onzichtbare beschermer. Pas toen het te koud werd, rukte ik mij los van mijn overpeinzingen en keerde naar mijn „hotel“ terug.

De volgende ochtend stond ik om kwart voor zes op. Ik had per slot van rekening zes weken gerust en ging dus wel fris maar niet enthousiast naar mijn werk. Ik sloot mij

aan bij de Nederlanders op het strand van Chambre d' Amour, voor het verweven van ijzeren stangen voor de bouw van bunkers.

Als lunch kregen wij slechte soep, maar wel genoeg om de maag te vullen. `s Avonds reden we net zoals in de ochtend, met de bus terug naar het hotel. Om die tijd was dan het postkantoor altijd gesloten en kon ik daarom geen boodschap sturen. Ik wilde een telegram sturen maar het bleek dat dat vanuit de kuststrook verboden was. Dus wachtte ik geduldig tot Zondag en schreef dan briefkaarten naar Parijs en Bordeaux .

Intussen had ik in de stad een kleine kamer voor 200 franc per maand gehuurd en op de kaarten mijn nieuwe adres opgegeven. De reden was, dat ik het door luizen geïnfecteerde „Hotel“ zo snel mogelijk wilde verlaten en ik verlangde er ook naar om weer eens in een behoorlijke omgeving te leven. Die eerste nacht genoot ik van een echt bed, dat was gewoon een sensatie! Ik was in een opperbeste stemming want mijn eerste stappen in vrijheid waren succesvol gebleken. De volgende Zondag zou ik eenentwintig jaar oud worden. Aangezien dat de enige vrije dag van de maand was, maakte ik plannen om naar Bordeaux te gaan, hetzelfde Bordeaux dat in de gevangenis de stad van mijn dromen was geworden. Overdag werkte ik op het strand en na het werk wandelde ik door de stad om wat inkopen te doen. Ik had geen honger meer.

Ik had de 5000 franc die Kurt mij had gegeven voor mijn verblijf in Toulouse nog niet aangeraakt, want de weken in de gevangenis waren, vanuit financieel standpunt bekeken, “uiterst goedkoop” geweest, dus kon ik me nu een beetje verwennen. `s Avonds las ik of kletste wat met mijn Nederlandse collegas van het werk, die ik ergens in een restaurant ontmoette. Zoals beloofd, stuurde ik ook mijn eerste brief aan mijn O.T. „baas“ waarin ik hem vertelde, dat de mensen zich algemeen beklagden over het slechte eten en bedankte hem nog eens voor zijn aandeel aan mijn bevrijding uit de gevangenis..

Op een avond zag ik hem uit de verte in een bioscoop in Bayonne, maar ik lette erop dat hij mij niet zou zien. Het weekeinde kwam met het gerucht dat de vrije Zondag voorr een week was verschoven want dan was Pasen en wij zouden dan twee vrije dagen krijgen. Dat was wel een teleurstelling voor mij, want nu kon ik Bordeaux wel vergeten en mijn verjaardag alleen in Biarritz doorbrengen. Deze Zondag werkte ik tot vier uur `s namiddags waarna ik met de Nederlanders de stad inging. Ik had nu al geleerd om de ijzeren staven te vlechten, maar al gauw kreeg ik het makkelijkere werk, de staven naar maat in stukken te snijden.

Wij werkten niet hard, ofschoon de firma haast had om de bunkers van de Atlantische Muur af te leveren. Ik maakte voorbereidingen om met Pasen weg te gaan en kreeg mijn verlofpas op Vrijdagmiddag. Een Nederlandse collega die mij met mijn voorbereidingen bezig zag, merkte op, dat ik zeker niet terug zou komen, maar ik verzekerde hem van het tegendeel. Ik was namelijk er zelf van overtuigd dat ik zou terugkeren.

Toen ik op een avond van het werk terugkwam, vond ik een brief van Willy. Ik was heel erg blij toen bleek, dat onze organisatie druk bezig was. Vijfentwintig kameraden hadden Spanje reeds veilig bereikt en een andere groep stond op het punt om te vertrekken. Hij schreef, dat ik moest overwegen om bij de volgende gelegenheid mee te doen. Maar op dat moment moest ik er niets van hebben, want door drie mislukkingen was Spanje eigenlijk voor mij “van de baan”.

Maar toch, op Zaterdagmiddag, toen ik mijn rugzak aan het inpakken was, nam ik niet slechts de benodigde kleren maar ook, voor alle zekerheid, de fotos van thuis, die

ik in de kamer had geplaatst, mee. Tenslotte kon je nooit weten wat er zou gebeuren. Ik verliet het zwaar gebombardeerde station van Biarritz om twee uur `s middags. Het was een zonnige dag en er zou goed weer in Bordeaux zijn. In La Negresse stapte ik over naar de sneltrein Hendaye-Bordeaux en kreeg een raar gevoel, toen we langs de muren van de gevangenis in Bayonne reden! Kennelijk was een andere wens van mijn gevangenistijd in vervulling gegaan! De rit naar Bordeaux leek eindeloos. Ik zat bij een raam en keek naar het landschap. Het leek me dat er geen einde aan de reis kwam. Eindelijk lag de zon- overgoten stad, waarvan ik in de gevangenis had gedroomd voor mij! De wereld scheen naar mij te glimlachen. Het hoogtepunt was het binnenrijden in de stationshal. Nu werd alles waarna ik had verlangd, werkelijkheid.

Met een onbeschrijfelijk gevoel van geluk perste in mij door de menigte reizigers op het perron. Na vijf minuten kwam ik eindelijk bij de uitgang maar de controle daar vergde nog wat tijd. Tot mijn grote verrassing zag ik Ernst Kahn in de menigte buiten staan. Ik had niemand verwacht, want ik kwam immers een week later dan oorspronkelijk was bedoeld en dat feit had ik slechts in een van de briefkaarten vermeld.

Wij verlieten samen het station. Ik keek rond naar de mij bekende gebouwen die ik in mijn dromen zo vaak had gezien. Dit was echt! Al mijn geheime wensen waren in vervulling gegaan en ik kon mij echt niet over mijn lot beklagen!

Op de Course de la Marne gingen wij in een café zitten. Bij het drinken van een biertje vertelde ik hem over mijn belevenissen. Toen ik daarmee klaar was, gingen wij voor avondeten naar het restaurant "Hanoi". Daar ontmoette ik meer vrienden: Horst Markus en zijn vrouw en Günter Schöneberg, allemaal van het Werkdorp Wieringen. Onderweg had Ernst mij nieuws over onze organisatie meegedeeld en ik schrok wat toen ik hoorde, dat nog steeds dezelfde reisbevelen in gebruik waren die de Duitsers bij mij hadden gevonden ,ofschoon Kurt Reilinger wel degelijk moest weten wat met mij was gebeurd. Ik hoorde vervolgens dat nu al twee transporten naar Spanje waren gelukt. Nog steeds maakte men gebruik van de twee routes, die voor mij een mislukking geweest waren. Het bleek ook dat de meeste chaverim, die samen met mij daaraan hadden deelgenomen, al hoog en droog in Spanje zaten. Ernst was van plan om de volgende week naar Spanje te vertrekken en hij vroeg mij terloops of ik er niet in geïnteresseerd was om mee te doen. Daar stond ik nou voor een moeilijk dilemma!

Aan de ene kant zat de schrik van mijn opsluiting nog in mijn botten. Aan de andere kant werd ik toch verleid door de gedachte weer iets te wagen en deze keer wellicht met succes. Ook had ik al mijn spullen in Biarritz achtergelaten. Ik besloot uiteindelijk tot de volgende dag te wachten omdat dan Willy hier zou komen en ik kon dan met hem alle mogelijkheden overwegen.

Die avond gingen wij naar de kamer van Ernst, in de Rue Tanesse, waar ik ook zou slapen en ik kleepte mij voor het eerst na lange tijd netjes aan. Daarna reden wij naar het station met de vage hoop dat Willy misschien op een vroeger tijdstip uit Parijs was vertrokken, maar wij kwamen wat teleurgesteld weer terug.

Op Paaszondag 9 April waren wij weer `s morgens op het "St. Jean" station maar met hetzelfde resultaat. Echter, op weg naar het café van Albert in de Rue P. L. Landes vonden wij hem ten slotte nabij het plaatselijke hoofdkwartier van de Wehrmacht. Er volgde een hartelijke begroeting, waarna wij drie naar het café van Albert trokken. Albert, de kroegbaas, wist ook al dat ik gevangen was geweest en was blij mij weer te zien. Ik vertelde hem als reden daarvoor, dat ik was gearresteerd omdat ik me zonder

geldige documenten in de verboden kuststrook bevond. Later, tijdens een wandeling, luisterde Willy naar het echte verhaal. Hij opperde drie mogelijkheden : teruggaan naar het werk in Biarritz, onderduiken in Frankrijk, of meegaan naar Spanje. Biarritz werd uitgesloten, dus besloot ik voorlopig de andere twee te overwegen. Ik besloot mee te reizen naar Toulouse waar ik mijn uiteindelijke beslissing zou nemen. Ik was niet wild enthousiast voor nog een avontuur. Ik hoorde nu ook waarom ik niets van mijn vrienden in de gevangenis had gehoord. Zij hadden wel de illegale brief van 29 Februari, maar niet de officiële briefkaarten gekregen. Zij hadden lang overwogen wat zij mij konden sturen en verloren te veel tijd daarmee. Maar Lolly Eckhardt had mij ten slotte wel een pakket uit Parijs gestuurd.

Diezelfde avond reisde Willy naar Labouheyre, om de volgende kandidaten voor Spanje in te lichten. Terwijl ik in mijn fantasie de reis naar Toulouse door mijn hoofd liet gaan, werd ik al misselijk bij de gedachte, dat ik weer in een Duits legerwagon zou zitten en de kans weer gecontroleerd te worden. Op Maandag 10 April ontmoetten Ernst, ik, Willy en andere kameraden elkaar in een café tegenover het “St. Jean” station. Ik was verrast daar Walter Posnansky ook bekend als „Onkel“, uit het Werkdorp daar te ontmoeten. Hij was kort voor mijn vertrek in Nederland ondergedoken en ik had hem sindsdien niet meer gezien. Er was ook een andere jongen, David Neiss, bijgenaamd Duftsche van de Loosdrecht⁶⁸ groep, maar hij zou in Frankrijk blijven om met illegaal werk te helpen.

Om precies negen uur vertrokken wij met de sneltrein Bordeaux-Marseille. In stilte hoopte ik dat dit de laatste reis van mij op dit traject zou zijn, maar na mijn eerdere ervaringen was ik behoorlijk pessimistisch geworden. Ik was natuurlijk ook zenuwachtig en dankte mijn „beschermers“ toen wij veilig om twee uur in Toulouse aankwamen, weer zo’n stad waarvan ik nooit had vermoed die ooit weer te zien. Joop Andriessen en Betty Britz haalden ons af. Willy moest meteen naar een afspraak. Wij gingen op zoek naar een hotel. ’s Middags gingen wij allemaal wandelen. Toen ik ‘s avonds in bed nog eens over alles nadacht, kwam ik dicht bij de beslissing om niet naar Spanje mee te gaan.

De volgende ochtend waren mijn twijfels niet weg, want er moesten nog vele voorbereidingen worden getroffen. Niet iedereen had een rugzak en het was dus nodig om nog verdere inkopen te doen. Zo ging de dag gauw voorbij. Acht Nederlanders zouden meedoen en de rest Fransen. Ik schrok toen ik hoorde dat de groep dertig personen zou tellen. Ik dacht: „dat betekent zo goed als zeker een mislukking!“ En toch, ondanks dit alles, besloot ik ten einde om mee te gaan. Het leek wel als of onzichtbare handen mij in dit avontuur trokken. Het was nu Woensdag 12 April. Willy, “Onkel” Walter Posnansky, Ernst, Ab Pach, Herman Italiaander, Franz Pollack, ik en de enige vrouwelijke persoon, Ruth Ehrenfest, namen om precies negen uur de sneltrein richting Bayonne. Natuurlijk zaten wij weer in een wagon gereserveerd voor Duitse militairen, hetgeen mij natuurlijk zenuwachtig maakte. Afgezien daarvan was het een schitterende reis langs de rand van de Pyreneeën, net als in Januari. We gingen in de restauratiewagen zitten, genoten van het berglandschap en uitten onder het heffen van onze glazen diepgemeende gelukswensen. Het weer zou beter kunnen, maar dat kon nog veranderen.

⁶⁸ Loosdrecht is een kleine stad ten Zuidoosten van Amsterdam. Daar bestond tot de opheffing in Juli 1942 een Opleidingscentrum voor Palestina en daar werd ook voor het eerst met illegaal werk begonnen

Alles herhaalde zich, maar alleen met andere deelnemers. Deze keer was ik minder zenuwachtig tijdens de reis vanuit Pau met de boemeltrein door de verboden zone, wellicht omdat wij in een gewone wagon voor burgers zaten. Wij stapten uit bij het stationnetje van Oloron St. Marie, zodat wij niet voor donker in St. Christau zouden arriveren. Dat betekende dat wij naar St. Christau moesten lopen

De berggids wachte op ons bij het stationnetje. Ik kende hem van een vorige poging. Wij marcheerden door de kletsnatte weilanden. Willy en een jong meisje, de begeleidster van de Franse groep uit Toulouse, liepen met ons mee. Het was intussen donker geworden. Na twee en half uur lopen, gingen we zitten. De gids moest nu de begeleiders naar Oloron terug brengen, want zij moesten terug naar Toulouse om een tweede groep voor ons tocht op te halen.

Intussen verkortten wij de lange wachttijd met verhaaltjes die ons onze Fransekameraden van de Maquis opdisden. Na twee uur kwam de gids terug en moesten wij weer verder. In het donker leek de weg eindeloos te zijn. Een slecht verpakt pakket met suikerklontjes dat Hermann droeg, was kletsnat geworden en moest worden weggegooid. Wij hadden ook de bekende avontuurtjes, zoals plat op de grond gaan liggen als er plotseling een auto opdaagde. Een keer rolde ik daarbij een helling omlaag. .

Laat in de avond liepen wij door het dorp St. Christau en kwamen nat en moe aan in de hut waarin wij een dag en twee nachten hadden doorgebracht gedurende mijn eerdere poging. Wij zochten een plaats in het stro, aten nog wat en gingen slapen.

De volgende dag, de 13 April, discussieerden wij gedurende de hele dag, aten en sliepen. Die avond om negen uur hoorden wij de bekende "Quack Quack" roep. Willy, de gids en het meisje, Evelyne, waren gekomen. Iedereen greep nu gauw zijn spullen en wij stapten naar buiten de donkere nacht in.

Daarna ontmoetten wij vlak bij de spoorlijn de groep Franse jongens die net was aangekomen. Het ogenblik van afscheid met Willy kwam. Ik zei schertsend tegen hem dat wij hem over drie dagen wel weer zouden ontmoeten, maar hij antwoordde: „drie maal is scheepsrecht.“ Iedereen gaf nog de groeten aan hen die achter bleven. Ik had mijn hospita in Biarritz nog geschreven en honderd francs ingesloten en haar verzocht om al mijn achtergelaten spullen naar een adres in Parijs op te sturen.

Zo liepen wij verder langs de spoorlijn. Onderweg kocht onze gids wat kaas bij een boerderij, zodat wij meer te eten hadden. Later gingen wij door de gevaarlijke bergpas die blijkbaar niet meer door de Duitsers werd bewaakt. Daarna door de eindeloze tunnel waarin wij onze handen moesten gebruiken om langs de muren onze weg te tasten. Wij verlieten het dal en kwamen na een korte klim bij de mij bekende hut aan, waar wij tot de volgende ochtend konden slapen.

Op Vrijdag 14 April beklommen wij dezelfde berg waar Lore en Hugo eerder moeite hadden gehad. Maar deze keer namen wij een veel gemakkelijkere weg, die helemaal niet leek op die moeilijke van voorheen. Wij rustten dikwijls uit, hoefden ons niet te haasten en spanden ons niet al te erg in. Net na twaalf uur waren wij op de top van de berg. Ik was er nu zeker van dat onze vorige gids de weg hier niet zo goed kende want dan had hij het gemakkelijke pad kunnen nemen. Op de top rustten wij uit en aten wat. Later in de namiddag ging het aan de andere kant naar beneden tot wij bij een betonnen hut aankwamen. Het leek mij dat dit de hut was die wij de vorige keer tevergeefs hadden gezocht. Het weer was intussen slechter geworden. Een harde wind blies om de hut. In de verte zagen wij al de bergketen met de top die wij nog moesten beklimmen.

Tegen de avond kwam de ontmoeting met de tweede gids en dat was voor mij een grote opluchting, want in mijn fantasie was hij net als zijn voorganger opgepakt. Dat had onze vorige gids tenminste verteld als reden, waarom die toen niet was komen opdagen. Al gauw gingen wij verder. De weg ging nu weer steil omlaag en ik dacht al aan de klim aan de overzijde van de vallei. Het werd langzamerhand donker en de afdaling werd gevaarlijker, want men moest gewoon maar raden waar te stappen. Het was dus geen wonder dat enkelen van ons uitgleden en langs de helling omlaag gleden maar gelukkig zonder iets te breken. In het dal hadden wij enkele gevaarlijke minuten want wij moesten vrij dicht langs een Duits douanehuis. Maar de gidsen vertelden ons pas later wat dat onschuldig uitziende boerenhuis was geweest. Bij een beek vulden wij onze waterflessen. Na een korte rustpauze volgde een steile klim waar wij hard moesten werken. Gelukkig duurde dat niet te lang en kwamen wij bij de hut, waarin wij zouden overnachten.

Toen wij de volgende morgen wakker werden, regende het pijpenstelen. De gidsen zeiden, dat het voorlopig onmogelijk was om verder te gaan. Wij keken elkaar teneergeslagen aan. Het ongeluk begon weer eens. Vooral het eten zou onvoldoende zijn. Bovendien was een van de Fransen ziek geworden en had hoge koorts. Buiten regende het verder. Wij suften wat weg tot wij om tien uur werden gewekt met de mededeling ons klaar te maken om de tocht te hervatten. Het regende nog wel, maar niet zo hevig als tevoren. Nadat wij daarna afscheid hadden genomen van de eerste gids, gingen we weer op stap.

Het volgende stuk was weer moeilijk en wij moesten geregeld stoppen. De regen was opgehouden. De gids spoorde ons aan, door ons te vertellen, dat wij die middag de grens konden bereiken als wij maar flink doorstapten en dat gaf ons hernieuwde kracht. Wij vergaten zelfs onze dorst want er was niet veel drinkwater meer. Zo nu en dan wierp iemand wat bagage weg om het te dragen gewicht lichter te maken. Ik was blij dat ik niet veel spullen moest sjouwen, dit op grond van mijn ervaring dat het onzinnig was om te veel mee te sleuren. Onze groep van zeven en twintig jonge mensen werd vaak zo uitgestrekt, dat de laatsten in de rij niet altijd wisten welke richting zij moesten kiezen, als ze voor een kruispunt stonden. Door zacht gefluit werden zij ingelicht. Als dat gebeurde, bleven wij staan wachten tot allemaal weer bij elkaar waren. Nu bereikten wij de eerste sneeuw. Het bleek dat wij ons doel niet om twaalf uur konden halen. Tegen een uur hielden wij aan bij een beek en aten lunch. Dat was niet zeer uitgebreid, maar wij rekenden op een avondeten in Spanje.

Wij gingen door met klimmen, aangespoord door de verwachting spoedig bij de grens te zijn. Tegen vier uur zagen wij de bergkam waar wij overheen moesten en drie kwartier later waren wij er al dichtbij. Wij namen het kleine machinegeweer, dat voor onze bescherming was meegenomen, uit elkaar. Wij schreven korte briefjes en gaven die aan onze gids. Het weer was weer slechter geworden. Het hagelde zelfs. Iedereen verlangde ernaar deze onaangename omgeving zo vlug mogelijk te verlaten. Zo liepen wij dan over het laatste stuk Frankrijk

Wij waren al vlak bij de kam aangekomen. Ik haastte mij de grote groep te verlaten om bij de voorste klimmers te komen. Dat was moeilijk, want ik was al behoorlijk uitgeput, maar toch rende ik en hield voortdurend de kam voor mij in de gaten. Plotseling gebeurde er iets onverwachts! Erst zag ik hoe onze gids neerviel alsof hij door de bliksem getroffen was. Anderen volgden zijn voorbeeld. Nu begonnen schoten te klinken. Ik keerde meteen om en begon terug te rennen, zo vlug als ik maar kon. Enkele

keren viel ik neer in de sneeuw om dekking te zoeken maar toen ik de anderen ook zag terugrennen, kon ik niet blijven liggen en rende mee. In het geheel waren het maar enkele schoten. De groep, die achter ons naar boven klom, zag ons rennen en keerde in paniek om. Intussen was ik over een met sneeuw bedekte rots gevallen en had mijn knie bezeerd, maar ik was op dat ogenblik totaal gevoelloos voor pijn. Wanhopig dacht ik aan wat er nu zou gebeuren. Ik zou nooit meer terug gaan! Nog eerder zou ik mij in een rotsspleet verbergen en in het donker proberen Spanje te bereiken. Mijn aloude pessimisme was weer eens bewaarheid. Ik keek af en toe om maar niemand achtervolgde ons. Na een ademloze afdaling van vijftien minuten hielden wij voor het eerst weer stil. Wij schroefden het automatische wapen weer in elkaar en bespraken onze situatie. Ik was blij te horen, dat de gids bereid was om het nog eens te proberen, hetzij dezelfde avond of de volgende morgen. Daarvoor moesten wij een kleine omweg maken. Alles was best als het doel maar de grensovergang bleef.

Rondom ons was het stil geworden. Er werden geen schoten meer gehoord. Het pad leidde over gladde keien en als je uitgleed viel je in de meterhoge sneeuw. Daarom schoten we maar langzaam op. Wij marcheerden twee uur lang en er scheen geen einde aan te komen. Eindelijk werd het lopen gemakkelijker want de laag sneeuw werd dunner en de helling minder steil. Iedereen was nat tot op de huid maar wat scheelde ons dat? Slechts enkelen wisten precies wat het doel was, maar dat kwam al gauw in zicht. Het was een kleine hut, waarin slechts negen personen konden rusten. Ik kroop er ook in. De anderen gingen naar een grotere hut honderd meter verderop. Wij waren blij dat wij onze rugzakken konden afleggen en dat wij niet meer in de regen liepen. Pas later voelden wij dat een ijsskoude wind van de bergkam omlaag blies.

Eerst zaten wij daar maar met opgetrokken knieën in onze jassen. Onze tanden klapperden van de kou en nattigheid. Toen zochten wij in onze bagage naar warme en vooral droge kleren. Ik hing mij jas voor het gat in de muur achter mij, waardoor de ijsskoude wind blies. Onze gids probeerde een vuurtje te maken, wat hem na enig pogen lukte, maar het duurde toch nog een half uur voordat het enigszins dragelijk warm werd in de hut. Buiten was het een koude winternacht geworden met een heldere sterrehemel. Wij voelden ons gelukkig dat dit avontuur zo goed was afgelopen, maar ik was er nog niet gerust op want wij waren zo dicht bij de grens. Hoe gemakkelijk was het voor de Duitsers, om het licht van ons vuurtje te zien, indien zij onswerkelijk zochten. Zo nu en dan kwam er iemand van de andere hut met het voorstel om verder te gaan, maar er werd besloten om te wachten tot het krieken van de dag. Spoedig werd het lekker warm in onze hut vooral voor hen die dicht bij het vuur lagen. Wij probeerden allemaal wat te slapen. Van tijd tot tijd verwisselden wij van plaatsen. Naarmate de nacht vorderde, werden onze spullen droger. Wij werden weer wat optimistisch. Ofschoon wij totaal uitgeput waren, voelden wij toch, hoe onze krachten voor de laatste inspanning terugkeerden. En van de warmte van het vuurtje kreeg mijn lichaam een heerlijk aangenaam gevoel.

De volgende dag Zondag 16 April gingen wij om vijf uur 's morgens op stap.

Het was nog donker maar de schemering kwam gauw opdagen. Wij begonnen met frisse moed. Gelukkig liep ik in droge schoenen en voelde mij beter dan ooit. De mars begon met een steile afdaling en de groep strekte zich dus al gauw weer uit elkaar. Zoals gewoonlijk, keek ik niet vaak om mij heen, want ik moest op de voetstappen van mijn voorganger letten. Plotseling hielden wij stil. Mijn eerste gedachte was, er gebeurt weer iets onverwachts, maar niks hoor! De gids vooraan legde iets uit aan de Fransen en begon

iedereen's hand te schudden. Want wat bleek? Wij waren aan ons doel, de grens op de kam aangekomen! Toen ik aan de beurt was om afscheid van de gids te nemen, vroeg ik, voor alle zekerheid, of wij werkelijk bij de grens waren aangekomen. Hij beaamde dat en van nu af waren wij op onszelf aangewezen.

Langzaam daalden wij af in grote bochten de berg af, maar gleden meer uit dan wij liepen. Ik was ongelofelijk gelukkig! Eindelijk geslaagd! We waren in Spanje! Wat zullen onze chawerim in Frankrijk blij zijn! Helaas hadden wij onze laatste brieven aan hun na dat incident van gisteren, voor alle zekerheid in het vuur gegoooid.

Het werd langzaam dag in het Oosten. De gids had gezegd, dat wij steeds een zuidwestelijke richting moesten nemen om in een bepaald dal te komen, maar dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan, want wij hadden maar een kompas en dat was niet erg betrouwbaar. Daarom liepen wij in de richting die wij veronderstelden de juiste te zijn.

Onder de Fransen die de instructies van de gids over de richting waarin wij moesten gaan, hadden begrepen en die het niet eens waren met de leider van de groep, werden luidruchtige discussies gevoerd. Nu eens ging het naar boven, dan weer naar beneden. Nu eens waren wij te ver naar rechts, dan weer te ver naar links gelopen. Het werkelijke gevaar was, dat de grens hier geen rechte lijn was en wij konden plotseling weer in Frankrijk belanden, als wij een ernstige fout maakten.

Zo dwaalden wij urenlang rond. Tijdens het ontbijt hadden wij ons laatste voedsel gegeten en dat was de voornaamste reden waarom wij nog vandaag in de aangegeven vallei moesten komen. Enkelen begonnen te kankeren en dat was wel begrijpelijk nu de reacties op de geweldige spanningen van de afgelopen dagen naar boven kwamen.

Tegen het middaguur hoorden wij hoe twee kameraden, die voorop liepen, opgetogen riepen en met hun armen zwaaiden. Toen wij bij hen kwamen, konden wij onze ogen nauwelijks geloven, want in de verte zagen we een breed dal met boerderijen en een riviertje. Nu begonnen wij met dubbele energie verder te stappen. Wij renden haast want dat kon nu in het open terrein. Wij kwamen bij een beekje en iedereen verfriste zich. Enkele jongens zaten zich zelfs te scheren.

Toen gingen wij verder maar het bleek nog een lange weg te worden. Zo nu en dan zagen wij het dal vanuit de hoogte, maar hoe moesten wij er komen? Herman Italiaander en ik zochten een andere weg, maar voegden ons na een poosje weer bij de groep. Ik voelde hoe mijn voeten langzamerhand begonnen pijn te doen. Anderen hadden zelfs nog meer moeilijkheden, en iedereen verlangde naar het einde van de tocht. Volgens de instructies van Toulouse, zouden wij trachten Barcelona te bereiken, maar gegeven onze toestand, zouden wij blij zijn de eerste, de beste Spaanse politieagent tegen te komen.

Daarna maakten wij een overbodige krachtsverspilling. Wij daalden af in een steile kloof in de hoop dat die naar het dal zou leiden, maar toen wij er al een stuk naar beneden waren, werd de klip zo steil, dat verder dalen levensgevaarlijk zou zijn geweest. Dus moesten wij weer terugklimmen, al scheen dat voor velen onmogelijk. Ik dacht ook dat ik dat niet aankon, maar, het was niet te geloven, tijdens het klimmen overkwam ik plotseling het zogenaamde dode punt en begon te klimmen met hernieuwde krachten. Ik was zelfs de eerste aan de top. Toen de anderen hijgend naar boven kwamen, was ik al uitgerust.

Dertig minuten later ging het weer verder. Wij meenden dat wij een goede afdaling naar het dal hadden gevonden maar dat bleek weer niet het geval te zijn.

Gelukkig ontmoetten wij plotseling een schaapherder. Zij, die enkele woorden Spaans hadden geleerd, vroegen naar de weg en hij wees ons de richting. Tegelijkertijd verdwenen ook de twijfels van de meest angstigen onder ons, dat wij werkelijk in Spanje waren. Wij vonden het pad dat hij had aangegeven en daalden nu in goed humeur af. Het leek verstandig om onze valse identiteitspapieren te verscheuren en zo eindigde dan het bestaan van ene Hendrik Westerman op een bepaalde berg in de Pyreneeën.

Wij maakten nog een pauze op een paar honderd meter boven het dal. Wij bereidden ons op de vragen voor, die men ons spoedig zou stellen. Toen gingen wij verder want mistbanken kwamen dreigend aanzetten. Binnen korte tijd kwamen wij in het dal aan waar wij onze waterflessen weer met vers bergwater konden vullen. Ik barstte van mateloos geluk. Mijn grootste wens was werkelijkheid geworden! Enkele boeren waarvan wij vanuit de berg hadden gedacht dat zij politie waren, wezen ons de weg naar het dichtsbijzijnde dorp. Wij wilden wat eten van hen kopen maar zij hadden niets om te verkopen. Mijn grootste wens was om zo gauw mogelijk weer in de beschaafde wereld te komen en daarom liepen Ernst en ik een beetje vlugger dan de anderen, al had ik flink last van mijn gezwollen voeten. Later liepen we weer samen met alle anderen. Wij zongen zelfs. Van een boer vroegen we om ons met een muilnier te helpen, waarop een, die helemaal niet meer kon lopen, werd geladen. Die liep dus voorop en zo ontmoetten wij de eerste vertegenwoordiger van de wet, een politieagent. Onder zijn leiding marcheerden wij door een ongelofelijk prachtige omgeving. Rondom ons waren overal schaapherders met hun kudden en de bellen van de schapen bereidden ons een waar ontvangstconcert.

Bij een post van de Guardia Civil⁶⁹ werden alle onze spullen onderzocht. Daarna kon je bij een vuurtje wachten tot iedereen ondervraagd was. Daarna marcheerde onze hele troep naar een ander dorp, met naam, Isaba.

De meesten van ons strompelden maar over de weg. Elke vijf minuten keek ik op mijn polshorloge, en dertig minuten schenen al verstreken te zijn. Maar ik had toch wel ook een oog de ongelofelijk mooie natuur waarin wij ons bevonden. Langs de weg stroomde een borrelende bergbeek met helder water, om ons heen de bergketens gedeeltelijk in de wolken. De twee mannen Guardia Civil begeleiders liepen naast ons. Boeren passeerden op ezeltjes. De weg slingerde en wij hoopten spoedig het dorp te bereiken. Al lopend zongen wij Franse en Nederlandse liedjes. Tegen negenen kwamen wij in Isaba aan, omringd door talloze Guardia Civil. Wij gingen een zijstraat in en moesten voor een groot gebouw wachten. Wij hoopten naar een hotel gebracht te worden maar al gauw bleek dat een wensdroom te zijn. Wij waren zo moe dat wij amper op de been stonden, maar moesten toch wachten tot wij een voor een naar binnen geroepen werden. Wij moesten formulieren invullen en de bagage werd nog eens grondig onderzocht.

Hier konden wij ook voor het eerst weer onze echte namen noemen en dat was wel een geweldige beleving. Maar wij gaven niet onze echte geboortedatum op, want in Toulouse had men ons daarvoor gewaarschuwd en instructies gegeven. Een ieder, die redelijk kon beweren dat hij jonger dan achttien of ouder dan veertig was, deed dat. De reden was, dat de tussenliggende leeftijdsperiode die van de militaire dienstplicht was en dus riskeerde je dan om in een interneringskamp te belanden. Toen allen ingeschreven waren, leidde men ons naar een schuur met hooi en stro. Spoedig brachten zij ons ook aardappelen gekookt in olie en water, onze eerste maaltijd in Spanje. Het was te weinig voor onze honger en dus wat teleurstellend. Niettemin vielen wij diep gelukkig in slaap.

⁶⁹ Guardia Civil". Letterlijk Civiele Garde. In werkelijkheid een semi-militaire politie van Franco's Spanje

Het was Maandag 17 April en nu beseften wij volledig dat wij veilig in Spanje waren en daarom namen wij kritiekloos genoegen met kleine ontgoochelingen. Nadat men ons verzekerd had, dat wij niet in een gevangenis zouden worden opgesloten, meenden wij iets van een hotel te horen. Gedurende de hele ochtend kregen we niets te eten en `s middags bracht een vrouw hetzelfde menu van de vorige avond. Wij vroegen ons af: „Is dit nu het Spanje waarvan we dachten dat daar volop eten is?“

Tegen drie uurs `s middags kwam een Guardia Civil en las namen voor, waaronder ook die van mij. Dit waren de namen van hen die nog op dezelfde dag naar Pamplona zouden reizen. Wij moesten in twee groepen gaan want de bus had niet genoeg zitplaatsen voor allemaal. Zo verzamelden zich later de „uitverkorenen“ aan de rand van de weg bij de bushalte.

Ruth Ehrenfest, het vrouwelijke lid van onze tocht, had dank zij haar geslacht in een hotel mogen wonen, waar zij wat meer verwend werd, dan wij. Zij had voor ons sinaasappelen gekocht die wij met groot genoegen al wachtend op de bus verorberden.

De bus kwam tegen half vier en nu begon een vermoeiende rit van vijf uur naar Pampelona. Van Isaba naar Venta reden wij nog door een prachtige streek maar al gauw waren wij op een brede hoogvlakte en aangezien de bus op een gasgenerator reed (jazeker, ook in het neutrale Spanje waren gasgenerators) ging dat voort met een slakkengang. De tocht begon saai te worden maar ik keek toch steeds maar nieuwsgierig naar buiten om zoveel mogelijk van het nieuwe land te zien. Wij zagen vaak ruines, overblijfselen van de Spaanse burgeroorlog die pas vijf jaar geleden was geëindigd. Intussen zaten de meesten van ons op het dak van de bus, vanwege gebrek aan zitplaatsen en dat was heel normaal in Spanje, zoals dat later bleek

Wij stopten in Sangüessa, een kleine stad aan de Rio Grande. Onze monden waterden toen wij de etalages van de winkels gingen bekijken. Al die heerlijkheden deden ons geloven dat wij in Luilekkerland waren angekommen. Ik was vooral dol op de winkels met gebak en fruit. Tijdens de pauze aten wij bananen en wafels. Dit waren ogenblikken die ik nooit zal vergeten. Ik dacht aan de inwoners van de bezette gebieden die alleen mochten dromen van smullen. ..

Chanan Flörsheim's Spaans Persoonsbewijs waarop als nationaliteit vermeld staat „apatrida“ = statenloos.

Om precies negen uur `s avonds bereikten wij het busstation van Pamplona. Het was donker en het had wat geregend. Wat een wonderbaarlijke aanblik waren deze helder verlichte straten en huizen! Verduistering was hier overbodig en wij genoten hiervan niet minder dan van onze rit. Men bracht ons naar een ultra-modern politiebureau. Daar moesten weer formaliteiten vervuld worden en daar kregen wij onze Spaanse persoonsbewijzen. Wij genoten ervan onze eigen namen weer zwart op wit te zien al waren enkele ervan verhaspeld. Onze nationaliteit was "Apatride" hetgeen statenloos betekent. Hierna bracht men ons naar een hotel. Eenvoudige hotels in Spanje zijn "Fonda's". Het onze was "Fonda Poscuaterra". Men scheen te willen goed te maken wat ons in Isaba was onthouden en met geweldige verwenning, heel anders dan de avond tevoren, serveerde men rijst, omeletten, wijn, soep en toetjes. Stilletjes namen wij ons kankeren over Spanje terug. Wij kregen kamers in particuliere woningen. De volgende morgen zouden wij elkaar voor ontbijt in de Fonda ontmoeten. Toen wij in onze kamers kwamen, konden wij ons eindelijk weer uitkleden en in een echt bed slapen.

Natuurlijk was niemand de volgende Dinsdagmorgen op tijd in de Fonda, want wij waren veel te vermoeid geweest. Onze kleine groep uit de woningen kwam om half elf aan voor ontbijt, nadat wij onderweg de winkels hadden bestudeerd. Wij hadden het moeilijk om onverschillig te blijven bij deze uitstallingen van vijgen, chocolade, sardines, amandelen, sinaasappelen en taartjes. Wij dachten de laatste aan de ontbijttafel te zullen zijn, maar ontdekten met ergernis de eersten te zijn.

Daar waren al een Engelsman en een Amerikaan, die zonder op ons te letten met hun ontbijt bezig waren. Het ontbijt was weer een kleine teleurstelling want het bestond uit een kop chocola en een paar kleine stukjes brood, lang niet genoeg om onze honger te stillen. Intussen waren de anderen ook binnengekomen.

Wij waren erop gebrand om daarna de stad in te gaan, maar de baas van de Fonda zei, dat dit strikt gesproken niet mocht, want men kon nooit weten wanneer wij weer afgehaald zouden worden. Maar hij gaf ons toestemming om in kleine groepjes de stad in te gaan, echter niet langer dan dertig minuten. Mij beurt kwam pas in de namiddag. Intussen bracht ik mijn schamele bagage naar de Fonda en schreef een lange brief aan mijn zuster Edith in Engeland, waarin ik haar mijn avonturen van de laatste paar jaren schetste.

De lunch was weer uitgebreid en Ruth was erin geslaagd om wat lekkernijen van haar bezoek aan de stad mee te brengen. Wij proefden chocolade en vijgen voor de eerste keer!

Ab Pach, Herman Italiaander. Frans Pollack en ik gingen tegen drie uur de stad in en kochten een paar kleinigheden. Wij waren verbaasd hoe modern, schoon en bovenal hoe duur alles was, maar in zijn geheel maakte Pamplona een zeer sympatieke indruk op ons. Net toen wij iets te laat terugkeerden, wachtte er een politieagent op ons. Toen iedereen er eindelijk was, vertrokken wij allen naar een klein spoorwegstation.

Daar kwamen wij veel te vroeg aan, want onze boemeltrein vertrok pas om vijf uur. Wij wisten al dat wij naar een dorp op dertig kilometer afstand van Pamplona zouden worden gebracht. Ik was graag nog wat langer in Pamplona gebleven maar misschien zouden er later nog eens een kans zijn om de stad te bezoeken.

De tocht met de klapperende trein ging door talloze tunnels en canyons. Wij hadden een prima gezicht op de schitterende natuur. Ab en enkele oudere Franse kameraden moesten na anderhalf uur uitstappen in een plaatsje, genaamd Lecumberri. Er werd ons uitgelegd, dat zij die ouder dan achttien waren, niet bij ons konden blijven en zij werden later in het camp Miranda geïnterneerd. Tegen zeven uur bereikten wij ons doel. Onze toekomstige woonplaats heette Leiza een dorp tussen Pamplona en San Sebastian in de Provincie van Navarra.

En zo kwam voorlopig mijn weg naar de vrijheid hier tot een einde.....

In Leiza

Chanan Hans Flörsheim (helemaal rechts) Links van hem: Walter Posnansky, Ernst Kahn, Franz Polak en Hermann Italiaander. Deze Foto was in 1944 in Leiza, Spanje gemaakt

EPILOOG

Spanje 1944

Leiza. Vandaag is het 1 Mei 1944. Sinds enkele dagen heb ik zin om weer aan een dagboek te werken. Ik weet niet of dit een precieze weergave van elke dag zal worden zoals in mijn eerdere dagboeken, of zomaar notities over gedachten en problemen die bij mij opkomen. Ik zou het liefste beide doen. Het spijt mij dat ik tussen April 1943 en April 1944 niet had kunnen schrijven, want dat was zeker de spannendste tijd van mijn leven geweest. Ik zal daarom neerpennen wat ik mij herinner. Helaas zal ik mijn vroegere dagboeken vermoedelijk nooit meer terugzien want het zou goed geweest zijn om de aantekeningen van die jaren bij de hand te hebben.

Allereerst moet ik mijn “onzichtbare beschermer” danken, dat ik alle gevaren heb doorstaan en dat het ergste nu achter mij ligt. In elke situatie had ik vast vertrouwen in God, maar gebruikte dat nooit als richtlijn. Ik rekende steeds op het ergste en gedroeg mij avenant. Meestal gebeurde alles of, zoals ik had verwacht...of beter. Slechte uitkomsten stelden mij nooit teleur.

Gedurende de gevaarlijkste tijd in de gevangenis, bad ik vlug iedere dag, hoe gek dat nu ook mag lijken, maar het was uiteindelijk toch een wonder dat het mij hielp.

Men begint een gebed met „Lieve Heer“ maar mijn concept van God is niet het naieve kinderlijke portret van een oude man met een witte baard. God beteekent voor mij, die mysterieuze kracht die al onze daden en wellicht ook gedachten bestuurt. Zo’n kracht bestaat in de wereld en je kunt het lotsbestemming, geluk, ster of Lieve Heer noemen, dat zijn allen slechts verschillende woorden voor hetzelfde begrip.

Zelfs vandaag kan ik nauwelijks begrijpen waarmee ik het geluk verdiende om zo goed door alles heen te komen, terwijl zovele anderen, ouders, vrienden en kennissen deze tijd niet overleven. Mij, en ook iedereen die nu buiten de grenzen van achtervolging leeft, is dit geluk in de schoot gevallen, en daarvoor kan ik mijn beschermer niet genoeg dankbaar zijn.

26 Mei 1944

Een paar dagen ben ik te lui geweest om te schrijven, maar vandaag pen ik enkele zinnen, misschien omdat ik gisteravond een beetje teveel gedronken had. Maar dat was heel onschuldig, hoor. Onkel, Ernst en ik dronken meer wijn dan gewoonlijk en al gauw werden wij erg vrolijk. Na de rode wijn volgden twee cognacjes en daarop nog eens een Muscatel. Ik werd vandaag vroeg wakker en besloot een korte bergwandeling te maken. Dat deed mij goed en ik kreeg allerlei schrijfideeën die met deze zin beginnen en er wellicht ook mee eindigen.

Wij wachten nu op ons overplaatsing naar Madrid, die wellicht in de volgende twee of drie weken kan plaats vinden. Ik geloof dat het van daar naar de haven van

Malaga zal gaan en dan verder. Wij praten veel over onze nabije toekomst, hoe onduidelijk en vaag die ook is. Ik krijg er maar buikpijn van, maar dat is mijn zaak.

Nu, hier eens over mijn dagelijkse routine. Elke morgen sta ik om half negen op en doe ochtendgymnastiek van negen tot kwart voor tien buiten op het dorpsplein met een groep jongens van onze tocht. Daarna ontbijten. Tot lunchtijd, doorgaans om half twee, studeer ik Spaans. Na het eten maak ik mijn Spaans huiswerk en soms studeer ik wat Engels. Dan schrijf ik brieven of maak een middagsslaapje. Tegen zeven uur krijgen wij chocolademelk en daarna volg ik met twee anderen Spaanse lessen.

Om half negen maak ik een wandeling of neem deel aan een of andere discussie. Het avondeten is, zoals overal in Spanje, om half tien en om ongeveer half twaalf ga ik naar bed maar vaak zitten wij bij elkaar tot half een in de nacht en vertellen „schuine moppen“.

22 Juni 1944

Gisteren begon de zomer officieel, met veel regen. Intussen zitten wij vast in dit saaie gat en wachten op een spoedige Alijah⁷⁰. Door de recente Geallieerde invasie in Frankrijk op 6 Juni is die op losse schroeven komen te staan. Toch horen wij af en toe uit Madrid dat onze zaak er goed voorstaat. Laten we dat maar hopen!

Onlangs kregen wij post van Adina uit Zwitserland, en zij schreef vooral over het nieuws dat de afgevaardigde van de “Joint”⁷¹, Fritz Lichtenstein tijdens zijn bezoek had meegebracht. Hij berichtte dat bijna onze hele organisatie in Frankrijk door de Duitsers was opgerold en dat was een zware slag. Toch mochten wij wat optimisme over het lot van onze kameraden bewaren.

Elke dag breid ik mijn kennis van de Spaanse taal uit en ik geef zo goed en zo kwaad als ik kan, Spaanse les aan Onkel (Walter Posnanski), en Engels aan Franz. Franz maakt mij dan steeds kriebelig maar, en dat is het belangrijkste, ik vul mijn tijd nuttig en zo gaat die gauw voorbij. Als het weer goed is, gaan wij bergen beklimmen. De beste beschrijving van mijn verblijf hier is een “Ferien vom Ich”⁷². Ik heb nog steeds geen antwoord van mijn zus Ditha in Engeland ofschoon ik haar meerde malen heb geschreven.

Cadiz 12 October 1944.

Ik zal de dagen voor de 26ste September niet gauw vergeten. Er waren al geruchten dat ons schip spoedig zou vetrekken maar wij waren al skeptisch geworden. Tegen het weekeinde nam de spanning toe. Wij verwachtten een bericht uit Madrid, zij het goed of slecht. Op Maandag 25 September kwam `s middags een lang telegram en gelijktijdig een telefoontje. Wij werden uitbundig, toen wij hoorden dat alle stappen bij de autoriteiten waren geslaagd om ons naar Madrid te brengen. Onze stemming was precies in tegenstelling tot die van de eigenaar van de Fonda Gogorza, die wij liever vandaag dan morgen zouden wilden verlaten.

⁷⁰ Emigratie naar Israel; letterlijk Hemelvaart (naar Zion) (Ch. Fl.).

⁷¹ Joint (American Joint Distribution Committee) = Joodse hulporganisatie in de Verenigde Staten van Amerika, die verantwoordelijk was voor het onderhoud van alle Joodse vluchtelingen in Spanje. (Ch. Fl.).

⁷² De titel van een luchtige Duitse film van Hans Deppe uit 1934. Een ruwe vertaling van de titel is „Mijn vakantie“ (D.H.).

Wij Nederlanders hadden de laatste paar dagen voornamelijk met kaartspel, zoals bridge, rummy of poker de tijd doorgebracht. Nu zou deze tijd gaan eindigen en dat scheen ongelofelijk! In de loop van de namiddag vertelde de Spaanse commissaris van politie, die altijd in de Fonda aanwezig was, dat wij op Woensdag zouden vertrekken. De optimisten onder ons hoopten op Dinsdag. Om zeker te zijn gingen wij om zeven uur naar het station om uit te vinden of er een tweede commissaris was aangekomen die ons naar Madrid zou begeleiden, maar hij was er niet. Die avond hadden wij een vrolijke maaltijd, want wij waren er nu zeker van dat morgen de laatste dag in Leiza zou worden. Daarna verdiepten we ons weer om het bridgespel te leren

Wij hadden ongeveer dertig minuten gespeeld, toen onze commissaris binnen kwam om te vertellen...dat wij al de volgende ochtend zouden vertrekken! Wij gooiden de kaarten op tafel en renden naar de eetkamer boven om de andere kaartspelers op de hoogte te brengen. Iedereen ging schreeuwend of zingend op straat. Wij waren dolgelukkig. Daarna pakten wij onze spulltjes in en smeedden nieuwe plannen. Pas laat en opgetogen gingen wij slapen.

Na een onrustige nacht stonden wij tegen zessen op, kleeden ons aan en gingen naar de Fonda om te horen wat er gaande was. Een gramfoon boven op een verdieping, speelde onafgebroken Spaanse hits. Iedereen was er. Ondanks het vroege uur maakten wij afscheidsbezoeken en renden de bekende straten nog eens op-en-neer. Om half negen begaf zich onze groep van tweeëntwintig naar het station. Het afscheid nemen van de inwoners was echt hartelijk en ook luidruchtig geweest. Om negen uur reed de trein, op die we al vijf maanden gewacht hadden, het stationnetje binnen. We stapten in en al gauw zagen wij het kleine station verdwijnen en reden door een van de talrijke tunnels op weg naar Pamplona.

Nadat wij nog een grote bocht om de berg heen hadden gemaakt, wierpen wij een laatste blik op ons dorpje en zagen dat alle bewoners uit de ramen hingen om ons vaarwel toe te wuiven. Toen verdwenen dan ook de laatste huizen uit het gezicht. Spoedig bereikten wij de hoogvlakte en daarna Pamplona met zijn 70000 inwoners

Ik was weer eens verbaasd om hoge huizen en mooie parken te bekijken. Wij werden onmiddellijk naar het politiebureau gebracht waar al onze commissarissen, die in Leiza het toezicht over ons hadden, ons vriendelijk begroetten. Van daar ging het naar het ons bekende hotel, Fonda Pascualerna, van de vorige keer, en daarna mochten wij tot lunchtijd wandelen. Iedereen deed de benodigde inkopen. De stad was welvarend en goed behouden. Er waren mooie parken met schitterende bloemen, moderne woningen en schone straten.

Om vijf uur in de namiddag ontmoetten wij elkaar weer in de Fonda. Vandaar ging het naar het station Del Norte twee kilometer van Pamplona, begeleid door twee commissarissen. Daar namen we de boemeltrein naar Alasua waar wij in de sneltrein naar Madrid overstapten. Maar die was zo vol, dat men nauwelijks kon staan, en onze hoop om eenigzins goed te slapen, vervloog dus. Wij reisden via Vittoria, Miranda, Burgos, en Valladolid. Ik had met anderen om de beurt in de gang van een eerste klasse wagon wat gedut.

Buiten wachtte een prachtige dag op ons. Wij reden door de Sierra Guadarrama, zagen in de verte het Paleis Escorial en reden door de hoogvlakte naar Madrid, waar wij om 9 uur aankwamen. Er wachtte niemand op ons. Onze twee politiecommissarissen leidden ons wat zenuwachtig naar de ondergrondse. Na dertig minuten kwamen wij bij het

gebouw van de Policia Armada Militar waar wij onze bagage konden achterlaten en afscheid van onze commissarissen nemen. Toen werden wij tot onze grote verbazing naar de gevangenskelder gebracht.

Zaniken, protesteren of kankeren, niets hielp. Men fouilleerde ons voor messen en dergelijken en sloot ons op in een grote cel. Wij waren stomverbaasd en zeker dat het hier een vergissing betrof. Wij namen aan dat wij snel bevrijd zouden worden, zodra de Amerikaanse consul Blickenstaff, (veratwoordelijk voor ons) dit zou horen. Maar hoe moesten wij hem bereiken? De dienstdoende officier verzekerde ons dat alles in orde zou komen ,maar dat veranderde onze toestand helaas niet .

Luide discussies braken nu in de cel uit, maar enkelen onder ons, ik inbegrepen, gingen op de metalen matrassen liggen om wat te slapen. Na twee uur was ik lekker uitgerust. Nu wilden zij ons naar de douches sturen. Er waren weer luide protesten, omdat wij vreesden kaal geschoren te zullen worden maar het hielp niet. Wij moesten wel douchen en dat zou maar half zo erg geweest zijn als zij ons behoorlijke handdoeken hadden gegeven inplaats van vodden. Ik genoot van het hete water en waste mij goed. Plotseling vertelde men ons, dat wij vrij waren en meteen moesten inpakken. Ik was zo blij, dat ik maar half droog in mijn kleren sprong. Tien minuten later liepen wij door het doolhof van gangen naar de uitgang.

Wat een heerlijk gevoel, na drie uur in een gevangenis, de zon weer zien schijnen! Een jonge man verscheen en vroeg ons hem te volgen. Zonder nog een blik op het gebouw van de politie te werpen, volgden wij hem. Op straat stonden enkele taxis al op ons te wachten..Onze stemming werd beter, toen wij zo elegant door de zonovergoten straten van Madrid reden. Wij kwamen in de diplomatieke wijk en hielden stil bij het ons zo goed bekende adres, de straat Eduardo Dato 20, het Amerikaanse Consulaat, met Mr. Blickenstaff. Daar hoorden wij dat onze korte arrestatie te wijten was geweest aan het feit dat wij een dag te vroeg in Madrid waren aangekomen en dat de politie van Madrid niet op de hoogte was gesteld van ons vertrek uit Pamplona. Men verontschuldigde zich wel, maar dan begonnen de formaliteiten weer. Wij kregen het adres van een pension waar vijf van ons konden wonen. Wij kregen geld om kleren en cigarettten te kopen en vertrokken baar ons nieuwe verblijf. Het had goede bedden, goed eten en lag op de Avenida José Antonio, de hoofdstraat van Madrid.

In de namiddag gingen wij inkopen doen. Zij die de eenvoudige “Jointklere” droegen, werden in heren omgetoverd. Iedereen had een nieuw pak, nieuwe schoenen en dus een dik pakket onder de arm.*73a

In de avond gingen wij, voor het eerst in Spanje, naar een bioscoop en zagen „De Dief van Bagdad“ in Technicolor, maar ik was zo moe, dat ik vaak mijn ogen sloot en dus weinig van de film zag. Ik was blij dat wij eindelijk om een uur `s morgens naar bed konden gaan. De volgende dag, een Donderdag, gingen wij weer inkopen doen want men waarschuwde ons dat wij geen Spaanse pesetas mee aan boord mochten nemen. Aangezien wij in Leiza, waar we niet veel konden uitgeven, flink hadden gespaard hadden velen van nu behoorlijk wat geld en moesten dat gedurende de drie dagen in Madrid kwijtraken.

*73a Tijdens ons verblijf in Leiza, een zogenaamd “Résidence Forcée”, d.w.z. een verblijf in vrijheid, maar onder toezicht van de politie, kregen we een wekelijkse uitkering, genoeg voor kleine dagelijkse behoeften.Aangezien voor kost en woning door de “Joint” betaald werd, was iedereen in staat om een of ander sommetje geld op te sparen

Ik bracht nog een kort bezoek aan El Retiro, het mooie park van Madrid en bezocht nog meer bezienswaardigheden van de stad. Daarnaast genoot ik voortdurend van taartjes en ijsjes.

Chanan Flörsheim in zijn nieuw pak in het Retiro park van Madrid, October 1944.

Wij mochten Madrid wel en waren teleurgesteld dat wij de volgende dag de stad moesten verlaten. Wij moesten nog een dokter bezoeken, die ons ingeent had. Bij het Engelse Consulaat kregen wij de toegangsvisa voor het mandaat van Palestina. Deze dag ging veel te snel voorbij. Ondanks dat zag ik `s middags een Franse film en daarna een Amerikaanse en `s avonds nog een slechte Cowboy film. Ver na middernacht gingen wij slapen.

De volgende ochtend moesten wij allemaal om acht uur bij het station Atocha zijn om op de Alija-trein met onze jongens uit Barcelona te wachten om daarna in te stappen met als doel de havenstad Cadiz in het Zuiden Nu kwam het ogenblik waarop wij maandenlang hadden gewacht, namelijk het weerzien met onze kameraden! Dat was een geweldige gebeurtenis. De trein reed het station binnen en enkele minuten was het een pandemonium! Zij hingen allemaal uit de ramen. Talloze handen strekten zich naar ons uit en wij werden met vragen overstelpt. Het was waarlijk een grandiose gebeurtenis! Wij gingen met allen in een wagon zitten. Elk had een voedselpakket gekregen en daar moest je het tot Cadiz mee doen. Spoedig verlieten wij Madrid en de reis van negen in de morgen tot twee in de nacht begon. Geen enkele rit van zo'n lengte ging ooit zo vlug voorbij. De tijd vloog om met het vertellen van belevenissen in Frankrijk of Holland, met vragen antwoorden, eten en gewoon maar babbelen. Af en toe keken wij naar het saaie landschap dat buiten langs trok.

Naarmate wij verder naar het zuiden kwamen, werd het warmer en spoedig moesten wij bij elk station waar de trein hield ,wat te drinken kopen. Typisch voor deze

zuidelijke streek waren de waterverkoopers die hun kostelijke vloeistof voor enkele centimes uit kruiken aanboden.

Het enige incident gedurende de lange reis gebeurde in Cordoba. Gewoonlijk vertrok de trein van elk station na enkele fluitsignalen, maar een groepje van onze mensen dat uitgestapt was, moet dat niet hebben gehoord, want toen de trein vertrok, bleven zij wanhopig wuivend achter.

De trein wachtte echter bij het volgende station in Sevilla tot zij per taxi arriveerden en weer bij ons aan boord waren. Laat die avond kwamen wij in Cadiz aan en er verstreken twee moeizame uren voordat iedereen in zijn hotel was. De jongens van Barcelona gingen naar een hotel, twee kilometer buiten de stad. Wij „Madriders“ kwamen in kamers in de stad terecht. Samen met Herbert Liffmann had ik een slechte kamer gekregen. Pas om vijf uur `s morgens konden wij gaan slapen.

Nu was het Zaterdag 30 September 1944.

Wij, die dachten dat ons schip binnen twee dagen zou komen, beseften al gauw dat dit een illusie was. Het bleek dat het doorkruisen van de Middellandse Zee de toestemming van alle oorlogsvoerende mogendheden vergde, en dat kon een tijdje duren. Na twee nachten verliet ik het hotel in de stad en kreeg een plaats in het hotel “Playa”, buiten de stad, waar de meeste van mijn vrienden, die ik lang niet meer had gezien, woonden.

Zo langzamerhand ontstond een dagelijkse routine, om onze vrije tijd niet te verspillen. `s Morgens was er gymnastiek op een dichtbijzijnd strand. Wij organiseerden lessen in het Hebreeuws met verschillende graden van vordering en er was zelfs een klas in theoretische technologie.

Op een van deze dagen besloten wij dat we onmogelijk Spanje konden verlaten, zonder een echt stierengevecht te hebben gezien. Maar wat mij betreft, bleek, dat ik geen geld daarvoor had, want ik had alle in Leiza opgespaarde pesetas in de winkels van Madrid uitgegeven.

Gelukkig hadden enkelen van ons geld ontvangen van familieleden in overzee en zo werd ik door hun uitgenodigd, om naar een “Corrida” mee te gaan. Mijn „uitnodigers“ woonden in mijn voormalig hotel midden in de stad. Wij kwamen overeen dat zij op een bepaald tijdstip in de tram die langs mijn hotel, dat buiten de stad lag, reed, zouden zitten. Ik zou gewoon instappen en samen zouden wij naar de Corrida in de naburige stad rijden. Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan! Toen de tram kwam, was die stampvol met Corrida-fans en de mensen hingen zelfs aan de buitenkant, zoals dat in Spanje de gewoonte was.. Toen ik dat zag, besloot ik om mij het genoeg maar te ontzeggen. Later vertelden de anderen mij dat ik niets had gemist, maar dat troostte mij toen helemaal niet.

(Pas vele jaren later toen ik stierenvechten op de TV zag, besloot ik dat ik inderdaad toen niets had gemist. Dat soort vechten was niet mijn smaak. Zelfs gedurende ons bezoek aan Spanje in 1990 wilde ik geen gevecht zien, ofschoon het makkelijk voor ons zou zijn geweest om erheen te gaan....)

Cadiz 21 October 1944 Hans Flörsheim(ver rechts). Links van hem Lore Sieskind, Emil Windmüller, Franz Polak.Gehurkt vooraan is Walter Posnansky(Onkel)

Zo gingen de dagen langzaam voorbij. Af en toe doken geruchten op over een spoedig vertrek. Ons luie leventje nam zijn verloop en eigenlijk het enige dat ons werkelijk interesseerde, was het verloop van de oorlog en de vorderingen van de Geallieerden in Rusland en Europa.

Zo werd het eind October, toen wij op een avond werden verrast door de mededeling dat het Portugese schip "Guiné" in de haven was aangekomen en dat wij de volgende ochtend aan boord zouden gaan.

De passagiers van de Guinee voor het aan boord gaan

AAN BOORD VAN DE “GUINEE”

26 October

De hele morgen gaat voorbij met wachten. De bussen komen pas na de lunch om ons naar de haven te brengen, waar we aan boord gaan.

Boatticket
Companhia Colonial de Navegação
S. A. R. L.
Tudo que o passageiro deve conservar

N.º 57 Viagem N.º _____
Paquete " GUINEE " Classe _____
Camarote N.º D. II
Balcão N.º 12
Caja _____

De CADIZ para _____
Este passaporte, no paquete, classe e destino acima indicados
é de Hans Floersheim Haifa

Adultos... Um
Menores... _____
Gratuitos... _____

Os serviços clínicos, medicamentos e dietas serão pagos pelo passageiro em conformidade com a tabela de bordo. Exceções-se a assistência médica a passageiros indigentes e militares sem graduação.

de 21 de 1944 de 194
Assinatura do passageiro _____ Pela Companhia Colonial de Navegação _____

Hans Floersheim's ticket voor de bootreis van Cadiz naar Haifa

Om drie uur `s morgens is er een plechtige ceremonie aan boord ter herinnering aan hen die aan onze redding hebben bijgedragen en een vaarwel aan Europa.

Om vier uur verlaten wij de haven.

27 October.

Prachtige zonsondergang in de Straat van Gibraltar. Om tien uur gaan wij voor anker in de haven van Tangiers in Noord Afrika.

Het vertrek uit Tangiers gebeurt om vier uur `s middags. Om zeven uur komen wij in Gibraltar aan. De verlichte rots is indrukwekkend.

28 October

Om tien uur verlaten wij de haven van Gibraltar. Rondom ons zijn oorlogsschepen. Wij varen de Middellandse Zee op. Een konvooi van zeventien schepen passeert ons. Zo nu en dan passeert er een vliegtuig over ons schip. De zee is kalm. In de verte zien wij een vuurtoren.

29 October.

Soms kunnen wij de kust van Algerije waarnemen. Een Rode Kruisschip dat van de tegenovergestelde richting komt vaart langs. Velen van ons zijn zeeziek.

30 October.

In de verte zien wij de kust van Sicilie opdagen. `s Avonds varen wij langs het eiland Pantelleria. Nog een vuurtoren.

31 October.

Vandaag varen wij vlak langs de kust van Sicilie; waar men dorpjes en huizen kan waarnemen.

Deze hele zeereis is een groot genoegen! De zee is rustig. Stilte rondom. Alleen de eindeloze vlakke van de zee en de blauwe hemel erboven. `s Nachts de romantische verlichting van het donkere oppervlak van de Middellandse Zee door de Maan. Alles lijkt mysterieus.

Wij volgen de reis door kleine spelden met vlaggetjes elke dag op de kaart van het schip te verplaatsen. Men vertelt ons dat wij na 4-5 dagen, dus op een Zondag, in Haifa zullen aankomen als alles volgens plan verloopt.

1 November.

Wij varen de hele dag om het eiland Kreta.

4 November.

Tegen half twaalf is er een grote opwinding. Een van de Portugese matrozen wuift naar ons en roept: "Palestina vista!" Wij rennen naar de reeling en zien in de verte inderdaad de vage omtrekken van een bergketen.

Langzamerhand komen wij dicht bij ons doel. Wij varen de baai van Acco om drie uur `s middags binnen en gaan voor anker in de haven van Haifa. Wij kunnen de stad tegen de hellingen van de Carmel berg voor ons zien liggen. Het lijkt een moderne stad te zijn.

Zo keer ik naar het land van mijn voorouders terug. Maar ik kan niet beweren dat een droom in vervulling is gegaan. Ofschoon ik een lid van Maccabi Hazair, de Zionistische jeugdorganisatie in Amsterdam was geweest en later in de Zionistische afdeling van het Werkdorp had gewoond, betekende dat alles niet veel voor mij. Om heel eerlijk te zijn, zeg ik, dat mijn aankomst in Palestina het resultaat was van de trap die de Nazis mij onder mijn billen hadden gegeven. Als dat niet was gebeurd, zou ik vandaag in mijn geboorteland van Duitsland wonen, zonder ook maar aan Palestina te denken. Echter, als gevolg van de stormachtige tijden, waarin ik werd verwickeld, kwam ik tot mijn geluk terecht in een kring van vrienden en kameraden in de illegaliteit, die zich het bereiken van Palestina tot doel hadden gesteld.

Gedurende de lange maanden van wachten in Spanje, had ik ook de kans om een andere richting aan mijn leven te geven. De ouders van mijn vriend Ali uit Leipzig nodigden mij uit, om bij hun, in de Verenigde Staten te komen, maar de solidariteit met mijn kameraden, die zich voor mijn redding hadden opgeofferd en wier ideaal Palestina was, bleek te sterk te zijn.

En zo kwam het dat slechts heel enkelen besloten in Spanje te blijven, in plaats van met ons naar Palestina te vertrekken.

Gedurende de vaart hielden wij er dezelfde routine als in Cadiz op na. Wij gingen door met het onderwijzen van de verschillende cursussen en organiseerden feestelijke bijeenkomsten. Maar elk van ons dacht in de eerste plaats aan de toekomst en maakte plannen. Oorspronkelijk dacht ik aan verschillende mogelijkheden maar keerde toch naar

de landbouw, dus de Kibbutz terug, hoewel een Kibbutz voor mij nog steeds een nevelig begrip was.

Dat waren grofweg mijn gedachten; toen ons schip voor de verlichte stad Haifa voor anker lag, op deze Zaterdag 4 November. Om de Sabbath niet te ontheiligen, moesten wij geduldig tot de volgende dag wachten voor wij van boord konden gaan.

Die tijd kwam eindelijk de volgende Zondagmorgen. Voordat wij het schip verlieten, werden wij door enkele officieele personen begroet, zongen plechtig de "Hatikva" en iedereen kreeg een sinaasappel. Een massa van nieuwsgierige mensen had zich op de kade verzameld, want de aankomst van een schip uit Europa in het midden van de oorlog was toch wel een bijzondere gebeurtenis

Verslaggevers probeerden ons vragen te stellen, maar er was geen tijd om ze te beantwoorden. Wij marcheerden naar de wachtende bussen, begeleid door een Engelse soldaat, de eerste die ik ooit had ontmoet; en reden dan in heerlijke zonneschijn langs de kust naar het quarantaine kamp van Atlith. Daar werden wij in houten barakken ondergebracht en kregen te horen dat wij in het kamp moesten blijven totdat zekere bureaukratische formaliteiten waren vervuld en wij door de Britse Secret Service waren verhoord.

Wij waren niet de enige groep in het kamp. Een dag eerder was er een schip uit Roemenie aangekomen. Er was steeds veel geduw vooral bij de maaltijden. Plotseling veranderde het weer en begon het hard te regenen. Het hele kamp werd een modderpoel. Wij die nieuwe pakken en schoenen in Spanje hadden gekocht, hadden moeite om op de nauwe betonnen wegen te blijven zonder in de modder te stappen.

Wat ideologie betreft; was onze Nederlandse groep van ongeveer 65 man, vrij homogeen tot wij in Atlith aankwamen. Tot nu toe waren wij allen door de wil te overleven gemotiveerd geweest. Nu dit was gelukt, en wij in het lang-bedroomde Palestina waren aangekomen, werden wij met de locale omstandigheden geconfronteerd, hetgeen betekende, dat je een politieke richting moest kiezen.

Uiteraard waren er sinds het begin van de oorlog geen schepen met nieuwe immigranten aangekomen, dus kenden de agrarische nederzettingen en in het bijzonder de Kibbutzim nauweliks enige groei. De aankomst van ons schip met enthousiaste en idealistische jonge mensen was dus voor hen aanleiding te kibbelen om zoveel mogelijk van die nieuw aangekomenen te „vangen.“ In de Kibbutzbeweging waren drie afzonderlijke politieke richtingen en van elk was er een vertegenwoordiger in Atlith aanwezig om onder het een of andere voorwendsel propaganda te bedrijven.

Het quarantainekamp
Atlith

Joop Slijper vertegenwoordigde van “Chawer Hakwuzot”⁷³. Hij appelleerde aan ons Nederlandse verleden, want de Kibbutz Chuliot in het noorden van het land bestond uit Nederlandse en Tsjechische nederzetter.

“Kibbutz Hameuchad”⁷⁴ werd door Kurt Benjamin vertegenwoordigd, een kameraad die hetzelfde pad als dat van ons had gevolgd en die negen maanden eerder in het land was aangekomen. Zijn Kibbutz stond op het punt een nieuwe nederzetting te stichten en nodigde ons uit er aan mee te doen.

Van “Kibbutz Arzi”⁷⁵ de meest links-georiënteerde Kibbutzbeweging, waren Chana Tal en Erne Sängler uit “Kibbutz Hasorea”⁷⁶. Zij nodigden ons uit deze door Duitsers 10 jaren geleden gestichte Kibbutz te kiezen.

Slechts weinigen van ons waren ooit lid van een politieke beweging geweest. Zij, die dit wel waren, beslisten al gauw. Anderen hadden familie in het land en wilden eerst daarnatoe gaan, maar de meesten van ons weifelden en overwogen hun beslissing in de dagen van Athlit. Voor de weinige religieuze chawerim was de keuze eenvoudig, want zij hadden hun eigen Kibbutz-organisatie.

Zij, die zich door de Nederlandse ambiance voelden aangetrokken, kozen Chulioth. Zij, die een Kibbutz van het begin af aan wilden opbouwen, besloten voor wat toen nog Raanana heette, naar het dorp waar de kibbutz tijdelijk was gevestigd, voordat deze een definitieve plaats zou stichten.

Hasorea bood een Duitse ambiance aan met gelegenheid tot leren en uitoefenen van nieuwe vakken, en om Ivrít te studeren; in het kort, om eerst te acclimatiseren en pas later over een definitieve toekomst te beslissen.

Het was geen gemakkelijke beslissing voor mij en dat gold ook voor de anderen. Omdat wij tezamen zoveel hadden doorgemaakt in de afgelopen jaren, waren wij een hechte groep geworden en het was jammer om nu uiteen te gaan. Niemand had daar eerder aan gedacht. Maar dit was gewoon de droevige realiteit!

Ik was niet geïnteresseerd in de Nederlandse sfeer van Chulioth. Ik werd gemotiveerd door het vooruitzicht om binnenkort Ivrít en een vak te leren, zoals Hasorea dat beloofde. Bovendien hadden vele van mijn beste vrienden besloten naar deze Kibbutz te gaan, want zij waren al vroeger lid geweest van deze beweging. En zo gebeurde het dat ik na tien dagen van verblijf in Athlit in een groep van ongeveer 25 Chawerim, waaronder ook zes Franse chawerim, naar de Kibbutz Hasorea vertrok.

Zodanig begon mijn „Kibbutz-carrière“ die nog tot deze dag duurt.....

⁷³ Organisatie van sociaal democratische Kibbutzim (Ch. Fl.).

⁷⁴ Organisatie van centrum-linkse Kibbutzim. De meeste Kibbutzim behoorden hiertoe en dit was ook de grootste organisatie met kibbutzim van zelfs 1000 leden (Ch. Fl.).

⁷⁵ Organisatie van alle links-georiënteerde Kibbutzim in Israël, gewoonlijk met nederzettingen van niet meer dan 400 leden (Ch. Fl.).

⁷⁶ Kibbutz Hasorea is beschreven in de publikatie “Die rettende Urkraft der Utopie. Deutsche Juden gründen Hasorea” door Walter H Godenschweger en Fritz Vihuar in 1990 uitgegeven. Titel: „De reddende oerkracht van de Utopie. Duitse Joden stichten Hasorea.

Boven: Kibbutz Hasorea in 1937
Onder: Kibbutz Hasorea in 1942

Zittend in de eerste rij Chanan en zijn vrouw Miriam. Rondom hen hun kinderen, kleinkinderen en overklein kinderen.

Chanan Hans Flörsheim, zijn vrouw Miriam en hun Gouden Retriever "Chip" voor hun huis in de Kibbutz Yakum in April 2007.

AANHANGSEL

Een laatst woord.

Als ik op die lotsbeladen jaren terugkijk, dan had ik „meer geluk dan brandie“ zoals het gezegde dat wil. Maar, ofschoon geluk een grote factor was, zou ik Palestina nooit hebben bereikt zonder de opoffering en hulp van mijn kameraden en hun Nederlandse niet-joodse medewerkers. Daarom wil ik in chronologische volgorde die personen noemen, met die ik toen persoonlijk in aanraking kwam, en aan wie ik mijn redding te danken heb.

Schuschu (Joachim) Simon, de „stuwende kracht“ van ons verzet. (hij pleegde zelfmoord in de Nederlandse gevangenis van Breda in 1943).

Schuschu (Joachim) Simon

Kurt Hannemann, zijn in Auschwitz vermoorde vriend en medewerker.

Kurt Reilinger (Nanno). Actief in Frankrijk, in 1944 in Parijs gearresteerd, overleefde, maar werd door een vrachtwagen in Nederland in 1945 overreden.

Lore Durlacher. Was verantwoordelijk voor de regio Nederland. Tot haar overlijden in 1991 leefde zij na de oorlog in Israel.

Menachem Pinkhof. Hij en zijn vrouw **Miriam**, werden in 1944 gearresteerd. Beiden overleefden het kamp Bergen-Belsen en kwamen later naar Israel. Menachem overleed in 1969.

Ernst Hirsch (Willy). Werd in 1944 in Parijs gearresteerd en overleed in 1945 in Bergen-Belsen..

Deze lijst zou onvolledig zijn als ik **Joop Westerweel** niet vermeldde. Ik heb hem niet persoonlijk leren kennen. Hij was de ziel van de illegale samenwerking tussen de Nederlanders en ons. Hij werd gearresteerd en in het concentration kamp Vught in 1944 geexecuteerd.

Pas vele jaren later maakten we hier in Israel kennis met een groot aantal medewerkers van Joop Westerweel, zoals zijn echtgenote Wil Westerweel, Hennie en Frans Gerritsen, Froukje en Bouke Koning, Gerda Loeff-van Manen, Jan Smit, Giel Salomé en Tinus Schabing

Alle chawerim, wier namen ik hier en daar noemde, kwamen op verschillende tijdstippen naar Israel en de meesten van hen zijn nu, in 2007 nog in leven.

NOTITIES VAN DE VERTALER.

Ik ben Dieter Heymann de zoon van Mevr. Erika Heymann die aan Chanan in de Argonautenstraat in Amsterdam onderdak gaf. Na zijn gewaagde ontsnapping in 1943 kregen wij geen contact meer tot vele jaren later. Intussen was ik getrouwd en naar de Verenigde Staten geëmigreerd. In 1985 toen ik wat oude fotos bekeek vond ik er een van Chanan en riep meteen uit: „Maar dat is Henkie!“ Wij hadden hem altijd Henkie genoemd ofschoon zijn officieele naam toen hij bij ons woonde Hendrik was. Ik stuurde een kopie met een begeleidende brief naar het the “Search Bureau for Missing Relatives” van de Jewish Agency en vroeg hen om Chanan voor mij te vinden. Binnen de kortste tijd vernam ik dat hij in de Kibbutz Yakum in Israel woonde. Enkele jaren gingen voorbij tot Chanan in 2003 met zijn vrouw Miriam op weg naar zijn zuster Edith in Austin bij ons in Houston langs kwamen. Dat was een emotioneel weerzien! Enkele jaren later bezochten mijn jongste zoon Erik en ik Chanan en Miriam in Israel. Aan het begin van 2008 vroeg Chanan of ik een Duits-Engelse vertaler voor zijn dagboek kon vinden. Ik stelde voor dit zelf te doen en Chanan vond dat een goed idee omdat ik op de hoogte was van veel uit de door de Duitsers bezette gebieden in de Tweede Wereldoorlog. Nadat de Engelse vertaling gereed was gekomen vonden Chanan en ik het leuk om ook een Nederlandse vertaling uit het Engels te produceren.

Op 11 Juni 2008 gereedgekomen.

Chanan Hans Flörsheim voor zijn geboortehuis in Rotenburg aan de Lindenstraat in Mei van 2006

Chanan Hans Flörsheim bij de graven van zijn grootouders van moederszijde Jakob Katzenstein (rechts) en Nanny, geboren Lange (links) in Rotenburg Mei 2006. De oorspronkelijke linker steen was helemaal bedolven onder het gras, werd hernieuwd in 2006 en is nu een grafsteen voor de grootmoeder en voor Chanan's vermoorde ouders.

Eulogie voor Geis/Jeis Flörsheim (15 Mei 1784 tot 16 September 1867). Stichter van de Joodse Flörsheim familie in Rotenburg.

Hier rust
Jeis Flörsheim Rotenburg
Zij ziel was Godsvruchtig
Hij steunde de armen
En was een Vader voor de ongelukkigen
Gul was hij met geven
Hij was een goede Zoon, rijk in daden
Terwijl hij met ons was verdiende hij een grote naam
God zal het hem vergoeden

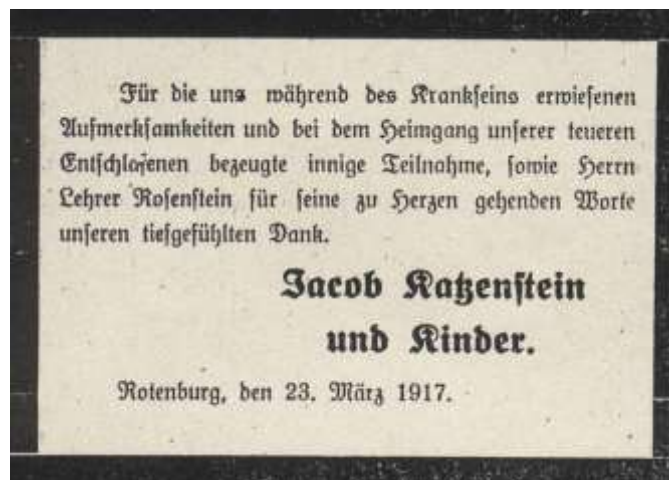

40, Geis Jeis Flörsheim's Leibesbestattung, gehalten
am Sonntag den 16. Sept. 1867, um 10 Uhr
in der Synagoge zu Rotenburg.

Registratie van Geis Levi (uit Lispenshausen) geboren op 15 Mei 1784 die de familienaam Flörsheim op 23 Mei 1808 aannam en zich in de stad Rotenburg vestigde. Andere familieleden bleven in Lispenshausen of lieten zich in het nabije Bebra neer (uit: Tabellen van Joodse Families in Rotenburg, hun namen, huwelijks-aankondigingen, geboorte- en doodsbewijzen van 23 Mei 1808- Staatsarchieven te Marburg, Best 330, Stad Rotenburg, No. 4358). Het schrift is het zogenaamde „Suetterlin.“

De grafsteen van Abraham Flörsheim, de broer van Geis Flörsheim met het symbool van een waterkan. Dit toont aan dat de Flörsheims van Rotenburg-Lispenshaus Levi's waren, dus Tempel Dienaars van de Levi stam. Volgens de traditie gaven zij de hoge priesters het water waarmee zij voor het zegenen hun handen konden wassen.

Overlijdensberichten uit de lokale krant van Rotenburg in Maart van 1917 voor de dood van de grootmoeder moederszijds van Chanan Hans Flörsheim.

**Betrifft Bestellung eines Gemeindeältesten für die
Israel. Gemeinde Rotenburg.**

Der Kaufmann Julius Flörsheim in Rotenburg ist vom Vorsteheramt der Israeliten in Cassel durch Urkunde vom 14. September d. Js mit Wirkung vom 20. September d. Js. ab auf die Dauer von 3 Jahren zum Gemeindeältesten der Synagogengemeinde Rotenburg bestellt und heute von dem Unterzeichneten für dieses Amt durch Handschlag an Eidesstatt verpflichtet worden.

Rotenburg a. F., den 25. September 1925.
L. 12155. Der Landrat. J. B.: Wontschachky.

Julius Flörsheim wordt officieel benoemd (20.9.1925) tot deken van de Joodse gemeente in Rotenburg voor de duur van drie jaar

19. April Rotenburger Kreisblatt

Ehrl. Karten.

Else Flörsheim <small>geb. Rosenthal</small>	Paula Kagenstein
Josef Flörsheim	Julius Flörsheim

Verlobte
Rotenburg a. Fulda
Osten 1919.

Ihre am heutigen Tage vollzogene

Bermählung

geben bekannt

Julius Flörsheim u. Frau
Paula, geb. Kagenstein.

Rotenburg, den 6. Januar 1920.

Familieadvertenties in de plaatselijke krant 1919/1920
Deze zijn voor verlovingen en huwelijken.

Für die uns anlässlich unserer Bermählung
in überaus reichem Maße erwiesenen Aufmerksam-
keiten danken herzlichst

Julius Flörsheim u. Frau
Paula, geb. Kagenstein.

Rotenburg, den 20. Januar 1920.

HET EINDE IN ROTENBURG 1933

Verkoop of verhuur van het huis in de Lindenstraat op 20 Mei 1933

.De laatste "levensteekens", advertenties in de plaatselijke krant, voor verkoop van de inboedel, voordat de familie naar Leiozig verhuisde. 6.Juni 1933

Unser
Wohnhaus
mit Nebengebäude
und anschließendem Garten ist sofort
zu verkaufen oder zu verpachten.
Gebr. Flörsheim,
Lindenstraße.